

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ARAŞTIRMALAR
VE DEĞERLENDİRMELER

— EKİM 2026 —

— EDITÖR —

Doç Dr. Ahmet İŞLER

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Ekim 2026 - Ankara
ISBN / 978-625-321-312-1

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro

Sertifika No: 42488

**SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI
İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

EKİM 2026

EDİTÖR

Doç Dr. Ahmet İŞLER

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SOSYOLOJİK SAVAŞ, ÇEŞİTLERİ VE DİN: TANIM, BAĞLAM VE TEO-SOSYOLOJİK BOYUT

Habib Celaleddin KARTAL 7

BÖLÜM 2

NÜFUS DİNAMİKLERİ BAĞLAMINDA EĞİTİM VE SAĞLIK HİZMETLERİNİN PLANLANMASI

Leyla ÇİFTÇİ 30

BÖLÜM 3

MEDYA, SİYASAL İLETİŞİM VE MÜLTECİ TEMSİLİ: TÜRKİYE ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Canan ÇETİN 43

BÖLÜM 4

EGEMENLİK, SINIRLAR VE KORUMANIN SINIRLARI: AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE GÖÇMENLER VE MÜLTECİLER

Sıddık ARSLAN 62

BÖLÜM 1

SOSYOLOJİK SAVAŞ, ÇEŞİTLERİ VE DİN: TANIM, BAĞLAM VE TEO-SOSYOLOJİK BOYUT¹

Habib Celaleddin KARTAL²

¹ Bu çalışma “Güç Mücadelesi Bağlamında Teo-Strateji ve Unsurları” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8449-7445, habib.kartal@giresun.edu.tr

Giriş

İnsanlık tarihi incelendiğinde güç mücadelesinin devletlerin ortaya çıkışından çok önce de bireyler, topluluklar ve medeniyetler arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurlarından biri olduğu görülmektedir. İnsanın doğasında var olan ve onun kaygılanmasına sebep olan tehdit algısı o algıyı hafifletme adına insanın hazırlık yapması gerektiği düşüncesini tahrik etmiş ve kimi durumlarda mücadeleyi kaçınılmaz hale getirmiştir.

Mücadele olgusu ise, tarih boyunca değişen siyasal yapılar, teknolojik gelişmeler, ekonomik ilişkiler ve uluslararası sistemin dönüşümüne bağlı olarak farklı araçlar, yöntemler ve stratejiler üretmiştir. Bu değişim, savaş kavramının anlam ve kapsamını da dönüştürmüştür. Savaş, uzun süre yalnızca askerî güç kullanımına dayalı bir olgu olarak değerlendirilirken (Öztürk, 2020, s. 1743) günümüzde toplumların zihinsel, kültürel, ekonomik, teknolojik ve dinî alanlarını içine alan çok katmanlı bir rekabet sürecinin son halkası olarak ele alınmaya başlanmıştır (Dedemen, 2016, s. 153). Böyle bir dönüşüm, klasik savaş anlayışının ötesine geçerek çatışma öncesinde yürütülen hamlelerin, toplumsal yapıların dönüştürülmesinin ve sosyolojik dinamiklerin yönlendirilmesinin stratejik önemini daha görünür hâle getirmiştir. Bu yüzden günümüz güç savaşlarında üstünlük önce, çoğu zaman savaş meydanlarında değil toplumların algılarının, kimliklerinin, değerlerinin ve sosyal bütünlüklerinin şekillendiği alanlarda belirlenmektedir.

Uluslararası ilişkilerde güvenlik ve savaş çalışmalarına ilişkin literatür, hibrit savaş, vekâlet savaşları, psikolojik savaş, bilgi savaşı ve bilişsel savaş gibi kavramlar etrafında önemli bir birikim ortaya koymuş olsa da (Karasoy, 2022, s. 47) toplumun doğrudan mücadele alanına dönüştüğü süreçlerin kavramsal sınırları henüz yeterince açıklığa kavuşturulmuş değildir. Özellikle savaş öncesinde yürütülen ve hedef toplumun sosyal yapısını, tarihsel hafızasını, etnik ve dinî kimliklerini, ekonomik kırılğanlıklarını, kültürel kodlarını ve düşünce dünyasını etkilemeye yönelik hamlelerin hangi kavramsal çerçeve içerisinde değerlendirilmesi gerektiği tartışmalıdır. Benzer biçimde dinin toplumsal işlevlerinin, güç mücadelesinin stratejik araçlarından biri olarak nasıl kullanıldığı konusu da çoğu zaman güvenlik, uluslararası ilişkiler, din sosyolojisi ve siyaset bilimi disiplinleri içerisinde parçalı biçimde ele alınmaktadır. Böyle bir durum, savaşın toplumsal boyutunu bütüncül olarak değerlendirmeyi güçleştirmekte sert güç kullanımından önce başlayan ve çoğu zaman çatışmanın sonucunu belirleyen sosyolojik hamlelerin analitik olarak yeterince açıklanamamasına neden olmaktadır.

Hareket noktası olarak çalışma, sosyolojik savaş olgusunu kavramsal, kuramsal ve stratejik boyutlarıyla incelemeyi, savaş öncesinde yürütülen hamleleri sosyolojik bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İnceleme kapsamında öncelikle sosyolojik savaş kavramının ortaya çıkış süreci, güvenlik anlayışındaki dönüşümle ilişkisi ve başlıca türleri açıklanacaktır. Ardından dinin toplumsal işlevlerinden hareketle teo-sosyolojik hamlelerin kavramsal çerçevesi oluşturulacak, dinî yapıların, söylemlerin ve sembollerin güç savaşlarında hangi mekanizmalar üzerinden stratejik araçlara dönüştürülebildiği analiz edilecektir. Böylelikle dinin toplumsal etkisinin salt inanç alanıyla sınırlı olmadığı kimlik inşası, toplumsal bütünleşme, ayrışma, meşruiyet üretimi ve siyasal yönlendirme süreçleriyle kurduğu ilişkinin güvenlik ve strateji perspektifinden değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Mevcut literatürde sosyolojik savaş, psikolojik savaş, hibrit savaş, bilişsel savaş veya din ve güvenlik ilişkisini konu edinen çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, sosyolojik savaşın farklı türlerini aynı kavramsal çerçeve içerisinde sistematik biçimde sınıflandıran ve teo-sosyolojik müdahaleyi bu bütünün ayrılmaz bir unsuru olarak ele alan araştırmaların neredeyse olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde misyonerlik faaliyetleri, oryantalizm, mezhep temelli ayrışmalar, dinî meşruiyet üretimi, tarihsel hafızanın istismarı veya dinî metinlerin manipülasyonu gibi olgular çoğunlukla birbirinden bağımsız başlıklar şeklinde incelenmekte bunların ortak bir sosyolojik savaş stratejisinin parçaları olabileceği üzerinde yeterince

durulmamaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, söz konusu süreçleri tek tek olaylar olarak değil, *savaş öncesinde hedef toplumun sosyolojik bütünlüğünü etkilemeye yönelik teo-sosyolojik müdahale araçları* olarak değerlendiren bütüncül bir analiz modeli önermesidir.

Konunun önemi, XXI. yüzyılda güvenlik anlayışının askerî kapasitenin ötesine geçerek toplumun direnç kapasitesi, sosyal bütünlüğü ve kimlik yapısıyla doğrudan ilişkileneşinden kaynaklanmaktadır. Son yıllarda farklı coğrafyalarda yaşanan toplumsal hareketler, iç çatışmalar, mezhep temelli gerilimler, radikalleşme süreçleri, bilgi manipölasyonu, dijital propaganda faaliyetleri ve kimlik eksenli kutuplaşmalar, toplumların sahip olduğı sosyolojik yapının stratejik rekabetin temel hedeflerinden biri hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle dinin bireysel inanç alanının ötesinde toplumsal mobilizasyon, siyasal meşruiyet, kolektif kimlik ve kültürel aidiyet üretme kapasitesi dikkate alındığında, teo-sosyolojik müdahalelerin güvenlik çalışmalarında daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesi gereğı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşım, hem ulusal güvenlik politikalarının sosyal boyutunu güçlendirecek hem de toplumsal direnç kapasitesinin geliştirilmesine yönelik tartışmalara kavramsal katkı sağlayacaktır.

Araştırma sadece din perspektifinden değil çok boyutlu ele alınması gereken bir kapsama sahip olduğı için çalışmada disiplinler arası bir yaklaşım tercih edilmiş, nitel araştırma deseni çerçevesinde yeteri miktarda kaynak taranmış, incelenmiş ve yorumlanmıştır. Tarih, sosyoloji, din sosyolojisi, uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları ve strateji literatüründen elde edilen veriler konuya uygun şekilde değerlendirilmiştir. Böylece farklı disiplinlerde dağınık hâlde bulunan bilgi birikiminin ortak bir kuramsal çerçevede yeniden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada geçen sosyolojik savaş çeşitleri doğrudan yararlanılan bir eser ve tez dışında, herhangi bir eserde geçmemektedir. Bu bağlamda, özellikle sosyolojik savaş kapsamına giren konular üzerinden farklı literatürlerden elde edilen bilgiler ve tarihsel örnekler üzerinden *sosyolojik savaş konseptine* dair yeni kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Yoksa örneğin sosyolojik savaşın özellikleri açıklanırken temel alınan kaynaklar doğrudan sosyolojik savaşın özelliklerinin anlatıldığı kaynaklar değil ilişkili kaynaklardır.

Bölümün ilk kısmında güç mücadelesinin tarihsel dönüşümü ile sosyolojik savaş kavramının ortaya çıkışı ele alınmaktadır. Devamında sosyolojik savaşın tanımı, temel özellikleri ve başlıca türleri incelenmekte, sosyolojik savaş çeşitleri arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır. Sonraki bölümde din ve toplum ilişkisi ekseninde teo-sosyolojik müdahalenin teorik zemini ortaya konulmakta, dinin sosyolojik işlevleri ve stratejik niteliğı değerlendirilmektedir. Ardından ayrıntılarına girmeden teo-sosyolojik müdahalenin temel araçları ele alınmaktadır. Böylelikle sosyolojik savaşın din eksenli boyutunun kavramsal sınırları belirlenirken, günümüz güç savaşlarının anlaşılmasına katkı sağlayacak bütüncül bir değerlendirme sunulmaktadır.

1. Güç Mücadelesinin Dönüşümü ve Sosyolojik Savaş Kavramı

Güç savaşları, insanlık tarihinin en eski ve sürekli olgularından biri olup bireyler, topluluklar ve devletler arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Tarihsel süreç boyunca mücadelelerin amacı, araçları ve uygulanış biçimleri değişmiş olsa da siyasal üstünlük kurma, ekonomik kaynaklara erişme, güvenliğı sağlama ve nüfuz alanını genişletme arzusu varlığını korumuştur. Bu değişim, savaş olgusunun da farklı dönemlerde farklı içerikler kazanmasına yol açmıştır. Uzun yıllar boyunca savaş, büyük ölçüde orduların karşı karşıya geldiğı askerî çatışmalar üzerinden tanımlanmış, başarı ise sahip olunan silah gücü, insan kaynağı ve coğrafi üstünlükle açıklanmıştır. Uluslararası sistemin geçirdiğı dönüşüm, savaşın yalnızca cephede yürütölen askerî faaliyetlerden ibaret olmadığını daha net göstermiş olsa da esasında savaşın askeri safhadan önce başladığına dair veriler bu durumun pratikte yeni olmadığını da göstermektedir.

Örneğin savaş tarihine ilişkin klasik eserler incelendiğinde, çatışmanın askerî safhasından önce rakibin direncini zayıflatmaya yönelik girişimlerin olduğu görülmektedir. Sun Tzu, *Savaş Sanatı* adlı eserinde *düşmanın savaştan önce asker kaybetmeden esir alınması* fikri, askerî başarının esasen çatışma öncesindeki stratejik hazırlıklarla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Eslen, 2018, s. 278). Benzer şekilde Yusuf Has Hacıp, devlet yönetiminde ve toplumsal hayatta tedbir ve öngörünün önemine dikkat çekerek ihmalin ağır sonuçlar doğuracağını belirtmektedir (Hacıp, 2019, s. 53). Her iki yaklaşım da mücadeleyi savaş meydanıyla sınırlamayan ve hazırlık sürecini belirleyici gören ortak bir anlayışa işaret etmektedir.

Bununla birlikte modern dönemde yaşanan siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler, güç savaşlarının kapsamını daha da genişletmiştir. Özellikle XX. yüzyıldan itibaren toplumların demografik yapısı, ekonomik kapasitesi, kültürel özellikleri, bilimsel üretimi, iletişim ağları ve psikolojik dayanıklılığı millî gücün ayrılmaz unsurları hâline gelmiştir. Dolayısıyla mücadele, askerî kapasitenin yanında siyaset, ekonomi, teknoloji, medya, eğitim ve toplumsal yapıyı kapsayan çok boyutlu bir rekabet alanına dönüşmüştür (Ocak, 2016, ss. 25-26). Hibrit savaş, vekâlet savaşları ve bilgi savaşı gibi kavramların uluslararası güvenlik literatüründe öne çıkması da dönüşümün doğal bir sonucudur (Astan, 2015, s. 20). Geline nokta ise 21. yüzyıldan herhangi bir toplum ya da devletin sağlam çıkabilmesinin, mücadele ve savaşlar konusundaki yeni farkındalığın toplumun tüm katmanlarında anlaşılmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumsal yapının stratejik önem kazanması, sosyoloji bilgisini güç savaşının merkezine taşımıştır. Bir toplumun kültürel kodlarını, dinî yapısını, etnik çeşitliliğini, tarihsel hafızasını, kimlik algısını ve davranış kalıplarını doğru analiz edebilen aktörler, rakip toplum üzerinde askerî müdahaleye başvurmadan etkili sonuçlar elde edebilmektedir. Bilginin güç üretme kapasitesi yalnızca çağdaş güvenlik anlayışının değil, klasik siyaset düşüncesinin de temel kabullerinden biridir. Kutadgu Bilig'de yer alan; *Bilgi kimde olursa büyük o olur* ifadesi, bilgi ile güç arasındaki ilişkinin tarihsel sürekliliğini göstermektedir (Hacıp, 2019, ss. 34-38). Sosyolog Anthony Giddens'in bilgi süreçlerinin toplumsal hayatın bütün alanlarını etkilediğine ilişkin değerlendirmesi de aynı doğrultudadır (Giddens, 2015, s. 367).

Sosyolojik savaş kavramı, toplumu güç mücadelesinin temel hedefi ve temel aracı olarak ele alan yaklaşımı ifade etmektedir. Buradaki amaç, doğrudan askerî zafer elde etmekten çok hedef toplumun sosyal bütünlüğünü zayıflatmak, ortak aidiyet duygusunu aşındırmak, karar alma süreçlerini etkilemek ve uzun vadede rakiplerden birinin diğerine stratejik üstünlük sağlamasıdır. Etnik farklılıklar, dinî aidiyetler, kültürel değerler, ekonomik kırılganlıklar, tarihsel travmalar ve iletişim ağları, sosyolojik savaşın başlıca hamle alanlarını oluşturmaktadır. Böyle bir mücadelede askerî güç çoğu zaman son aşamada devreye girmekte, mücadeleyi belirleyen esas süreç ise toplumun sosyolojik yapısı üzerinde yürütülen uzun süreli müdahaleler olmaktadır. Bu yönüyle sosyolojik savaş, çağdaş güvenlik çalışmalarının anlaşılmasında dikkate alınması gereken temel kavramlardan biri olarak değerlendirilebilir.

2. Sosyolojik Savaş, Özellikleri ve Çeşitleri

Savaş, insanlık tarihinin en eski ve sürekli mücadele biçimlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bilinen insanlık tarihi süresi içerisinde her yüz yılın nerdeyse ortalama 90 yılının savaşlarla geçmesi, mücadelenin kaçınılmazlığını ortaya koyması açısından manidar olduğu kadar devletlerin toplumlarını korumak için hazırlık yapmaları gerektiği konusunda da manidardır (Yılmaz, 2007, s. 18). Savaşın tarihte reddedildiği ve hazırlığın olmadığı durumlarla ilgili örnekler acı sonları anlatmaktadır. İspanyol Cortes, tanrı ceketli adam profilinde askerleri ile birlikte 8 Kasım 1519'da başkente girdiğinde Aztek imparatoru Montezuma, imgeleminde canlandırdığı Mesih gelmiş gibi, İspanyolların barışçıl bir şekilde karşılanmasını isteyen ütöpik bir davranış sergilemiştir. Bu davranış, Azteklerin topraklarının ve kaynaklarının elden çıkması

ve köle olmalarıyla sonuçlanmıştır (Acemoğlu & Robinson, 2019, s. 19) Benzer şekilde 1259 Bağdat baskını öncesinde de Abbasi halifesinin ülkesi zenginlik, refah ve ilmi çalışmalar açısından son derece iyi olsa da savunma, güvenlik ve zor zamanlar için hazırlık anlamında zamanın tehlikelerine karşı hazırlığı olmayan bir yapıya sahipti. Hülagu'nun Bağdat'a girip yaptığı anlatılamayacak zulümler, güç mücadelelerini önemsemeyen devlet ve toplumların acı sonu hakkında son derece manidardır (Arslan, 2022, s. 55).

Savaşların barış dönemlerinden çok daha uzun bir zaman dilimini kapsaması, devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri açısından güvenlik olgusunu temel meselelerden biri hâline getirmiştir. Nitekim savaşların sadece biçimi değil, kullanılan araçlar ve mücadele alanları da tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler göstermiştir. Geleneksel kara, deniz ve hava savaşlarına uzay, siber alan, elektromanyetik mücadele, robotlar, DRONE savaşçılar gibi yeni boyutların eklenmesi, savaş kavramının kapsamının genişlediğini ortaya koymaktadır (Eslan, 2017, s. 15; Yılmaz, 2007, s. 18). Bu dönüşümle birlikte savaş öncesinde yürütülen hazırlık, etkileme ve müdahale süreçleri de çeşitlenmiş, askerî çatışma başlamadan önce rakibin toplumsal yapısını etkileyebilecek yöntemler önem kazanmıştır (Astan, 2015, s. 11).

Toplum bilimi olarak sosyoloji, toplumların yapısını, değerlerini, kimliklerini, kurumlarını ve davranış biçimlerini anlamaya yönelik sunduğu bilgi nedeniyle güvenlik ve strateji alanında önemi gittikçe artan bir araç hâline gelmiştir. Toplumun insan yaşamından bağımsız düşünülemeyeceği gerçeği, toplumları hedef alan her türlü güç mücadelesinin aynı zamanda sosyolojik bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir. Sosyolojinin temel inceleme alanları arasında yer alan nüfus yapısı, kültürel özellikler, etnik ilişkiler, dinî aidiyetler, ekonomik davranışlar ve toplumsal kurumlar, güç mücadelelerinde üzerinde durulan temel unsurlar arasında yer almaktadır. O hâlde **savaş öncesi savaş ya da savaştan önceki gerçek savaş olarak ifade edeceğimiz** sosyolojik savaş; toplumların iç dinamiklerini, kimlik yapılarını ve sosyal bütünlüklerini etkileyerek stratejik sonuç elde etmeye yönelik müdahale biçimi olarak tanımlamak mümkündür (Çağlayan, 2017, ss. 17-21).

Sosyolojik savaş kavramının teorik temelleri, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen psikolojik savaş ve karşı-ayaklanma (counterinsurgency) doktrinleri içerisinde şekillenmiştir. Ancak kavramın sistematik ve açık biçimde kullanılması, özellikle Fransa'nın Cezayir Bağımsızlık Savaşı (1954-1962) sırasında yürütülen askerî ve siyasî uygulamalar bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Fransız ordusu, sömürge karşıtı hareketlerle mücadelenin yalnızca silahlı unsurların etkisiz hâle getirilmesiyle sınırlı olmadığını, asıl mücadelenin toplumun kimliği, değerleri, sosyal yapısı ve halk desteği üzerinde yürütülen daha geniş kapsamlı bir mücadele olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlayış doğrultusunda propaganda faaliyetleri, eğitim politikaları, yeniden iskân uygulamaları, yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi, kanaat önderleriyle ilişkilerin yönetilmesi ve kamuoyunun yönlendirilmesi gibi unsurlar askerî faaliyetlerin tamamlayıcısı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda sosyolojik savaş kavramının ilk sistematik kullanımı, Fransız subay ve karşı-ayaklanma teorisyeni David Galula'nın Cezayir Savaşı sırasında geliştirdiği değerlendirmelerle ilişkilendirilmektedir. Galula, yalnızca askerî yöntemlerle yürütülen bir mücadelenin yetersiz kalacağını, esas çatışmanın toplumun siyasal yönelimleri ve kolektif davranışları üzerinde gerçekleştiğini savunmuştur. Bu yaklaşımını kavramsallaştırmak amacıyla mevcut "devrimci savaş" (guerre révolutionnaire) kavramı yerine "sosyolojik savaş" (guerre sociologique) terimini önermiştir. Bu konu Élie Tenenbaum'un *David Galula, militaire de carrière et « passeur » stratégique* (Sfax, 10 janvier 1919 – La Norville (Essonne), 11 mai 1967)- *David Galula, askerî kariyer yapmış bir subay ve stratejik 'aktarıcı/köprü kurucu'* adlı makalesinde şu şekilde geçmektedir:

"Kasım 1956'da Galula, General Salan'ın kurmaylarına yönelik bir rapor/not kaleme aldı. Bu metin Nisan 1957'de Contacts dergisinde yayımlandı. Galula bu yazıda, 'devrimci savaş' (guerre révolutionnaire) teriminin yerine 'sosyolojik savaş' (guerre sociologique) kavramını önerdi. Çünkü ona göre 'devrimci savaş' ifadesini kullanmak, FLN'ye karşı mücadele eden tarafın kendisini 'karşı-devrimciler' (contre-révolutionnaires) olarak kabul etmesi gibi hoş olmayan bir durumu benimsemek

anlamına geliyordu. Ayrıca halk kitleleriyle yürütülen siyasal çalışmanın önemini vurguladı” (Tenenbaum, 2019, s. 152).

Geleneksel savaş anlayışında temel hedef askerî kapasitenin yok edilmesi iken, sosyolojik savaşta hedef toplumun dayanışma yapısının zayıflatılması, ortak aidiyetlerin aşındırılması ve toplumsal yönelimlerin değiştirilmesidir. Bu nedenle sosyolojik savaş, doğrudan askerî saldırıdan önce başlayan ve toplumun düşünce dünyasını, kimlik algısını ve sosyal ilişkilerini hedef alan uzun süreli bir müdahale süreci olarak ele alınmaktadır (Çağlayan, 2017, ss. 17-21).

2.1. Sosyolojik Savaşın Özellikleri

Sosyolojik savaş, bir toplumun sahip olduğu sosyal yapıyı, kimlik unsurlarını, kültürel değerlerini ve toplumsal ilişkilerini etkileyerek belirli siyasal, ekonomik veya stratejik amaçlara ulaşmayı hedefleyen mücadele biçimidir. Bu savaş türünde esas hedef, doğrudan askerî unsurlar değil, toplumun bütünlüğünü sağlayan sosyolojik bağlar ve bu bağların oluşturduğu ortak bilinçtir. Bir toplumun etnik farklılıkları, dinî yapıları, mezhep ilişkileri, tarihsel hafızası, ekonomik koşulları ve kültürel kodları, sosyolojik savaşın temel müdahale alanlarını oluşturmaktadır (Altındal, 2016, s. 139).

Sosyolojik savaşın en önemli özelliklerinden bir diğeri, toplumun sadece savaşın meydana geldiği bir alan değil, savaşın hedefi ve aracı hâline gelmesidir. Bu süreçte toplum içerisindeki mevcut farklılıklar belirginleştirilerek ayrışma noktaları güçlendirilebilmektedir (Volkan, 2012, ss. 69-72). Sosyolojik bütünlüğün zayıflatılması, toplumun ortak değerleri yerine alt kimliklerin ve çatışmacı aidiyetlerin öne çıkarılması yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle sosyolojik savaş, çoğu zaman doğrudan saldırıdan ziyade toplumsal yapı içerisindeki mevcut hassasiyetleri kullanmaya dayanan dolaylı bir mücadele yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyolojik savaşın diğer özelliği, bilgiye ve toplumsal analiz kapasitesine dayanmasıdır. Hedef toplumun demografik özelliklerinin, kültürel yapısının, dinî eğilimlerinin, sosyal gruplarının ve ekonomik kırılganlıklarının bilinmesi, müdahale süreçlerinin daha etkili biçimde yürütülmesine imkân sağlamaktadır. Toplumların sosyolojik özelliklerini analiz eden aktörler, doğrudan askerî güç kullanmadan toplumsal davranışları yönlendirebilecek imkânlarla sahip olabilmektedir. Bu nedenle bilgi, sosyolojik savaşın temel araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Eslen, 2018, s. 79).

Sosyolojik savaş, klasik güvenlik anlayışının sınırlarını da zorlayan bir mücadele alanıdır. Çünkü bu savaş türünde tehdit, sadece sınırların dışında bulunan askerî unsurlardan değil, toplumun iç yapısında meydana gelebilecek çözümlerden de kaynaklanmaktadır. Sosyolojik dinamikleri iç mesele olarak değerlendiren güvenlik yaklaşımları, toplum üzerinde gerçekleştirilebilecek dış etkileri gözden kaçırabilmekte, günümüz dünyasında iç ve dışın düzleştiğini fark edememektedir. Bu nedenle sosyolojik savaş, güvenlik kavramının toplumsal boyutunu merkeze alan yeni bir mücadele alanı olarak değerlendirilmektedir (Karpas, 2018, s. 33).

2.2. Sosyolojik Savaşın Çeşitleri

Sosyolojik savaşın temel amacı, hedef toplumun sosyal bütünlüğünü etkileyerek uzun vadeli stratejik üstünlük sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda toplumların sahip olduğu kimlik yapıları, değer sistemleri, kültürel kodları ve sosyal ilişkileri müdahale alanı hâline getirilmektedir. Sosyolojik savaşta amaç çoğu zaman doğrudan fiziksel bir yıkım gerçekleştirmek olmadığı için etkisinin kısa sürede görülmemesi ihtimali vardır. Hedef toplumun kendi iç dinamikleri üzerinden zayıflamasını sağlayacak şartları oluşturma süreci zaman almaktadır. Bu süreçte toplumsal güven duygusunun azalması, ortak aidiyetlerin zarar görmesi ve gruplar arası gerilimlerin artırılması hedeflenebilmektedir.

Sosyolojik savaşın en önemli hedef alanlarından biri toplumsal kimliktir. Çünkü dinî, etnik, mezhepsel ve kültürel kimlikler, toplumların kendilerini tanımlama biçimlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Kimlik unsurlarının çatışma eksenine dönüştürülmesi, toplum içerisindeki ayrışmaları derinleştirebilmektedir. Özellikle geçmişte yaşanmış travmaların, tarihsel çatışmaların ve toplumsal hafızadaki kırılmaların yeniden gündeme taşınması ya da onarılamaması, toplumsal gruplar arasında güvensizlik oluşturabilecek bir araç olarak kullanılabilir (Volkan, 2012, ss. 69-72). Sosyolojik savaşın bir süreci olarak sosyolojik müdahale, müdahale zemini olmayan bir toplumda uygulanamaz. Kısacası savaşın hedefi sosyolojik zemindir. Farklı mezheplerin olmadığı bir toplumda rakip güç mezhepler üzerinden bir ayrım yaratamaz. O halde *sosyolojik müdahale konsepti* geliştirme aşamasındaki bir toplum ve devlet mutlak surette sosyolojik zeminini güvenliğin kapsamına almalıdır.

Din de sosyolojik savaşın önemli alanlarından biridir. Çünkü din, salt bireysel inanç alanıyla sınırlı olmayan toplumsal dayanışma, kimlik oluşturma, siyasal meşruiyet sağlama ve kolektif hareketleri yönlendirme kapasitesine sahip bir kurumdur. Her ne kadar modern dönemde dinin vicdan işi olduğu ifade edilse de sosyolojik gerçeklik ve güç mücadelesinin tarihsel gerçekliği onun insanı aşan yönünün hesaba katılmasını zorunlu hale getirmektedir. Çünkü dinî farklılıkların, mezhep ayrışmalarının veya kutsal değerlerin güç mücadelelerinde kullanılması, sosyolojik savaşın teo-sosyolojik boyutunu oluşturmaktadır (Volkan, 2012, s. 34).

Sosyolojik savaş; eğitim, medya, iletişim ağları, ekonomik ilişkiler ve teknoloji alanlarını da kapsamaktadır. Sadece din ya da sadece ekonomi, eğitim, askeriye vb. gibi noktalardan bakılan bir sosyolojik savaş konsepti geçerli değildir. Çünkü sosyolojiye ait tüm yapı, kurum ve veriler birbirleriyle ilişkilidir. O halde sosyolojik savaş da çok katmanlı ve ilişkilidir. Toplumların bilgiye erişim biçimleri, düşünce dünyaları ve davranış kalıpları bu alanlar üzerinden etkilenebilmektedir. Beşinci kol faaliyetleri, propaganda süreçleri ve çeşitli etki mekanizmaları da sosyolojik müdahalenin araçları arasında değerlendirilmektedir (Altındal, 2016, s. 139).

Sonuç olarak sosyolojik savaşın hedefi, sadece bir toplumun mevcut durumunu değiştirmek değil, toplumun kendisini algılama biçimini, ortak değerlerini ve geleceğe yönelik yönelimlerini dönüştürmektir. Bu yönüyle sosyolojik savaş, askerî çatışmalar başlamadan önce işleyen ve toplumların direnç kapasitesini doğrudan etkileyen stratejik bir mücadele alanıdır. Toplumun sosyolojik bütünlüğünün korunması, modern güvenlik anlayışının temel unsurlarından biri hâline gelmektedir. Bu noktada sosyolojik savaş çeşitlerine değinmeden önce ele alınması gereken çok önemli bir husus vardır. Problemler ve kelimeler.

Problemler, problemi yaratanın düşünce düzlemiyle çözülemez diyen Einstein'ın sözüne benzer şekilde (Özbey, 2014) problemler onları ortaya çıkaran kelimeler ortaya çıkana kadar askıda kalır da demek mümkündür. Çünkü örneğin tarım ürünlerini, insan biyolojisine etki eden faktörleri, bilgiyi, manipülasyonu, dinin stratejik olarak kullanımını, teknolojiyi, dijital bağımlılığı, çevre felaketlerini, bir ülkenin denizinde yaşayan balıklarının çeşidini ve onlardaki hastalıkları, nüfusun niteliğini ve o ülkeye yapılan göçün sayı ve niteliğini, nüfusun sayısını, istihdamı, hastaneye giden sayısı ve ilaç kullanan sayısını vs. gibi etkenleri sosyolojik savaş konsepti ya da savaş kavramı ile yeniden ele almayan bir güvenlik stratejisi, hangi çözüm sürecini devreye sokarsa soksun, problemin devam ettiğini görmek gibi bir durumla karşı karşıya kalacaktır. Son iki yüz yılda İslam dünyası ve Türkiye'de devamlı tekrar eden toplumsal olaylar dikkate alındığında güvenlik adına yapılan değişimlerin güçlü olmakla birlikte sistem içinde yapıldığı sistemin kendisinin dışarda bırakıldığı izlenimi verdiği görülmektedir. Bu bağlamda *savaş öncesi savaş* ya da *savaş öncesi gerçek savaş nitelendirmesi* veya *sosyolojik müdahale konsepti* kelimelerinin problemin çözümü için güçlü olduğu düşünülmektedir.

2.2.1. Etno-Sosyolojik Savaş

Etno-sosyolojik savaş, *toplumların etnik yapılarından kaynaklanan farklılıkların, kimlik aidiyetlerinin ve tarihsel birikimlerinin güç mücadelelerinde (rakip güçten herhangi biri tarafından) stratejik bir araç olarak kullanılmasını ifade etmektedir.* Bu savaş türünde temel hedef, doğrudan etnik grupların varlığı değil, etnik farklılıkların siyasal, sosyal ve psikolojik ayrışma unsurlarına dönüştürülerek toplumun ortak bütünlüğünün zayıflatılmasıdır. Her toplum, tarihsel süreç içerisinde farklı etnik, kültürel veya bölgesel unsurları bünyesinde barındırabilir. Ancak bu farklılıkların çatışma eksenine taşınması, toplumsal dayanışma mekanizmalarını zayıflatabilmekte ve iç ya da dış aktörlerin müdahale alanını genişletebilmektedir. Böylece başlangıçta birlikte yaşama pratiği içerisinde bulunan kimlik unsurları, zaman içerisinde karışıklık temelinde tanımlanmaya başlanabilir. Bu durum, toplumun ortak siyasal ve sosyal kimliğini zayıflatırken alt kimliklerin daha belirleyici hâle gelmesine neden olabilir.

Tarihsel örnekler incelendiğinde, etnik farklılıkların büyük güç mücadelelerinde önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Balkan coğrafyasında milliyetçilik hareketlerinin güç kazanması, farklı etnik grupların siyasal taleplerinin uluslararası aktörler tarafından desteklenmesiyle daha karmaşık bir hâle gelmiştir. Balkanlarda yaşanan süreç, etnik kimliklerin yalnızca kültürel aidiyet unsuru olmaktan çıkarılarak siyasal ayrışmanın temel araçlarından biri hâline getirilebildiğini göstermektedir (Yetim, 2011, ss. 288-290).

Benzer şekilde XX. yüzyılda Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Sırp, Hırvat ve Boşnak kimlikleri etrafında gelişen çatışmalar, etnik aidiyetlerin siyasal mücadelelerde ne derece belirleyici olabileceğini ortaya koymuştur (Sarıkaya Güler vd., 2019, s. 1286). Etnik kimliklerin güvenlik, egemenlik ve tarihsel hak iddialarıyla birleşmesi, çok uluslu bir yapının parçalanmasına yol açan temel faktörlerden biri olmuştur. Afrika kıtasında Ruanda'da Hutu ve Tutsi kimlikleri üzerinden gelişen çatışma da etnik farklılıkların nasıl kitlesel şiddet süreçlerine dönüştürülebileceğini gösteren önemli örneklerden biridir (Ay & Ekici, 2022, s. 10).

Günümüzde de etno-sosyolojik savaş, sadece açık çatışma dönemlerinde değil, medya, propaganda, sosyal ağlar ve kimlik siyaseti üzerinden yürütülen uzun vadeli etkileme süreçlerinde görülmektedir. Bir toplum içerisindeki etnik farklılıkların sürekli olarak vurgulanması, gruplar arasında güvensizlik oluşturulması ve ortak değerlerin ikinci plana itilmesi, sosyolojik bütünlüğü zayıflatabilecek sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle etno-sosyolojik savaş, askerî güç kullanımından önce başlayan ve toplumların iç dayanıklılığını hedef alan stratejik bir mücadele alanı olarak değerlendirilmektedir (Volkan, 2012, ss. 69-72).

2.2.2. Biyo-Sosyolojik Savaş

Biyo-sosyolojik savaş kavramı, *biyolojik silah kullanımını veya açık bir askerî saldırı biçimini ifade etmemektedir. Bu kavram daha çok savaş başlamadan önce toplumların biyolojik varlığını, sağlık kapasitesini, yaşam biçimlerini ve toplumsal dayanıklılığını etkileyebilecek süreçleri açıklamak amacıyla kullanılmaktadır.* Geleneksel biyolojik savaşta belirli bir biyolojik unsurun doğrudan düşmana karşı kullanılması söz konusu iken, biyo-sosyolojik savaşta hedef, toplumun genel sağlık yapısı ve biyolojik güvenlik kapasitesi üzerinden uzun vadeli sonuçlar oluşturmaktır. Bu yönüyle biyo-sosyolojik savaş, toplumların fiziksel varlığını ve sosyal işleyişini etkileyen biyolojik unsurların stratejik bir mücadele alanına dönüşmesini ifade etmektedir.

Toplumların sağlık düzeyi, tıbbi hizmetlerin niteliğiyle ilgili olduğu kadar çevresel koşullar, gıda güvenliği, tarımsal üretim yöntemleri, su kaynaklarının korunması, beslenme alışkanlıkları ve hastalıklarla mücadele kapasitesiyle de yakından ilgilidir. Bu nedenle toplumların biyolojik dayanıklılığı, güvenlik anlayışının önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Örneğin tarım ürünlerinde kullanılan kimyasalların kontrolsüz biçimde artması, gıda

zincirindeki bozulmalar veya toplum sağlığını etkileyen çevresel faktörler, uzun vadede nüfusun sağlık kapasitesini ve sosyal yapısını etkileyebilecek sonuçlar doğurabilmektedir (Koç & Uzmay, 2015, ss. 39-44).

Biyo-sosyolojik savaş kapsamında değerlendirilebilecek alanlardan biri de hastalık taşıyıcı canlılar ve çevresel risklerdir. Sivrisinek, kene gibi taşıyıcıların yayılımı, su kaynaklarının kirlenmesi veya salgın hastalıkların toplum üzerindeki etkileri, yalnızca sağlık meselesi olarak değil, sosyal ve ekonomik güvenlik konusu olarak da ele alınmalıdır. Tarihsel süreçte salgınlar ve kıtlıklar, devletlerin siyasal istikrarını etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır. Nitekim Osmanlı tarihi üzerine çalışmalar yapan Donald Quataert, 1907 yılında Osmanlı coğrafyasında yaşanan hayvan hastalıkları ve kıtlık gibi sorunların siyasal değişim süreçleriyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Quataert, 2017, s. 13). Bu durum, biyolojik ve çevresel faktörlerin toplumsal düzen üzerindeki etkisini göstermektedir.

Günümüzde Covid-19 salgını da biyo-sosyolojik güvenliğin önemini ortaya koyan küresel örneklerden biridir. 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan salgın; sağlık sistemlerini, ekonomik düzenleri ve sosyal ilişkileri doğrudan etkilemiştir (Öngel & Çelik, 2020, ss. 92-93). Benzer şekilde toplumların yoğun ilaç kullanımı, sağlık bağımlılıkları ve koruyucu sağlık politikalarının yetersizliği de biyo-sosyolojik açıdan değerlendirilmesi gereken konular arasındadır. Türkiye'de yıllık ilaç tüketiminin yüksek seviyelere ulaşması, toplum sağlığının stratejik önemini göstermektedir. (Kurtoglu, 2018, s. 26).

Bu nedenle biyo-sosyolojik savaş, toplumların biyolojik kırılganlıklarını azaltmayı ve sağlık alanındaki direnç kapasitesini artırmayı gerektiren bir güvenlik alanıdır. Devletlerin yalnızca askerî tehditlere karşı değil, gıda güvenliği, çevresel riskler, salgın hastalıklar ve toplum bilinci gibi alanlarda da hazırlıklı olması gerekmektedir. Çünkü günümüzde bir toplumun güvenliği, sınırlarının korunmasıyla değil, o toplumun sağlıklı, bilinçli ve dayanıklı bir nüfusa sahip olmasıyla da doğrudan ilişkilidir. *Biyo-sosyolojik savaş konsepti ve bilinci*, bu şekilde gelişen olumsuz durumlara karşı ön almayı kolaylaştıran önemli bir güvenlik aracıdır.

2.2.3. Eko-Sosyolojik (Ekolojik) Savaş

Eko-sosyolojik savaş, *toplumların doğal çevreleriyle kurduğu ilişkinin, ekonomik yapılarının ve yaşam alanlarının stratejik mücadelelerde hedef hâline gelmesini ifade etmektedir*. Bu savaş türü, salt çevresel tahribat veya ekonomik sorunlar olarak değerlendirilmemeli, doğa, şehirleşme, kaynak kullanımı ve toplumsal yaşam arasındaki ilişkinin güvenlik boyutuyla ele alınmalıdır. Çünkü bir toplumun sahip olduğu doğal kaynaklar, üretim kapasitesi, yaşam alanlarının niteliği ve ekonomik dengeleri, o toplumun sosyal bütünlüğü ve direnç kapasitesi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu nedenle çevresel ve ekonomik kırılganlıklar, modern güç mücadelelerinde toplumsal yapıyı etkileyebilecek önemli araçlar hâline gelebilmektedir.

Eko-sosyolojik savaşın temel özelliklerinden biri, toplumun yaşam alanını ve ekonomik dengesini dolaylı biçimde etkileyerek sosyal sonuçlar meydana getirmesidir. Doğal kaynakların azalması, su kaynaklarının kontrolü, tarımsal üretimde yaşanan sorunlar, plansız kentleşme, çok sık orman yangınları ile ağaçlık alanların azalması ve çevresel bozulmalar toplumların ekonomik ve sosyal yapısını zayıflatabilmektedir. *Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi* adlı kitapta insanların çevreye verecekleri zarar konusunda; 2050'ye gelindiğinde ticari amaçlı yapılan son balık avından iki yıl sonra denizde balıktan çok plastik bulunacak denilmekte ve geline bu son noktadan sonra insanların bunu kendilerinin yaptıklarını açıklamalarının bir öneminin olmayacağından bahsedilmektedir (Patel & Moore, 2021, s. 35). Çevresel sorunların eğer önlem alınmazsa belki bu kitapta verilen tarihten çok daha önce eko-sosyolojik zaafa dönüşeceğini bile söylemek mümkündür. Çünkü çevresel sorunlar yalnızca doğaya zarar

vermekle kalmamakta göç hareketleri, işsizlik, gelir dağılımı bozukluğu ve toplumsal huzursuzluk gibi sonuçlar da doğurabilmektedir.

Kentleşme süreçleri de eko-sosyolojik savaş açısından önemli bir inceleme alanıdır. Kontrolsüz büyüyen şehirler, yaşam kalitesinin düşmesine, sosyal ilişkilerin zayıflamasına ve bireylerin yaşadığı çevreyle bağının kopmasına neden olabilmektedir. Çevresel sorunların toplum psikolojisi üzerindeki etkileri, sosyal davranış biçimlerini ve toplumsal dayanışmayı değiştirebilmektedir (Demir, 2017, s. 6).

2.2.4. Eko-Sosyolojik (Ekonomik) Savaş

Ekonomi; üretim, tüketim ve kaynak dağılımını ifade eden teknik bir alan olduğu kadar, toplumların siyasal davranışlarını, sosyal bütünlüğünü ve güvenlik kapasitesini de doğrudan etkileyen temel alanlardan biridir. Birey ve toplum hayatında din ile birlikte en belirleyici yapılardan biri olan ekonomi, toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Pehlivan, 2016, ss. 13-14). Bu nedenle ekonomik yapıdaki bozulmalar veya ekonomik bağımlılık ilişkileri, sırf mali sonuçlar doğurmamakta toplumsal huzursuzluklara, siyasal kırılmalara ve dış müdahalelere de açık sosyolojik zeminlerin oluşmasına neden olabilmektedir. Bu yönüyle ekonomik alan, güç mücadelelerinde doğrudan veya dolaylı biçimde kullanılan önemli bir sosyolojik müdahale alanıdır.

Eko-sosyolojik savaş kavramı, *ekonomik araçların sadece devletler arası rekabette kullanılan bir güç unsuru olmasını değil, ekonomik zayıflıkların toplumların sosyal yapısını dönüştürmek amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir*. Herhangi bir toplumda gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluk, işsizlik, ekonomik bağımlılık ve kaynaklara erişimde yaşanan sorunlar, toplumsal memnuniyetsizliği artırarak siyasal ve sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına uygun ortam hazırlayabilmektedir. Ekonomik sorunların toplumsal hareketler ve radikalleşme süreçleriyle ilişkili olduğu bilinmektedir (Altındal, 2018, s. 39). Nitekim yoksulluk ve sosyal dışlanma, bireyleri farklı örgütlenme biçimlerine yöneltebilen önemli faktörlerden biridir (Yılmaz, 2007, s. 85).

Tarihsel süreçte Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, ekonomik bağımlılığın sosyolojik sonuçlarının görülebileceği önemli örneklerden biridir. 1838 Balta Limanı Anlaşması ile başlayan ekonomik bağımlılık süreci, zaman içerisinde siyasi bağımlılık unsurlarını da beraberinde getirmiştir (Kurtoglu, 2017, ss. 67-74). Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomik sistemine eklenmesi, toplumsal yapıda meydana gelen çözümlerle birlikte değerlendirilmiştir. Duyun-u Umumiye süreci ve sonrasında yaşanan siyasal gelişmeler, yalnızca ekonomik faktörlerle açıklanmasa da ekonomik bağımlılığın oluşturduğu sosyolojik etkilerden bağımsız değildir (Wallerstein, 2016, s. 14). Benzer şekilde ekonomik zayıflığın, dış aktörlerin Osmanlı iç toplumundaki güç merkezlerini ele geçirmek suretiyle farklı toplumsal araçlar kullanarak etkisini artırmasına zemin hazırladığı görülmektedir (Quataert, 2017, s. 33).

Günümüzde enerji kaynakları ve stratejik ekonomik unsurlar da eko-sosyolojik savaşın önemli alanlarını oluşturmaktadır. Enerjiye bağımlılık, ülkelerin sadece ekonomik politikalarını değil, dış politika tercihlerini ve toplumsal güvenliklerini de etkileyebilmektedir. Bir ülkenin enerji alanında farklı ülkelere olan bağımlılığı, ekonomik ilişkilerin aynı zamanda stratejik bağımlılık alanları oluşturabileceğini göstermektedir. Enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve toplumsal çatışmalar da ekonomik kaynakların güç mücadelelerindeki önemini ortaya koymaktadır. Nitekim enerji kaynakları kimi zaman devletler için güç unsuru oluştururken kimi zaman da sosyolojik kırılmalıkları artırarak dış müdahalelere açık alanlar meydana getirebilmektedir (Öngel & Çelik, 2020, ss. 189-190).

Ekonomik bağımlılıkların, enerji ilişkilerinin ve ekonomik eşitsizliklerin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini dikkate almayan güvenlik anlayışları eksik kalmaktadır. Çünkü ekonomik zafiyetler çoğu zaman doğrudan bir saldırı biçiminde değil, toplumun iç dinamiklerini etkileyen uzun vadeli sosyolojik süreçler üzerinden sonuç üretmektedir.

2.2.5. Tekno-Sosyolojik Savaş

Teknoloji, günümüzde devletlerin sahip olduğu ekonomik ve askeri kapasitenin ötesinde, toplumların geleceğini belirleyen temel güç unsurlarından biri haline gelmiştir. Tarih boyunca güç dengeleri, sahip olunan üretim araçları, bilgi birikimi ve savaş teknolojileri üzerinden şekillenmiştir. Günümüzde ise teknolojik üstünlük, toplumların üretim biçimlerini, eğitim sistemlerini, savunma anlayışlarını ve küresel rekabet içindeki konumlarını belirleyen stratejik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bilimsel bilgi ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi sağlayan temel araç teknoloji olduğu için, teknolojik gelişmişlik devletlerin ekonomik ve siyasi gücüyle doğrudan bağlantılıdır (Çiftçi, 2004, s. 58). Bu nedenle modern dünyada teknolojiye sahip olmak, aynı zamanda bağımsız karar verebilme ve kendi güvenliğini sağlayabilme kapasitesi anlamına gelmektedir (Onat, 2016, s. 22).

Tekno-sosyolojik savaş kavramı, *teknolojinin doğrudan askeri çatışmaların dışında da toplumların güç ilişkileri içerisindeki konumunu belirleyen bir araç olarak kullanılmasını ifade etmektedir*. Teknolojik üstünlük sağlayan devletler, üretimden iletişime, savunmadan bilgi yönetimine kadar geniş bir alanda etkili olabilmektedir. Teknolojiye sahip olmayan veya teknolojik gelişmeleri takip edemeyen toplumlar ise zamanla dışa bağımlı hale gelmekte, bu bağımlılık ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda kırılganlık oluşturmaktadır. Bu nedenle teknolojik farklar, toplumlar arasında sadece gelişmişlik farkı değil, aynı zamanda güç farkı meydana getirmektedir (Diamond, 2006, s. 5).

Tarihsel örnekler incelendiğinde teknolojik üstünlüğün devletlerin kaderini değiştirdiği görülmektedir. İstanbul'un fethi bu açıdan önemli bir örnektir. Osmanlı Devleti'nin başarısında askeri teknoloji alanındaki üstünlük, özellikle büyük topların kullanılması ve kuşatma tekniklerinin geliştirilmesi etkili olmuştur. Bizans'ın sahip olduğu siyasi ve kültürel mirasa rağmen dönemin askeri teknolojilerine yeterince karşılık verememesi, teknolojik farkın sonuçlarını ortaya koymuştur (Kuntay, 2018, s. 48). Buradaki temel mesele, bir toplumun sadece geçmişten gelen siyasi veya kültürel gücünün değil, değişen güç araçlarına uyum sağlama kapasitesinin de belirleyici olmasıdır.

Tekno-sosyolojik savaşın en önemli alanlarından biri savunma sanayidir. Savunma teknolojilerinde dışa bağımlı olan ülkeler, kriz dönemlerinde stratejik kararlarını kendi imkânlarıyla almakta zorlanabilmektedir. Çünkü savunma sanayi sadece silah üretimi anlamına gelmemekte; mühendislik kapasitesi, bilimsel altyapı, sanayi gelişimi ve ekonomik bağımsızlıkla doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Bu aynı zamanda bir toplumun genç neslinin kendi dijital yerli platformlarına, kendi mobile telefonlarına kendi elektrikli araçlarına sahip olması anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı askeri yenilgiler sonrasında yabancı silah sistemlerine yönelmesi, zamanla dış politikada bağımlılık ilişkilerinin güçlenmesine neden olmuştur (Yorulmaz, 2018, s. 16). Benzer durum günümüzde de teknoloji ithal eden ülkelerin karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan biridir.

Dünya tarihindeki örnekler, teknolojik üstünlüğün küresel güç dengelerini nasıl değiştirdiğini göstermektedir. 19. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa devletleri, üretim ve askeri teknoloji alanındaki üstünlükleri sayesinde geniş sömürge imparatorlukları kurmuştur. Buna karşılık sanayi dönüşümünü yeterince gerçekleştiremeyen toplumlar, ekonomik ve siyasi bağımlılıkla karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye açısından bakıldığında teknoloji ve savunma sanayi alanındaki gelişmelerin sosyolojik güvenliğin önemli unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Yerli savunma sanayinin gelişmesi, insansız hava araçları, elektronik sistemler ve savunma teknolojileri alanındaki ilerlemeler, sadece askeri kapasiteyi değil, mühendislik kültürünü, eğitim politikalarını ve ekonomik bağımsızlığı da etkilemektedir. Bu bağlamda güç mücadelesindeki rakip güçlerin birbirlerine ait sadece teknolojileri değil bu teknolojiyi üreten nitelikli elemanları da tekno-sosyolojik savaşın kapsamına aldıkları gerçeği dikkate alınırsa, Türkiye'nin özellikle

bu şekilde nitelikli personeline tekno-sosyolojik savaş konsepti eğitimini de vermesi gerektiği görülmektedir.

Günümüzde tekno-sosyolojik savaşın yeni boyutu ise dijital alan, yapay zekâ, siber güvenlik ve bilgi teknolojileridir. Toplumların bilgiye ulaşma biçimleri, iletişim alışkanlıkları ve karar süreçleri teknolojik araçlar üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle teknolojik üstünlük, artık sadece fabrikalara veya askeri araçlara sahip olmakla değil, bilgi üretme ve bilgiyi yönetme kapasitesiyle de ilgilidir. Teknoloji kültürünü oluşturmamayan toplumlar, üretilen teknolojiyi kullanan ancak yönlendiremeyen konuma düşmektedir (Radmard & Beltekin, 2016, s. 228). Özellikle sosyolojik savaş çeşitlerinin iç içe ve ilişkisel olduğu hesaba katıldığında teknoloji ve biyoloji faktörünün bireylerin sağlık kayıtlarının dijital ortamda bulunabilmesi konusunda kesiştiği görülmektedir. Bu anlamda, güç mücadelesinde rakip güçlerin sağlık kayıtlarının gizliliğini, bütünlüğünü ve erişilebilirliğini tehdit etmesi ulusal bir güvenlik problemidir. Çünkü bir toplumun sağlığına ait veriler beslenme alışkanlıkları, nüfus dağılımı, gelir durumu vs. çıkarılır (Yıldız, 2026, s. 102).

Tablo 1.

Sağlık Verilerinden Çıkarılan Stratejik Bilgiler

Stratejik Bilgi Alanı	Sağlık Verilerinden Çıkarılan Bilgi	Gösterdiği Durum / Önemi
Askeri Potansiyel	Genç nüfusta kronik hastalık, obezite ve sakatlık oranları	Orduya katılabilecek sağlıklı insan gücünün büyüklüğünü ve fiziksel kapasiteyi gösterir.
Toplumsal Direnç	Kronik rahatsızlıkların ve ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığı	Toplumun uzun süreli kriz, afet veya savaş koşullarına dayanma kapasitesini ortaya koyar
Biyolojik Güvenlik	Salgın hastalık geçmişi, bağışıklık oranları ve sağlık hazırlığı	Ülkenin yeni salgınlara veya biyolojik tehditlere karşı kırılganlığını gösterir.
Ekonomik Zayıflıklar	Sağlık harcamalarının bütçeye yükü ve ilaç tedarikindeki dışa bağımlılık	Sağlık sisteminin ekonomi üzerindeki baskısını ve olası ekonomik riskleri ortaya çıkarır
Bölgesel Eşitsizlikler	Şehirler ve bölgeler arasındaki sağlık hizmeti erişimi farkları	Sosyal huzursuzluk veya kriz dönemlerinde hassas bölgelerin belirlenmesine yardımcı olur
Altyapı Açıkları	Hastane kapasitesi, yoğun bakım yatakları ve kritik tıbbi malzeme stokları	Büyük afet, salgın veya kriz durumlarında sağlık sisteminin dayanıklılığını gösterir.

Kaynak: Tablo yazara aittir.

Sonuç olarak tekno-sosyolojik savaş, teknolojinin toplumların güvenliği üzerindeki uzun vadeli etkilerini açıklayan bir kavramdır. Teknolojik gerilik; askeri zayıflık, ekonomik bağımlılık, bilgi kontrolünün kaybedilmesi ve dış müdahalelere açıklık gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle günümüz toplumları için teknoloji geliştirmek, sadece kalkınma hedefi değil, aynı zamanda sosyolojik bütünlüğü ve bağımsızlığı koruma stratejisidir. Güç

mücadelesinde belirleyici olan, teknolojiyi sadece kullanan değil, üreten, yöneten ve kendi toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda geliştiren toplumlar olmaktadır (Erdem & Sezgin, 2018, ss. 328-330).

2.2.6. Demo-Sosyolojik Savaş: Demografi ve Göç Unsuru

Demografi, tarih boyunca toplumların sahip olduğu en önemli güç kaynaklarından biri olmuştur. Bir toplumun nüfusunun miktarı, niteliği, yaş dağılımı, eğitim seviyesi, kültürel yapısı ve hareketlilik kapasitesi, o toplumun siyasal, ekonomik ve güvenlik kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle nüfus, insanların toplam sayısını ifade eden istatistiksel bir unsur olmanın yanında, devletlerin güç mücadelesindeki stratejik kapasitesini de belirleyen sosyolojik bir faktördür. Demo-sosyolojik savaş kavramı, *nüfusun doğal gelişim süreçlerinin yanında nüfus hareketleri, göç yolları, nüfus politikaları, göç politikaları ve toplumsal yapının dönüştürülmesi üzerinden yürütülen güç mücadelesini ifade etmektedir*. Bir toplumun nüfus yapısını değiştirmek, uzun vadede o toplumun ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik dengelerini etkileme potansiyeline sahiptir.

Nüfusun güç unsuru olarak değerlendirilmesinde sadece nicelik değil, nitelik de belirleyici olmaktadır. Tarihin eski dönemlerinde kalabalık nüfus, askeri güç ve üretim kapasitesi açısından doğrudan avantaj sağlarken, günümüz dünyasında eğitilmiş, üretken, bilimsel kapasitesi yüksek ve kültürel hafızasını koruyabilen nüfuslar daha önemli hale gelmiştir. Bu nedenle güçlü toplumlar, sadece fazla nüfusa sahip olan değil, sahip olduğu nüfusu stratejik hedefler doğrultusunda yetiştirebilen toplumlardır. Nüfusun toplumsal gelişme, değişim ve güvenlikle ilişkisi, bu unsuru sosyolojik güvenlik açısından önemli hale getirmektedir (Doğan, 2010, s. 662). Nitekim nüfusun niceliği ve niteliği ile ekonomik, siyasi, dini ve kültürel unsurlar arasındaki ilişkiyi inceleyen nüfus teorileri, demografik değişimlerin toplumların bütün yapısını etkileyebildiğini göstermektedir (Çakır, 2014, s. 42).

Demo-sosyolojik savaşın temel alanlarından biri, rakip toplumların nüfus yapılarında meydana getirilebilecek değişimlerdir. Bir ülkenin nüfusunun yaşlanması, genç nüfus oranının azalması, beyin göçü vermesi veya üretken nüfus kaybetmesi uzun vadeli güvenlik sorunlarına yol açabilir. Günümüzde birçok gelişmiş ülkenin karşı karşıya kaldığı yaşlanan nüfus problemi, ekonomik üretim kapasitesini ve sosyal güvenlik sistemlerini zorlamaktadır. Buna karşılık genç ve dinamik nüfusa sahip ülkeler, doğru eğitim ve istihdam politikaları geliştirebildikleri ölçüde önemli bir avantaj elde edebilmektedir. Çin'in sahip olduğu büyük nüfusu ekonomik ve siyasi güce dönüştürmesi, nüfusun halen uluslararası güç ilişkilerinde etkili bir unsur olduğunu göstermektedir (Çakır, 2014, s. 40). Buna karşılık günümüz verileri Türkiye'de nüfus artış hızının azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Toplam doğurganlık hızının nüfusun yenilenme seviyesi olan 2,10'un altında kalması, uzun vadede yaşlanan nüfus, üretken nüfus oranında azalma ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturabilecek demografik değişimleri beraberinde getirebilecektir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2025). Bu durum demo-sosyolojik savaş konsepti üzerinden bakıldığında çok açık bir tehditle karşı karşıya olduğumuzu ve bu iç tehdidin güç mücadelesinde rakip güçler tarafından sosyolojik savaş aracı olarak kullanılabilceğini göstermektedir.

Göç, demo-sosyolojik savaşın en önemli araçlarından biridir. Çünkü göç sadece insanların yer değiştirmesi değil, kültürel, ekonomik, siyasi ve güvenlik dengelerinin de değişmesidir. Göç alan toplumlarda nüfus yapısının değişmesi; eğitim, sağlık, iş gücü piyasası, kentleşme ve toplumsal ilişkiler üzerinde önemli etkiler oluşturabilir. Aynı şekilde plansız göç hareketleri, toplumsal uyum sorunlarına, ekonomik baskılara ve yeni güvenlik problemlerine zemin hazırlayabilir (Günay vd., 2017, s. 37). Bu nedenle göç politikası, sadece insani veya ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda stratejik bir güvenlik alanıdır.

Türkiye bu açıdan önemli bir örnektir. Coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca doğu-batı ve kuzey-güney göç yollarının kesişim noktasında bulunan Türkiye, günümüzde de yoğun

göç hareketlerinin etkilediği ülkelerden biridir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Balkanlardan ve Kafkaslardan gerçekleşen göçler, devletin demografik yapısını değiştiren önemli gelişmeler arasında yer almıştır (Berber, 2011, s. 20). Benzer şekilde günümüzde kontrolsüz veya plansız göç hareketleri, toplumun ekonomik, kültürel ve güvenlik dengeleri üzerinde etkiler oluşturabilmektedir. Bu nedenle göç yönetiminin; dil, kültür, eğitim, güvenlik ve toplumsal uyum politikalarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir.

İslam dünyası açısından değerlendirildiğinde ise nüfus unsuru hem önemli bir güç hem de stratejik bir hassasiyet alanıdır. Bir buçuk milyarı aşan nüfusuyla İslam dünyası, küresel güç dengelerinde önemli bir potansiyele sahiptir (Hakyemez, 2017, s. 28). Ancak bu potansiyelin etkili bir güce dönüşebilmesi, nüfusun eğitim düzeyi, ekonomik kapasitesi ve toplumsal bütünlüğüyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü Ortadoğu'da mezhepsel, etnik ve siyasi farklılıkların nüfus yapısıyla birleşmesi, bölgesel güç mücadelelerinde kullanılabilen kırılma alanları oluşturabilmektedir (Onat, 2019, ss. 164-165). Bu nedenle günümüz güvenlik anlayışı, askeri kapasitenin yanında nüfusun niteliğini ve hareketlerini de dikkate alan bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

2.2.7. Teo-Sosyolojik Savaş

Güç mücadelelerinde toplumların sahip olduğu ekonomik, ekolojik, askeri, teknolojik ve demografik unsurlar kadar değer sistemleri de önemli bir yere sahiptir. Bu değer sistemlerinin başında ise din gelmektedir. Çünkü din bireyin inanç alanıyla kısıtlanabilecek bir olgu değildir. Toplumların kimliklerini, dünya görüşlerini, ahlaki kabullerini ve sosyal ilişkilerini de şekillendiren güçlü bir toplumsal kurumdur. Bu nedenle tarih boyunca din, toplumları bir arada tutan bir bütünleştirici unsur olarak kullanıldığı gibi, farklı dönemlerde toplumsal ayrışmaları derinleştiren veya siyasi amaçlarla yönlendirilen bir araç haline de getirilebilmiştir.

Dinin toplumsal etkisi, onun sahip olduğu fonksiyonlardan kaynaklanmaktadır. Din; bireylere anlam dünyası kazandırma, toplumsal dayanışmayı sağlama, ortak kimlik oluşturma, kültürel değerleri gelecek nesillere aktarma, davranışları düzenleme ve sosyal kontrol sağlama gibi önemli işlevlere sahiptir. Bunun yanında din, toplumsal grupları harekete geçirme, siyasal meşruiyet sağlama ve belirli amaçlar doğrultusunda kitleleri motive etme kapasitesine de sahiptir. Bu sebeple din, sosyolojik açıdan hem toplumsal bütünleşmenin hem de toplumsal ayrışmanın kaynağı olabilecek çift yönlü bir güç unsurudur (Okumuş, 2005, s. 48). Weber'in dinin değişimi sağlayıcı yönüne, Marx'ın ise dinin mevcut düzeni koruyucu veya değişime engel olabilecek yönüne dikkat çekmesi, dinin toplumsal etkisinin farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Thompson, 2004, s. 52).

Teo-Sosyolojik savaş ise, *rakip toplumların dini kimlikleri, mezhepsel farklılıkları, kutsal değerleri ve tarihsel hafızaları üzerinden gerçekleştirilen sosyolojik bir müdahale biçimidir*. Bu müdahaleden amaç doğrudan dini ortadan kaldırmak değil, toplumun dini algısını, dini gruplar arasındaki ilişkileri ve toplumsal davranış biçimlerini yönlendirerek hedeflenen sosyolojik sonuçları ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle Teo-Sosyolojik müdahale, *sert güç kullanılmadan önce devreye sokulan bir yumuşak güç ve akıllı güç uygulaması olarak değerlendirilebilir*. Toplumların kendi içindeki dini farklılıkların büyütülmesi, dini kavramların siyasal amaçlarla yeniden yorumlanması veya dini otoritelerin etkilenmesi bu müdahalenin araçları arasında yer almaktadır.

Günümüzde Teo-Sosyolojik savaş; mezhep çatışmaları, radikal hareketler, medya ve iletişim araçları üzerinden devam etmektedir.

Sonuç olarak Teo-Sosyolojik savaşın temelinde din değil, dinin toplumsal gücünün stratejik amaçlarla kullanılması bulunmaktadır. Bir toplumun din alanındaki bilgi düzeyi, dini kurumlarının niteliği ve eleştirel düşünme kapasitesi bu tür müdahalelere karşı direncini belirlemektedir. Din alanındaki bilgi boşluğu ve toplumsal ayrışmalar arttıkça teo-sosyolojik

müdahaleler için uygun zemin oluşmaktadır. Bu nedenle tekrar etmek gerekirse sosyolojik güvenlik açısından din, salt inanç alanı olarak değil, toplumların kimlik ve bütünlüklerini koruyan stratejik bir güç unsuru olarak da değerlendirilmelidir. Bu noktada ise sosyolojik savaşın çeşitlerinden biri olan teo-sosyolojik müdahalenin ön stratejisi olan *teo-strateji kavramı* devreye girmektedir. Din ve strateji bileşenlerinden oluşan bu terim, dinin istismar edilmesi, riyakarlık, takiye vb. gibi unsurlarla geçiştirilemeyecek kadar güvenlik için önemli ve aynı zamanda bu hususları da içine alan çok geniş bir terimdir.

Bu kavramın birden fazla anlam boyutuna sahip olduğu ve kullanım bağlamına göre farklı içerikler kazandığı görülmektedir. Teo-strateji, kimi zaman *güç ilişkilerinin* bir aracı, kimi zaman *toplumsal düzenin* sürdürücüsü, kimi zaman da bireysel davranış ve hareket tarzını belirleyen bir *yöntem bilgisi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle kavram, din ile strateji arasındaki ilişkiyi sadece araçsal bir düzlemde değil, aynı zamanda yapısal ve işlevsel bir düzlemde de analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Öyleyse teo-strateji kavramını güç mücadelesi bağlamında, toplumsal düzen anlamında, bireysel bir yöntem anlamında üçe ayırmak mümkündür.

Güç mücadelesi bağlamında Teo-strateji, özellikle devletlerin ve siyasi aktörlerin din ve kültür unsurlarını jeopolitik rekabet içerisinde bir güç aracına dönüştürmesini ifade eder. Bu perspektifte din, rakip aktörlerin etki alanını daraltmak, kendi çıkarlarını genişletmek ve karşı tarafın stratejik kapasitesini yönlendirmek amacıyla kullanılabilir. Aynı zamanda dinin, yumuşak güç unsuru olarak uluslararası ilişkilerde etkili bir araç haline geldiği de görülmektedir. Bu kullanım biçimi, dinin hem koruyucu hem de yönlendirici bir stratejik araç olarak işlev görebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Teo-strateji, güç ilişkilerinde çift yönlü bir etki üreten dinamik bir yapı olarak değerlendirilebilir (Kartal, 2022, s. 170).

Toplumsal düzen bağlamında Teo-strateji, dinin toplum içi bütünlüşmeyi sağlama, normatif düzeni kurma ve siyasal istikrarı destekleme işlevleri üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede din, salt bireysel inanç sistemi değil, toplumsal uyumu güçlendiren ve ortak değerler üreten bir mekanizma olarak da görülmektedir. Yönetimsel açıdan bakıldığında dinin, toplumun ikna edilmesinde ve meşruiyetin sağlanmasında önemli bir araç olduğu; dış politik bağlamda ise kültürel etki üretme kapasitesi taşıdığı ifade edilmektedir. Böylece Teo-strateji, toplumsal düzenin hem iç hem dış boyutlarında işlevsel bir rol üstlenmektedir (Kartal, 2022, s. 170).

Bireysel ve yöntemsel bağlamda Teo-strateji, ilahi metinlerden veya dini referanslardan hareketle geliştirilen davranış biçimlerini ve eylem modellerini kapsamaktadır. Bu yaklaşımda din, sadece inanç sistemi olarak değil, bireye nasıl hareket edeceğini öğreten bir rehber olarak da ele alınmaktadır. Dini anlatılar ve kıssalar, bireyler için yöntemsel bir çerçeve sunmakta ve bu çerçeve davranışların şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Teo-strateji, bireysel düzeyde bir eylem kılavuzu niteliği de taşımaktadır (Kartal, 2022, s. 171).

Bir güç savaşında teo-sosyolojik müdahale araçları olan meşrulaştırma, kutsallaştırma, İslamofobi etkisini kullanma, oryantalizm, kimliksizleştirme, teostratejik mağduriyet, manipülasyon, keskin güç, uydurma hadisler üzerinden yaratılan etki, tarihi arka plan gibi araçları (Kartal, 2022, ss. 96-158) işlevsel hale getirmek çok önemli olduğu gibi bunların stratejisi olan teo-stratejik temel de çok önemli olmaktadır. Diğer taraftan Teo-strateji kavramının bugün için yeni bir kavram olması pratikte kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Tarihten günümüze bunun bir hayli örneği bulunmaktadır.

Örneğin Hititler ile Mısır arasındaki Kadeş Antlaşması bu anlamda dikkat çekicidir. Antlaşmada yer alan “Bak Güneş ve Fırtına tanrılarının Mısır memleketi ile Hatti memleketi için getirmiş oldukları ilahi nizam, onlar arasındaki sulh ve kardeşliktir, düşmanlık değildir.” ifadesi, iki devlet arasındaki siyasi ittifakın dinî referanslarla meşrulaştırıldığını göstermektedir. Böylece ortak tehdide karşı geliştirilen birliktelik, tanrılarının iradesi ve ilahi

düzen üzerinden desteklenmiştir (Dedeoğlu, 2018, s. 46). Kadeş Antlaşması bu yönüyle dinin devletlerarası ilişkilerde stratejik bir araç olarak kullanılmasının erken örneklerinden biridir.

Diğer bir örnek 657 yılındaki Sıffin Savaşı'dır. Muaviye'nin danışmanı Amr b. El-As'ın önerisiyle Kur'an ayetlerinin mızrak ve okların uçlarına takılması, kutsal metnin savaşın seyrini etkilemek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Bu uygulamayla Hz. Ali'nin taraftarlarına “hükmün Kur'an'a ait olduğu” mesajı verilmiş ve karşı tarafın hareket kabiliyeti zayıflatılmıştır (Tatar, 2016, s. 374). Muaviye'nin kendi siyasi faaliyetlerini ilahi hüküm üzerinden meşrulaştırması da dinin siyasi mücadeledeki stratejik işlevini ortaya koymaktadır (Çelik, 2015, s. 40). Bu nedenle Sıffin, Teo-Stratejinin savaş ve siyasi meşruiyet alanındaki önemli örneklerinden biridir.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Şii tehlikesine karşı inşa edilen Nizamiye ve Azamiye medreseleri de önemli Teo-strateji örneklerindendir (Arıkan, 2011, s. 45; Ezici, 2025, s. 26).

II. Mehmed'in farklı dinî topluluklara yönelik politikasını da buna eklemek mümkündür. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed'in Ghennadios'u Ortodoks Patriği olarak görevlendirmesi ve Ortodoks, Ermeni ve Yahudi topluluklara dinî konularda belirli bir özerklik tanınması, dinin devlet yönetiminde stratejik bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir (Altındal, 2016, s. 59). Bu politikalarla hem iç düzenin korunması hem de dinî yapıların dış güçler tarafından Osmanlı aleyhine kullanılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Farklı toplulukların kendi dillerinde ve dinlerinde eğitim yapmalarına da imkân verilmiştir (Canyaş & Canyaş, 2012, s. 59; Karpat, 2018, ss. 47-48) (Karpat, 2018: 47-48; Canyaş ve Canyaş, 2012: 59). Bu yönüyle II. Mehmed'in politikası, dinin iç güvenlik ve dış politika açısından stratejik bir güç olarak değerlendirilmesine örnek teşkil etmektedir.

Napolyon'un 1798 Mısır Seferi sırasında İslam'ı stratejik bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Ordusuna alimler dahil eden Napolyon, Mısırlılara kendisini “gerçek Müslüman” olarak tanıtmış, Kur'an'dan ayetler kullanmış ve yerel din adamlarından Fransız ordusunu destekleyen yorumlar almıştır. Böylece işgalci bir güç olmasına rağmen halkın tepkisini azaltmayı ve siyasi hedeflerini kolaylaştırmayı amaçlamıştır (Said, 2003, ss. 90-93). Durum, dinin bir toplumun siyasal ve psikolojik direncini kırmak amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir.

1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa ile Rusya'ya karşı savaşmasının ardından İngiltere, Osmanlı'nın halifelik makamının etkisinden yararlanmıştır. İngiltere'nin isteği üzerine Osmanlı Sultanı-Halifesi 1857'de Hindistan'daki Müslümanlara yönelik bir ferman yayımlayarak İngiltere'nin halifenin dostu olduğunu bildirmiştir. Bu girişim, Hindistan'daki Sepoy Ayaklanması'nın durdurulmasında etkili olmuştur (Karpat, 2018, s. 251). Böylece İngiltere, başka bir devletin dini otoritesini kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kullanmıştır.

19. yüzyılda ortaya çıkan “Manifest Destiny” anlayışı, Amerikan halkının Tanrı tarafından seçilmiş ve dünyaya medeniyet götürmekle görevlendirilmiş olduğu düşüncesine dayandırılmıştır. Bu anlayış, ABD'nin hem kuruluşuna hem de yayılcı politikalarına dini bir meşruiyet kazandırmıştır. Püritenlerin oluşturduğu bu anlayışın daha sonra Evangelist Hristiyanlar tarafından da sürdürüldüğü ve Amerikan politikalarının şekillenmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Güngör, 2013, s. 204). Bu nedenle Manifest Destiny, dini inançların devletin yayılcı hedeflerini meşrulaştırmak amacıyla kullanılmasına önemli bir örnektir.

Bu ve buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tarihten günümüze var olan bu örnekler Teo-strateji terimi her ne kadar yeni bir kavram olsa da pratikte kullanıldığını göstermektedir.

3. Sosyolojik Müdahale Konseptinin Günümüz Açısından Önemi

Sosyolojik müdahale konseptinin günümüz açısından en önemli işlevi, devletlerin ve toplumların karşı karşıya kaldıkları tehditleri sadece sonuçları üzerinden değil, oluşum süreçleri üzerinden değerlendirebilmelerini sağlamasıdır. Çünkü birçok devlet, toplumsal çözümler, kimlik çatışmaları, ekonomik bağımlılıklar, radikal dini oluşumlar, paralel dini yapılar veya siyasal krizler ortaya çıktıktan sonra bu gelişmeleri güvenlik problemi olarak değerlendirmektedir. Oysa sosyolojik savaş konsepti, bu süreçlerin daha erken aşamalarda analiz edilmesini ve toplumların kendi bünyelerinde oluşabilecek kırılmalık alanlarını önceden tespit edebilmesini amaçlamaktadır. Bu yönüyle sosyolojik müdahale konsepti, bir saldırı gerçekleştiğinde cevap verme anlayışından ziyade, toplumsal direnci önceden oluşturma saldırıyı önleme ve yok etme anlayışına dayanmaktadır. Sosyolojik müdahalenin mottosu *önceden bilen önceden silahlanır, önceden bilinçlenen önceden silahlanır* tezine dayanmaktadır (Gültekin, 2019, s. 781).

Bir devletin güvenlik paradigması içerisinde *sosyolojik müdahale konsepti* boyutunun bulunması, güvenlik kavramının genişlemesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü devletlerin karşı karşıya kaldığı birçok sorun doğrudan askeri nitelik taşımamakta eğitim, kültür, din, ekonomi, medya, teknoloji, nüfus ve kimlik alanlarında ortaya çıkan gelişmeler zamanla güvenlik meselesine dönüşebilmektedir. Bu nedenle sosyolojik güvenlik, toplumun sahip olduğu değerleri koruma, değişim süreçlerini yönetme ve dış etkiler karşısında toplumsal bütünlüğü sürdürebilme kapasitesiyle ilgilidir. Sosyolojik müdahale konseptini anlayan bir devlet, sadece dışarıdan gelecek açık tehditlere karşı değil, toplumsal yapıda meydana gelebilecek uzun süreli dönüşümlere karşı da hazırlıklı hale gelir.

Bu noktada sosyolojik savaş konseptinin en önemli katkılarından biri, devletlerin “tehdit algısını” yeniden düzenlemesidir. Geleneksel güvenlik anlayışında tehdit çoğunlukla askeri güç, sınır ihlali veya doğrudan saldırı üzerinden tanımlanırken, sosyolojik savaş yaklaşımı toplumların iç yapısında meydana gelen zayıflıkları da stratejik bir alan olarak görmektedir. Çünkü bir toplumun eğitim seviyesinin düşmesi, tarihsel hafızasının zayıflaması, kültürel bağlarının kopması veya toplumsal gruplar arasındaki güven ilişkisinin bozulması, dış müdahalelere uygun zeminler oluşturabilmektedir. Bu nedenle sosyolojik müdahale konsepti, toplumun iç dayanıklılığını artırmak anlamını vurgulamaktadır.

Sosyolojik müdahale konseptinin devlet politikalarına aktarılmasının en önemli alanlarından biri eğitimidir. Çünkü sosyolojik savaşın temel hedeflerinden biri, toplumların olayları değerlendirme biçimlerini etkilemektir. Bu nedenle bilinçli bir toplum oluşturmak, malumat aktarmak değil, bireylere tarihsel süreçleri, güç ilişkilerini, kültürel değişimleri ve toplumsal olayların arka planını analiz edebilme yeteneği kazandırmak anlamına gelmektedir. Eğitim sistemi, sosyolojik güvenliğin en önemli araçlarından biridir. Çünkü kendi toplumsal yapısını tanımayan, tarihsel hafızasını koruyamayan ve değişim süreçlerini okuyamayan toplumlar, dış etkiler karşısında daha kırılmalık hale gelebilmektedir.

Bununla birlikte sosyolojik savaş konsepti, toplumların her değişimi dış müdahale olarak değerlendirmesi anlamına gelmemektedir. Aksine bu yaklaşım, toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle analiz edilmesini ve hangi süreçlerin doğal değişim, hangi süreçlerin ise stratejik yönlendirme olduğunu ayırt edebilmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle sosyolojik bilinç, korku üreten bir anlayış değil, analiz kapasitesi yüksek, gerçekçi ve stratejik bir toplum modeli ortaya çıkarmaktadır.

Tarih boyunca güçlü devletlerin önemli özelliklerinden biri, askeri ve ekonomik kapasitelerinin yanında toplumlarının sosyolojik yapısını da stratejik bir unsur olarak değerlendirmeleri olmuştur. Çünkü devletlerin kalıcı gücü, sahip oldukları araçlardan çok bu araçları kullanabilecek bilinçli, eğitilmiş ve toplumsal bütünlüğünü koruyabilen bir yapıya sahip olmalarıyla ilgilidir. Bu nedenle sosyolojik müdahale konseptinin güvenlik politikalarına dahil

edilmesi, devletlerin krizler ortaya çıktıktan sonra tepki veren değil, krizleri önceden okuyabilen bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, güç mücadelesinin sadece askerî kapasite üzerinden yürütülen bir rekabet olmadığı; toplumların sahip olduğu sosyolojik yapının, güvenlik ve strateji bakımından başlı başına bir güç ve mücadele alanı hâline geldiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın temel bulgusu, savaşın askerî çatışma başladığı anda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirilmesinin günümüz güç mücadelelerinin niteliğini açıklamakta yetersiz kaldığıdır. Mücadele, çoğu durumda askerî safhadan önce toplumların demografik yapısı, ekonomik ilişkileri, sağlık kapasitesi, çevresel koşulları, teknolojik yeterlilikleri, etnik ve dinî kimlikleri, tarihsel hafızaları ve bilgiye erişim biçimleri üzerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle savaşın başlangıç noktası ile askerî çatışmanın başlangıç noktası birbirinden ayrılmalı, güvenlik analizleri toplumun sosyolojik yapısında meydana gelen değişimleri daha erken aşamalardan itibaren dikkate almalıdır.

Araştırma kapsamında geliştirilen *sosyolojik savaş türleri* yaklaşımı, bu erken aşamaları açıklayabilmek açısından kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, sosyolojik savaşın tek bir alanda gerçekleşen müdahaleler bütünü olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Etno-sosyolojik, biyo-sosyolojik, eko-sosyolojik (ekonomik, ekolojik), teknolojik, demo-sosyolojik ve teo-sosyolojik boyutların birbirinden bağımsız değil, karşılıklı etkileşim içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede araştırmanın önemli bulgularından biri, *sosyolojik zeminin kendisinin stratejik bir güvenlik alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğidir*. Başka bir ifadeyle güvenliğin konusu yalnızca sınırlar değil, sınırların içerisinde yaşayan toplumun niteliği, dayanışma kapasitesi ve krizler karşısındaki direnç düzeyi olmalıdır.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, *sosyolojik savaşın doğrudan dışarıdan gerçekleştirilen bir müdahale biçimine indirgenemeyeceğidir*. Toplumsal kırılganlıkların ortaya çıkmasında dış aktörlerin etkisi bulunabilmekle birlikte, ekonomik eşitsizlikler, eğitim yetersizlikleri, kurumsal zayıflıklar, yanlış nüfus politikaları, kültürel kopuşlar, sağlık sorunları veya toplumsal güvensizlik gibi iç faktörler de müdahale kapasitesini artırabilmektedir.

Araştırmanın din ve güvenlik ilişkisine ilişkin analizleri ise dinin sosyolojik savaş içerisinde özel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bunun temel nedeni dinin sadece bireysel inanç alanında kalmaması; kimlik, aidiyet, ahlak, meşruiyet, dayanışma, kolektif hafıza ve toplumsal mobilizasyon üzerinde etkili olmasıdır. Bu nedenle dinin stratejik niteliğini incelemek, dinin kendisini bir tehdit olarak görmek anlamına gelmemektedir. Aksine asıl araştırma konusu, dinî sembollerin, otoritelerin, söylemlerin, tarihsel anlatıların ve mezhepsel farklılıkların hangi şartlarda toplumsal bütünleşmeye veya ayrışmaya yöneltilebildiğinin ortaya konulmasıdır. Bu ayrım, din-güvenlik ilişkisini ideolojik veya normatif değerlendirmelerden uzaklaştırarak analitik bir zemine taşıması bakımından önemlidir. Bu bağlamda çalışma tarafından geliştirilen *teo-sosyolojik müdahale* yaklaşımı, sosyolojik savaşın din boyutunu açıklamak için bir analitik kategori olarak değerlendirilebilir. Teo-sosyolojik müdahalenin temelinde dinin kendisi değil, dinin toplumsal gücünün belirli stratejik amaçlarla yönlendirilmesi bulunmaktadır. Dinî meşruiyet üretimi, kutsallaştırma, tarihsel hafızanın yeniden yorumlanması, mezhepsel farklılıkların siyasal ayrışmaya dönüştürülmesi, dinî otoritelerin etkilenmesi ve dinî söylemlerin manipülatif biçimde kullanılması gibi süreçler bu açıdan birlikte analiz edilebilmektedir. Bu yaklaşım, literatürde çoğunlukla ayrı başlıklarda incelenen din, güvenlik, kimlik, propaganda, meşruiyet ve toplumsal çatışma ilişkilerini aynı analitik zeminde buluşturma potansiyeline sahiptir.

Çalışmada ayrıca *teo-strateji kavramının teo-sosyolojik müdahalenin salt bir alt aracı olarak değil, din ile stratejik akıl arasındaki ilişkinin üst düzey açıklama kategorilerinden biri*

olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın literatüre ilişkin en önemli katkısı ise **“sosyolojik savaş” kavramını tek başına yeni bir savaş türü olarak ileri sürmekten ziyade, farklı literatürlerde dağınık biçimde bulunan toplumsal müdahale süreçlerini ortak bir kavramsal çatı altında sınıflandırma girişimidir.** Psikolojik savaş, bilgi savaşı, hibrit savaş, ekonomik güvenlik, demografik güvenlik, din ve güvenlik, çevresel güvenlik, sağlık güvenliği ve teknoloji-güvenlik ilişkisine ilişkin literatürlerin her biri önemli açıklamalar üretmektedir. Ancak bu çalışmaların ortaya koyduğu unsurların aynı toplumsal yapı üzerinde birbirleriyle nasıl kesiştiğini açıklayan bütüncül bir model ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışma, etno-, biyo-, eko-, ekonomik-, tekno-, demo- ve teo-sosyolojik boyutları aynı çerçevede ele alarak bu ihtiyaca yönelik kavramsal bir başlangıç noktası ortaya koymaktadır.

Bu katkının aynı zamanda bir sınırlılık taşıdığı da belirtilmelidir. Çalışmada önerilen sınıflandırmanın önemli bölümü, farklı disiplinlerde üretilmiş kaynakların sosyolojik savaş perspektifinden yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla burada ortaya konulan türlerin ve özellikle bunlar arasındaki nedensel ilişkilerin ampirik olarak sınanması, sonraki araştırmaların temel görevlerinden biri olmalıdır. Başka bir ifadeyle bu çalışma, sosyolojik savaşın tamamlanmış bir teorisini sunmaktan ziyade, sistematikleştirilebilir, ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir araştırma programının teorik zeminini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın ortaya koyduğu önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

-Sosyolojik güvenliğin ulusal güvenlik politikalarının müstakil bir boyutu olarak kabul edilmesi ve güvenlik değerlendirmelerinde toplumların demografik, ekonomik, kültürel, dinî, teknolojik, sağlık ve çevresel yapılarının birlikte analiz edilmesi önerilmektedir.

-Sosyolojik kırılganlıkların erken tespitine yönelik bir izleme ve erken uyarı mekanizmasının oluşturulması ve toplumsal bütünlüğü etkileyebilecek demografik, ekonomik, kültürel, dinî ve teknolojik göstergelerin düzenli olarak takip edilmesi önerilmektedir.

-Etno-, biyo-, eko (ekonomik, ekolojik)-, tekno-, demo- ve teo-sosyolojik unsurların birbirinden bağımsız güvenlik alanları olarak değil, karşılıklı etkileşim içerisinde değerlendirilmesi ve bu alanlar arasındaki kesişimlerin güvenlik analizlerine dâhil edilmesi önerilmektedir.

-Eğitim sistemlerinin sosyolojik dayanıklılığı güçlendirecek şekilde yeniden ele alınması ve bireylerin tarihsel hafıza, medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme, dijital farkındalık ve toplumsal olayları analiz etme kapasitelerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

-Din ve güvenlik ilişkisinin ideolojik veya normatif yaklaşımlardan uzak, bilimsel ve analitik bir zeminde ele alınması ve teo-sosyolojik müdahale süreçlerinin dinin kendisi ile dinin stratejik amaçlarla kullanılmasını birbirinden ayıracak şekilde incelenmesi önerilmektedir.

-Toplumların biyolojik ve sağlık kapasitesinin ulusal güvenliğin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmesi ve sağlık sistemlerinin salgınlar, biyolojik tehditler, afetler ve uzun süreli krizler karşısındaki dayanıklılığının artırılması önerilmektedir.

-Sağlık verilerinin stratejik niteliğinin dikkate alınması ve bireysel sağlık verilerinin mahremiyet, bütünlük ve erişilebilirlik ilkeleri çerçevesinde korunarak bu verilerin ulusal güvenlik bakımından oluşturabileceği risklere karşı teknik ve kurumsal tedbirlerin geliştirilmesi önerilmektedir.

-Teknolojik bağımsızlığın sadece savunma sanayii ürünleri üzerinden değil, nitelikli insan kaynağı, yapay zekâ, siber güvenlik, yazılım, veri yönetimi ve bilimsel araştırma kapasitesi üzerinden değerlendirilmesi ve bu alanlarda sürdürülebilir yatırımlar yapılması önerilmektedir.

-Demografik değişimlerin uzun vadeli bir sosyolojik güvenlik meselesi olarak ele alınması ve doğurganlık, yaşlanma, beyin göçü, nitelikli insan kaynağı kaybı ve bölgesel nüfus farklılıklarının birlikte değerlendirilerek sürdürülebilir nüfus politikalarının geliştirilmesi önerilmektedir.

-Sosyolojik savaş kavramının ampirik olarak sınanmasına yönelik disiplinlerarası araştırmaların artırılması ve etno-, biyo-, eko-, tekno-, demo- ve teo-sosyolojik boyutların ölçülebilmesini sağlayacak göstergelerin, endekslerin ve karşılařtırılmalđ araştırma modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2019). *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri* (F. R. Velioğlu, Çev.). Doğan Kitap.
- Altındal, A. (2016). *Türkiye ve Ortodokslar* (19. bs.). Alfa Yayınları.
- Altındal, A. (2018). *Kültür emperyalizmi*. Destek Yayınları.
- Arıkan, A. (2011). Nizâmülmülk'ün Eş'arîlere destekleri ve diğer Sünnîlerle ilişkileri. *İslami İlimler Dergisi*, 6(2), 39-64.
- Arslan, A. (2022). Iraklı şair Ma'rûf er-Rusâfî'nin gözünden Hülâgû'nun Bağdat istilası. *İslami İlimler Dergisi*, 17(2), 53-67. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1213898>
- Astan, G. (2015). *Gelişen Teknoloji ve Değişen Muharebe Şartlarında Geleceğin Askerine Yönelik Teknoloji Öngörü Çalışması* [Yüksek Lisans Tezi]. Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma bilimleri Enstitüsü.
- Ay, C., & Ekici, S. (2022). Etnik kimlik yaklaşımları ve şiddet: İnşacı yaklaşım üzerinden Ruanda ve Burundi vakalarının tarihsel bir karşılaştırması. *Africana*, 2(1), 1-24.
- Berber, F. (2011). 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler. *Karadeniz Araştırmaları*, 31(31), 17-49.
- Canyaş, H., & Canyaş, O. (2012). Osmanlı'dan günümüze misyonerlerin kültürel alandaki faaliyetleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (31), 55-75.
- Çağlayan, Y. (2017). *Sosyolojik savaş jeokültür jeopolitik jeogüvenlik* (2. bs.). Timaş Yayınları.
- Çakır, M. (2014). Uluslararası ilişkiler ve beşeri güç açısından demopolitika. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 1(3), 39-52.
- Çelik, K. (2015). Politik alandadının yönetsel kontrol ideolojisine dönüştürülmesi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 27-61.
- Çiftçi, H. (2004). Türkiye'nin bilim ve teknoloji stratejisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 57-73.
- Dedemen, F. (2016). Geleceğin güvenlik ortamının şekillenmesinde Hibrit savaş modelinin değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5(1), 141-176. <https://doi.org/10.28956/gbd.283058>
- Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası güvenlik ve strateji* (4. bs.). Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Demir, H. (2017). Korku endüstrisi ve güven bunalımı. *Diyanet Aylık Dergi*, (317), 6-9.
- Diamond, J. (2006). *Tüfek mikrop ve çelik* (İnce Ülker, Çev.; 17. bs.). Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Doğan, M. (2010). Nüfus hareketleri ve sosyal değişme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), 660-675.
- Erdem, M. S., & Sezgin, S. (2018). Savunma harcamaları-Ekonomik büyüme ilişkisi: Dünya ve Türkiye'nin genel bir görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 315-333.
- Eslen, N. (2017). *Küresel güç mücadelesi 21. Yüzyılda jeostrateji*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eslen, N. (2018). *Tarih boyunca savaş ve strateji* (5. bs.). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Ezici, O. (2025). İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe türbesine gösterilen ihtimamın tarihî ve idari boyutları. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 11(1), 20-59. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2025.11.1.02>
- Giddens, A. (Ed.). (2015). *Sosyoloji: Başlangıç okumaları* (G. Altaylar, Çev.). Say Yayınları.
- Gültekin, M. (2019). Eğitim ve gelecek zaman. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 23(2), 775-782. https://doi.org/10.1501/Egifak_00000000773
- Günay, E., Atılgan, D., & Serin, E. (2017). Dünyada ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
- Güngör, A. C. (2013). Püritenizm ve Hollywood ilişkisi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 12(1), 196-241.
- Hacip, Y. H. (2019). *Kutadgu bilig* (A. Çakan, Çev.; 7. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hakyemez, C. (2017). İslamofobinin İslâm araştırmaları üzerindeki etkisi. *İlahiyat Akademisi*, (6), 27-36.
- Karasoy, H. A. (2022). Hibrit, asimetrik ve vekalet Savaşları: 2022 Rusya—Ukrayna savaşını üçlü sacayağı üzerinde bir inceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 44-56. <https://doi.org/10.52539/mad.1119229>
- Karpat, K. (2018). *Osmanlı’dan günümüze elitler ve din* (6. bs.). Timaş Yayınları.
- Kartal, H. C. (2022). *Sosyolojik müdahale Teo-strateji örnekleri*. Anadolu Ay Yayıncılık.
- Koç, G., & Uzmay, A. (2015). Gıda güvenliği ve gıda güvencesi: Kavramsal çerçeve gelişmeler ve Türkiye. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1 ve 2), 39-48.
- Kuntay, M. C. (2018). *Fatih ve fetih*. Alfa Basın Yayın.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye ekonomisi (1838-2010) mali bağımlılık, büyüme, krizler ve siyasal sonuçları*. Destek Yayınları.
- Kurtoğlu, R. (2018). *Biyo-Politik savaşlar iklim-su-gıda-GDO-sağlık istihbaratı*. Destek Yayınları.
- Ocak, M. (2016). Hangi Ögeler Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerini Oluşturmalıdır? Bir İçerik Analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 23-49.
- Okumuş, E. (2005). *Dinin meşrulaştırma gücü*. Özgü Yayınları.
- Onat, H. (2016). *Türkiye’de din anlayışında değişim süreci*. Endülüs Yayınları.
- Onat, H. (2019). *İslam ortak paydası ve mezhep gerçeği*. Endülüs Yayınları.
- Öngel, V., & Çelik, G. G. (2020). *Sosyal bilimler perspektifinde güç-II*. Gazi Kitabevi.
- Özbey, Ç. (2014, Şubat 17). *Sorunlar onları yaratanların mantığı ile çözümlenemez. İşte o kafa* [Gönderi]. <https://www.airporthaber.com/kose-yazilari/sorunlar-onlari-yaratanlarin-mantigi-ile-cozumlenmez-iste-o-kafa.html>
- Öztürk, M. (2020). Savaşın değişen doğası ve Clausewitz: Savaş üzerine eleştiriler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1743-1752. <https://doi.org/10.18506/anemon.668771>

- Patel, R., & Moore, J. W. (2021). *Yedi ucuz şey üzerinden dünya tarihi* (S. Gündüz, Çev.; 5. bs.). Kolektif Kitap.
- Pehlivan, M. (2016). Din—Ekonomi ilişkisi ile bu ilişkinin toplumların ve bireylerin davranışlarındaki yansımaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 13-35.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş (1881-1908)* (S. Tekay, Çev.). İletişim Yayınları.
- Radmard, S., & Beltekin, N. (2016). İslam, Müslümanlar ve Modern Teknoloji. . . *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 225-238.
- Said, E. W. (2003). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları* (B. Ülner, Çev.). Metis Yayınları.
- Sarıkaya Güler, T., Emiroğlu, H., & Bayram, M. (2019). Yugoslavya'nın dağılma sürecinin araçsal bir yaklaşımla analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1278-1293. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.563419>
- Tatar, B. (2016). Formasyon-Deformasyon-Transformasyon diyalektiği olarak şiddet bağlamında din dili. İçinde F. Sancar (Ed.), *Din ve Şiddet*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.
- Tenenbaum, É. (2019). David Galula, militaire de carrière et « passeur » stratégique (Sfax, 10 janvier 1919 – La Norville (Essonne), 11 mai 1967). *Archives Juives*, 52(2), 150-156. <https://doi.org/10.3917/aj1.522.0150>
- Thompson, I. (2004). *Odadaki sosyoloji din sosyolojisine giriş* (B. Z. Çoban, Çev.). Birey Yayıncılık.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025, Mayıs 13). *Doğum İstatistikleri, 2024*,. <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54196>
- Volkan, V. D. (2012). *Körü körüne inanç, kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri* (Ö. Karaçam, Çev.; 3. bs.). Okyanus Yayınları.
- Wallerstein, I. M. (2016). *Jeopolitik ve jeokültür değişmekte olan dünya sistem üzerine denemeler* (M. Özel, Çev.; 3. bs.). Küre Yayınları.
- Yetim, F. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde Balkan Milliyetçiliği ve büyük güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 285-296.
- Yıldız, Y. (2026). *Tıbbi istihbarat sağlık ve güvenlik ilişkisi*. Bengü Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2007). War From Westphalia to the Present. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(14), 17-38.
- Yorulmaz, N. (2018). *Büyük savaşın kara kutusu II. Abdülhamit'ten I. Dünya Savaşına silah pazarının perde arkası*. Kronik Yayınları.

BÖLÜM 2

NÜFUS DİNAMİKLERİ BAĞLAMINDA EĞİTİM VE SAĞLIK HİZMETLERİNİN PLANLANMASI

Leyla ÇİFTÇİ¹

¹ Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, leylac@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9436-2050.

GİRİŞ

Son yıllarda birçok ülke, nüfus dinamiklerinde meydana gelen değişimlerin etkilerini daha yakından incelemeye başlamış; özellikle doğum oranlarının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması nedeniyle nüfus politikaları önemli gündem başlıklarından biri hâline gelmiştir. Türkiye’de 2025 yılı “Aile Yılı” ve 2026-2035 dönemi ise “Aile ve Nüfus 10 Yılı” ilan edilmiştir. Nüfus ve aileye yönelik bu kapsamda çeşitli uygulama, teşvik ve politikalar yürütülmektedir.

Demografik yapıda meydana gelen niceliksel ve niteliksel değişimler hemen her hizmet türünü doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Ancak iki temel kamu hizmeti açısından demografik yapı ayrıca önem taşımaktadır. Bunlardan ilki sağlık, diğeri ise eğitim hizmetidir. Eğitim hizmetinde geleceğe yönelik planlama, hem eğitim sisteminin mevcut kapasitesinin etkin kullanımını hem de gelecekte ortaya çıkacak ihtiyaçların karşılanmasını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda eğitim hizmetleri, doğurganlık oranlarının azalması ve yaş ortalamasının yükselmesiyle birlikte, erken yaşlardan başlayan öğrenim süreçleri ve yaşam boyu öğrenme anlayışı açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

Sağlık hizmetlerinde uzun vadeli planlama ise bu hizmete yönelik talebin ve ihtiyaçların karşılanması yanında yaşam sürelerinin uzamasına katkı sağlama ve sağlıklı yaşlanmanın gerçekleşmesi bakımından önemlidir. Uzun vadede beden ve ruh sağlığının korunması ve sürdürülebilir kılınması farklı yaş gruplarının gereksinimlerine duyarlı sağlık hizmeti modellerinin önemini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı nüfus yapısında meydana gelen değişimi eğitim ve sağlık hizmetleri özelinde değerlendirmektir. Çalışmada öncelikle dünyada ve Türkiye’de nüfus eğilimlerinden bahsedilecek, ardından eğitim ve sağlık hizmetleri ele alınacaktır.

DÜNYADA NÜFUS EĞİLİMLERİ VE GELECEĞE YÖNELİK PROJEKSİYONLAR

Nüfus, bir toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını belirleyen temel unsurlardan biridir. Nüfus dinamikleri, niceliksel göstergelerin ötesinde toplumsal yapının ve kamu hizmetlerinin gelecekteki yönelimlerini de şekillendirmektedir. Doğurganlık düzeyleri, yaş yapısı ve göç eğilimleri gibi demografik değişkenlerdeki dönüşüm, ekonomik büyüme, eğitim, sağlık ve kentleşme gibi alanlarda bütüncül ve uzun vadeli planlamanın önemini ortaya koymaktadır. Son yıllardaki doğurganlık eğilimleri ve yaş dağılımındaki değişim özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin ve uzun vadede öngörülen değişime uygun bir toplumsal yapının sağlanması açısından uzun vadeli planlamayı daha da anlamlı kılmaktadır.

Devletler açısından nüfus planlaması; ekonomik kapasite ve işgücü, kalkınma ve refah düzeyi, askerî ve siyasi güç, kentleşme ve altyapı gereksinimlerinin belirlenmesi, uluslararası alanda etki ve temsil gücü gibi pek çok unsur bakımından stratejik bir önem taşımaktadır. Bu sebeple nüfus planlamasının kısa, orta ve uzun vadeli bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Demografik değişimlerin yaratabileceği fırsat ve risklerin öngörülmesi, kamu politikalarının etkinliği açısından kritik bir gereklilik hâline gelmektedir.

Devletler, nüfusun mevcut ve gelecekteki seyrini yönetebilmek amacıyla çeşitli politika setleri geliştirmekte ve hayata geçirmektedir. Dünya genelinde uygulanan nüfus politikaları üç temel kategori altında toplanmaktadır. Bunlar, nüfus artış hızını artırmayı, nüfus artış hızını azaltmayı ve nüfusun hem niceliksel hem de niteliksel özelliklerini iyileştirmeyi hedefleyen politikalar (Doğan, 2013, s. 296). Söz konusu politika türlerinin şekillenmesinde ve uygulanmasında demografik göstergelerin mevcut durumu ile zaman içerisindeki değişim eğilimleri belirleyici rol oynamaktadır.

Nüfusun gelecekteki seyri, mevcut yaş yapısı ile doğurganlık, ölüm ve göç dinamikleri arasındaki karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Gu vd., 2021, s. 604). Nüfus göstergelerinin yaş ve cinsiyet bileşimine dayanması nedeniyle söz konusu unsurlar nüfus projeksiyonlarının temel belirleyicileri arasında yer almaktadır (Kc ve Lutz, 2017, s. 183). Bu sebeple doğurganlık düzeyinin artırılmasına ya da azaltılmasına yönelik politikalar, kısa vadede gündeme gelen en temel ve öncelikli müdahale alanları arasında yer almaktadır.

Demografik eğilimlerin taşıdığı önem nedeniyle devletler, farklı olasılıkları dikkate alarak çeşitli senaryolar çerçevesinde nüfus projeksiyonları geliştirmektedir. Bu projeksiyonlar, mevcut demografik durumun analizine dayanmakta ve geleceğe yönelik orta ve uzun vadeli öngörüler içermektedir. Söz konusu çalışmalar, devletler tarafından ulusal düzeyde, uluslararası kuruluşlar tarafından ise küresel düzeyde hazırlanmakta ve yayımlanmaktadır.

Dünya genelinde demografik göstergeler incelendiğinde, doğurganlık hızının yıllar itibarıyla bir düşüş eğilimi sergilediği görülmektedir. Bu düşüş ülke ve bölgeler arasında farklılaşmakla birlikte ortak bir demografik dönüşüme işaret etmektedir. Örneğin, 1960 yılında dünya genelinde kadın başına 5,0'ın üzerinde seyreden toplam doğurganlık hızı, 2013 yılında 2,5 (de Silva ve Tenreyno, 2017, s. 206; United Nations, 2025, s. VII), 2024 yılında ise 2,2 düzeyine gerilemiştir (United Nations, 2025, s. VII).

Demografik eğilimler özellikle ülkelerin gelir gruplarına göre farklılaşma göstermektedir. Yüksek ve üst-orta gelirli ülkelerde toplam doğurganlık oranının, nüfusun kendini yenileme düzeyi olarak kabul edilen kadın başına 2,1 doğum eşiğinin altında gerçekleştiği görülmektedir (Gu vd., 2021, s. 604). Bu bulgu, söz konusu ülkeler açısından dikkatle değerlendirilmesi

gereken bir demografik gösterge niteliği taşımaktadır. Çünkü bir ülkede doğurganlık düzeyinin nüfusun kendini yenileme eşiğinin altına gerilemesi¹, çoğu durumda nüfusun hızla yaşlanmasına ve negatif nüfus artışı ya da nüfus azalması sürecinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (May, 2022, s. 239).

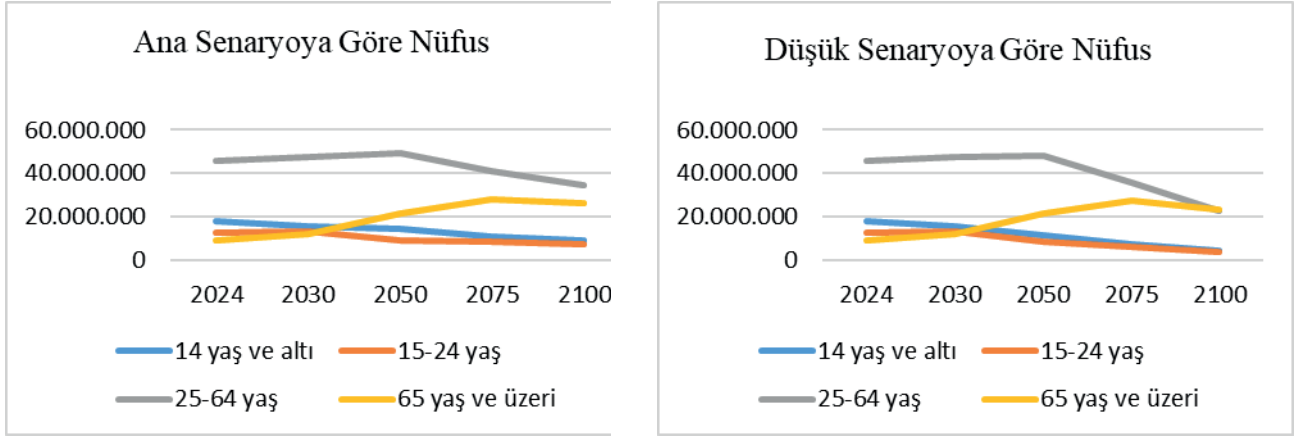
Günümüzde düşük ve çok düşük doğurganlık² olgusu, dünya nüfusunun kayda değer bir bölümünü etkileyen küresel bir demografik mesele haline gelmiştir (May, 2022, s. 239). Birleşmiş Milletler Raporu'na (2024, s. VII) göre, dünya nüfusunun 2080'li yılların ortalarına kadar artışını sürdürerek zirveye ulaşması, ardından ise azalma eğilimine girmesi beklenmektedir. Raporda ayrıca Çin gibi büyük ülkelerdeki nüfus azalmasına bağlı olarak küresel nüfus büyüklüğünün on yıl önce yapılan tahminlere kıyasla yaklaşık %6 daha düşük seviyede gerçekleşeceği ifade edilmektedir (European Commission, 2023).

TÜRKİYE'DE NÜFUS EĞİLİMLERİ VE GELECEĞE YÖNELİK PROJEKSİYONLAR

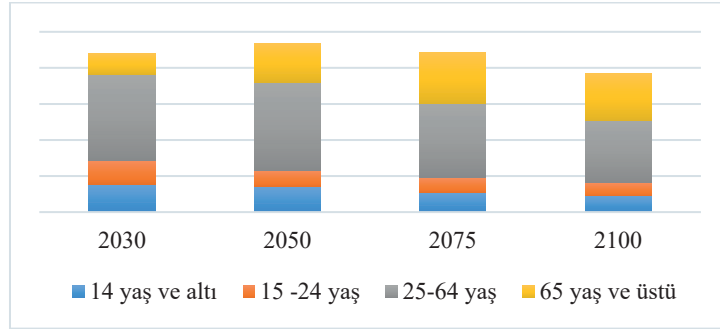
Dünya ile paralel şekilde, Türkiye'de de demografik veriler, gelecekte nüfus yapısında önemli değişimlerin meydana geleceğine işaret etmektedir. Özellikle doğurganlık oranlarındaki düşüş ve yaşam süresinin uzaması nüfusun hem nicelik hem nitelik olarak değişimine dikkat çekmektedir. TÜİK (2024) tarafından hazırlanan ana ve düşük senaryo projeksiyonlarına göre, Türkiye nüfusunun 2061 yılına kadar artış göstermesi, bu yıldan itibaren ise azalmaya başlaması öngörülmektedir. Mevcut nüfus dinamiklerinin devam etmesi durumunda 2100 yılında nüfusun 77 milyonun, düşük senaryonun gerçekleşmesi durumunda ise 55 milyonun altına düşmesi beklenmektedir (TÜİK, 2024).

¹ Düşük Doğurganlık: Kadın başına 2,1 çocuğun altı

² Kadın başına 1,5 çocuk altı



Şekil 1. Senaryolara Göre Seçilmiş Nüfusun Yaş Dağılımı, 2024, 2030, 2050, 2075, 2100
(TÜİK, 2024)



Şekil 2. Yaş Gruplarının Dağılımına Göre Nüfus (Ana Senaryo) (TÜİK, 2024)

Şekil 1 ve Şekil 2’de görüldüğü üzere, Türkiye’deki demografik eğilimler ortanca yaşın yükselmesine, yani toplumsal yaş dağılımlarında önemli değişimlerin meydana gelmesine işaret etmektedir. Demografik veri ve projeksiyonlar özellikle yaşlı nüfus açısından dikkat çekicidir. TÜİK 2025 verilerine göre Türkiye’de 1 milyon 836 bin 496 hane tek başına yaşayan yaşlı bireylerden oluşmaktadır (TÜİK, 2026).

Demografik yapıyı şekillendiren eğilimler, yalnızca doğurganlık oranları ve nüfus büyüklüğü ile sınırlı kalmayıp, çok çeşitli sosyoekonomik ve çevresel faktörlerle de ilişkilidir. Bu süreç, sosyoekonomik kalkınma düzeyi, çevresel sürdürülebilirlik, sağlık göstergelerindeki iyileşmeler, yaşam kalitesi ve toplumsal istikrar gibi unsurlarla da yakından bağlantılıdır (Gu vd., 2021, s. 604). Nüfusun toplumsal yaşamın bütününe etkileyen kapsamlı bir olgu (Akkaya, 2025, s. 291) olması kamusal politikaları da içine alan pek çok farklı alanı etkilemesine sebep olmaktadır.

Nüfus politikaları, demografik yapıyı yönlendirme veya demografik değişimlere uyum sağlama amacıyla geliştirilmektedir. Demografik göstergeler, ekonomik kalkınmadan sosyal güvenlik sistemlerine, sağlık politikalarından kentleşme süreçlerine kadar pek çok alan üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Örneğin, nüfus politikaları gelecekteki konut talebini (Arslan vd., 2014, s. 18) şekillendirdiği gibi, şehir planlaması süreçlerini de etkilemektedir (Selçuk, 2014, s. 203). Bu nedenle nüfus politikalarının kısa, orta ve uzun vadeli bir yaklaşımla ele alınması büyük önem taşımaktadır. Buna karşın, nüfus politikalarının çoğunlukla kısa vadeli bir perspektifle ele alındığı ifade edilmektedir (Tarsilla, 2022, s. 526). Bu durum, nüfus dinamiklerinin uzun vadeli etkilerinin yeterince öngörülememesi ve toplumsal, ekonomik, çevresel vb. sonuçların bütüncül bir perspektifle değerlendirilmemesi gibi riskler taşımaktadır.

EĞİTİM HİZMETİNDE PLANLAMA VE UZUN VADELİ POLİTİKALAR

Planlama belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır. Planlama, uzun vadeli düşünme imkânı verme, kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlama, denetimi kolaylaştırma, değişime uyum sağlama gibi faydalar sağlamaktadır (Mucuk, 2013, s. 139). Özellikle uzun vadeli planlama, günümüz yönetim anlayışının temel bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Varsayım, beklenti ve olası riskleri de içeren uzun vadeli planlamada en yüksek ve en düşük olasılıklı senaryolar dikkate alınmaktadır (OECD, 2020, s. 7). Bu sebeple karar vericilere esneklik ve öngörülebilirlik sağlamaktadır.

Demografik eğilimler, yalnızca mevcut durumu değil, aynı zamanda geleceğe yönelik politika ve hizmet sunumlarını da etkilemektedir. Bu nedenle, kamusal hizmetlerin planlanması, mevcut veriler ışığında gelecekte ortaya çıkabilecek ihtiyaçların öngörülmesini ve kaynakların etkin kullanımını mümkün kılmaktadır. Böylelikle, kamu hizmetlerinin sürdürülebilir bir anlayışla geliştirilmesi sağlanabilmektedir. Uzun vadeli perspektif tüm kamu hizmetleri için gerekli olmakla birlikte toplumsal dinamiklere daha duyarlı olan eğitim ve sağlık hizmetleri açısından daha fazla anlam taşımaktadır.

Eğitim planlaması, sınırlı kaynakların etkin ve verimli kullanımı yoluyla belirlenen eğitim hedeflerine ulaşmak için uygulanacak politikalarla ilgili sistematik ve bilimsel nitelikli kararlar içermektedir (Okechukwu ve Sebastine, 2020, s. 129). Yalnızca nicel değil, aynı zamanda nitel gelişimi de hedefleyen eğitim planlaması (World Bank, 2023) eğitim sisteminin gelecekteki ihtiyaçlarını öngörerek insan kaynakları, altyapı, finansman ve içerik boyutlarında sürdürülebilir gelişimi güvence altına almayı amaçlayan bir süreçtir. Bu süreç, kaynakların etkin kullanımını, hedeflerin açık ve net bir şekilde tanımlanmasını ve toplumsal ihtiyaçların dikkate alınmasını sağlayarak eğitim sistemine önemli katkılar sunmaktadır (Khalilov ve Taghiyev, 2024, s. 9360).

Eğitim toplumsal ve demografik dinamiklere duyarlı bir kamu hizmetidir. Eğitimin doğurganlık, göç ve ölüm ile ilişkisi (Kc et al., 2010, s. 384), eğitimde uzun vadeli planlamanın önemini ve anlamını artırmaktadır. Bu sebeple eğitim planlamalarında öncelikle nüfus projeksiyonları, öğrenci sayısındaki artış veya azalış eğilimleri ve iş gücü piyasasının beklentileri dikkate alınmalıdır (UNESCO, 2022).

Eğitim hizmetleri, hem doğrudan hem de dolaylı olarak çok sayıda toplumsal çıktı ortaya çıkarmaktadır. Örneğin eğitim hizmeti nüfus yanında ekonomiyi de etkilemekte ve bu unsurlardan etkilenmektedir (Kavak, 2011, s. 89). Bu sebeple uzun vadeli ekonomik gösterge ve hedefler ile demografik eğilim ve politikalar eğitim hizmetinin uzun vadeli planlanmasını gerekli kılmaktadır. Demografik değişimler, kentleşme ve göç gibi değişkenler eğitime olan ihtiyacı şekillendirmekte, aynı zamanda ekonomik gelişmeler okul inşası ve eğitime harcanan tutarları belirlemektedir (Haddad, 1995, s. 28). Diğer taraftan eğitim düzeyindeki artış yaşam süresinin uzamasına ve engellilik düzeylerinin azalmasına katkı sağlayabilmektedir (Lutz ve Skirbekk, 2013, s. 8-10). Eğitimin bu toplumsal etki gücü sebebiyle etkili bir eğitim planlaması, yalnızca öğrenci ve personelin değil, toplumun çok daha geniş bir kesiminin ihtiyaçlarına cevap vermektedir (Larche, 2025, s. 1). Bu sebeple eğitim planlaması ile eğitim sisteminin tüm çalışmalarını öngörmek ve düzenlemek gerekmektedir (Reche ve Mendes, 2024, s. 9). Bunun gerçekleşmesi mevcut verilerin kapsamlı analizi, gelecek senaryolarının dikkatli oluşturulması, fırsat ve risklerin tespit edilerek doğru stratejilerin belirlenmesi ile mümkündür.

SAĞLIK HİZMETİNDE PLANLAMA VE UZUN VADELİ POLİTİKALAR

Demografik ve toplumsal yapıyla doğrudan etkileşim halinde olan hizmet alanlarından bir diğeri sağlık hizmetidir. Sağlık sektörünün dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olduğu ifade edilmektedir (Stasha, 2023). Sağlık sektörü, özellikle beden sağlığı bağlamında nüfus dinamiklerine oldukça bağlı bir hizmet alanıdır. Sağlık, nüfusun beden sağlığını, yaşam süresini ve yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda nüfus yapısı, sağlık hizmetlerine yönelik talebin belirleyici unsurlarından biridir.

Farklı yaş gruplarının sağlık hizmetlerine yönelik talebi farklılık göstermektedir. Bu nedenle sağlık sektörü, doğum, ölüm ve yaş dağılımı gibi demografik göstergelere büyük ölçüde bağımlı bir hizmet alanıdır. Sağlık planlanmasında, coğrafi ve jeolojik özellikler, yaşam koşulları, mevcut sağlık personeli, sağlık araç ve gereçleri, devletin sağlık politikaları, mevcut sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi, hizmetteki yenilikler ve maliyetler gibi çok sayıda faktörün dikkate alınması gerekmektedir (Doğan, 2001, s. 86-87). Sağlık planlamasının eğitim, konut, çevre ve nüfus sağlığını etkileyen çok sayıda faktörle etkileşim halinde olması nedeniyle pek

çok planlayıcı, sağlık planlamasını “Tüm Politikalar İçinde Sağlık” yaklaşımı çerçevesinde ele almaktadır (Crisp, 2017, s.10.).

Yaşam sürelerinin uzaması, özellikle sağlık sektöründe uzun dönemli bakım hizmetleri (Zhang ve Puterman, 2013, s. 271) ve yaşlı sağlığı hizmetleri planlamasının (Turaman, 2001, s. 22) önemini giderek artırmaktadır. Yaşlı bireylerin sağlıklarının korunması ve yaşam kalitelerinin sürdürülmesi için sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması büyük önem arz etmektedir (Okamoto vd., 2025, s. 24). Sağlıklı yaşlanmanın desteklenebilmesi için sağlık hizmetleri, sosyal bakım ve diğer sosyal politikalar arasındaki koordinasyonun güçlü bir biçimde tesis edilmesi gerekmektedir (Tessier vd., 2022, s. 19). Sağlık hizmetlerine erişimin artırılması için farklı politika ve uygulamalar gündeme gelmektedir. Örneğin, birçok Avrupa ülkesi desteğe ihtiyacı olan kişileri alıştıkları ortamdan ayırmadan evde hizmet sunumuna yönelmektedir (Gürer, 2021, s. 23).

Carrera (2023, s.1), yaşlanan nüfusla birlikte kentlerin de büyümesine dikkat çekmektedir. Kentlerin büyümesi kamu hizmetlerine olan talebi artırmakta, özellikle yalnız yaşayan yaşlı bireyler açısından kamusal hizmetler önem arz etmektedir. Beden sağlığına ilişkin talepler yanında, yaşlı nüfusta sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi sorunların giderilmesine yönelik gereksinimlerin artması da söz konusudur (Akbaş vd., 2020, s. 4553). Dolayısıyla yaş dağılımına yönelik veriler söz konusu alanlarda işgücü planlamasını gündeme getirmektedir. Demografik ve toplumsal eğilimler verimli bir sağlık sisteminin sürdürülebilirliği açısından sağlık işgücünün etkin bir şekilde planlanmasını gerekli kılmaktadır (Asamani vd., 2021, s.1326). Sağlık eğitim sürelerinin diğer alanlara kıyasla daha uzun olması (Lee vd., 2024, s. 2) uzun vadeli planlamayı daha da anlamlı kılmaktadır. Bu sebeple demografik özellikler, sağlık düzeyi, hizmet düzeyi ve verimlilik veya hizmet sunum standardı unsurlarını içeren bir işgücü planlaması yapılması önem taşımaktadır (Asamani vd. 2021, s. 1326-1327).

Sağlık sektöründe planlama yapmanın diğer hizmet alanlarına göre ilave bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklar, sağlık hizmetlerinin doğası gereği çok sayıda değişkeni ve belirsizliği içermesinden kaynaklanmakta ve planlama süreçlerini daha karmaşık hale getirmektedir. Çeşitli yöntemler geliştirilmiş olsa da, hızlı ve sürekli değişen bir dünyada sağlık alanında tam anlamıyla optimizasyonun her zaman sağlanamayacağı ifade edilmektedir (Humphreys et al, 2022, s. 2). Bu durum, özellikle stratejik ve uzun vadeli planlama söz konusu olduğunda daha belirgin hale gelmektedir. Nitekim Taylor-Robinson et al. (2008, s. 6) sağlık alanında uzun vadeli planlamanın, kanıt eksikliği, belirsizlikler, uzun vadeli perspektife sahip kurumların bulunmaması, ilgili uzmanların sürece dâhil edilmemesi ve kısa vade baskısı nedeniyle güçleştiğini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Son yıllarda nüfus dinamiklerine ilişkin göstergeler, doğurganlık oranlarındaki belirgin düşüş ve nüfusun yaşlanma eğilimi nedeniyle, nüfus artışını destekleyici politikalar önem kazanmıştır. Bu demografik eğilimler, toplumsal refahın ve ekonomik sürdürülebilirliğin uzun vadede güvence altına alınabilmesi için kapsamlı, somut ve sürdürülebilir politika setlerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de 2025 yılının “Aile Yılı” ve 2026-2035 döneminin “Aile ve Nüfus 10 Yılı” olarak ilan edilmesi, aile kurumunun güçlendirilmesi, doğurganlığın teşvik edilmesi ve demografik dönüşümün olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik politikaların kurumsallaştırılması açısından dikkate değer girişimlerdir.

Nüfusta meydana gelen değişim, iki temel kamu hizmeti açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bunlardan ilki sağlık, diğeri ise eğitim hizmetidir. Türkiye’nin 2050, 2075 ve 2100 yıllarına yönelik nüfus projeksiyonları doğum oranlarındaki azalmaya karşın yaşam sürelerinin uzaması sonucunda yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının belirgin biçimde artacağını göstermektedir. Ana ve düşük senaryolar, özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri bakımından, 24 yaş altı ile 65 yaş üzeri nüfus gruplarının giderek daha merkezi bir konuma yerleşeceğine işaret etmektedir. Bu demografik dönüşüm, sağlık hizmetlerinin bireylerin bedensel ve ruh gelişiminin sağlanması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi bakımından gelecekte daha da merkezi bir konuma yükseleceğini göstermektedir. Ayrıca sağlık hizmetleri, teknolojik gelişmelerin etkisiyle hem hizmet sunulan hasta kitlesi hem de kullanılan yöntemler bakımından kapsamlı bir dönüşüm yaşayacak hizmet alanlarından biri olma özelliği taşımaktadır.

Gelecek dönemde nüfus içindeki payı azalacak olan yaş gruplarına yönelik sağlık hizmetlerinin niteliğinde de farklılaşmaların ortaya çıkması beklenmektedir. Sağlık alanında ayakta tedavi gören hasta sayısındaki değişimler, yatarak bakım gerektiren hastaların oranı, evde bakım hizmetlerinin yaygınlaşması ve özel sektörün sağlık alanındaki konumu gibi dinamikler, sağlık altyapısının uzun vadeli perspektifle ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, hastane binalarından tanı ve tedavi cihazlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede maddi kaynak gerektiren unsurların planlanması, demografik dönüşümle uyumlu bir sağlık sisteminin inşası açısından stratejik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğitim hizmeti ise, çok küçük yaşlardan itibaren toplumun tamamını kapsayan bir kamu hizmeti niteliği taşıdığından özellikle doğurganlık oranlarındaki değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Öte yandan, artan yaşam süresi ve yükselen yaş ortalaması, bireylerin sosyal ve kültürel açıdan yaşam boyu öğrenme süreçlerine daha fazla ihtiyaç duyacağını göstermekte; bu durum Millî Eğitim Bakanlığı açısından yeni sorumluluk ve görev alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öğrenci sayısına ilişkin gelecek projeksiyonları, öğretmen,

derslik, okul ve kütüphane gibi temel eğitim unsurlarının yanı sıra servis ve kantin gibi yan hizmetlere yönelik talep ve beklentilerin de öngörülmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda yapılacak planlamalar, yalnızca eğitim sisteminin fiziki ve beşerî kapasitesinin düzenlenmesi açısından değil, aynı zamanda insan kaynağı planlamasının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması bakımından da önem taşımaktadır. Dolayısıyla, eğitimin her kademesinde uzun vadeli planlamanın gerçekleştirilmesi, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinin sağlanmasının yanı sıra başta sağlık sektörü olmak üzere istihdam alanlarında insan kaynağı talebinin karşılanması açısından stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Her ne kadar eğitim geleneksel olarak çocukluk ve gençlik dönemini kapsayan bir hizmet alanı olarak değerlendirilse de, günümüzde nüfus yapısındaki değişimler, ilerleyen yaş gruplarında da eğitim hizmetine yönelik talep ortaya çıkarmaktadır. Özellikle yaşlıların sosyal hayattan kopmalarını önlemek, aktif yaşlanmayı desteklemek, bilişsel fonksiyonlarını korumak ve topluma katılımlarını artırmak amacıyla eğitim politikalarının düzenlenmesi, demografik değişimle uyumlu ve stratejik bir yaklaşım açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E., Taşdemir Yiğitoğlu, G., Çunkuş, N. (2020). Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon Ve Yalnızlık. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(26), 4540-4562. <https://doi.org/10.26466/opus.648658>.
- Akkaya, M. A. (2025). Türkiye'nin Azalan Doğurganlık Oranı Ve Nüfus Politikaları Kurulu'nun Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(4), 286-304. DOI:10.26677/TR1010.2025.1537.
- Arslan, Y., Ceritoğlu, E., Kanık, B. (2014). Türkiye'nin Nüfus Yapısındaki Değişimlerin Uzun Dönem Konut Talebi Üzerindeki Etkileri. *Central Bank Review*, 14, 13-29.
- Asamani, J. A, Christmals, C. D., Reitsma, G. M. (2021). The Needs-Based Health Workforce Planning Method: A Systematic Scoping Review Of Analytical Applications. *Health Policy Plan*, 36(8), 1325-1343. doi: 10.1093/heapol/czab022. PMID: 33657210.
- Carrera, L. (2023). Active Aging And Urban Policies: The Space As An Instrument For An Inclusive And Sustainable City. *Front. Sociol.* 8, 1-8. doi: 10.3389/fsoc.2023.1257926.
- Crisp, N. (2017). Health Planning – A Global Perspective. *An Inst Hig Med Trop*, 16, S9 - S15.
- de Silva, Tiloka and Tenreyro, S. (2017). Population Control Policies And Fertility Convergence. *Journal of Economic Perspectives*, 31 (4), 205–28. DOI: 10.1257/jep.31.4.205.
- Doğan, M. (2013). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (23), 293-307.
- Doğan, M. S. (2001). Sağlık Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Sağlık Planlaması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (7-9), 86-100.
- European Commission. (2023). *Commission Sets Out Tools To Manage Demographic Change In The EU*, Erişim Tarihi: 08.04.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_4807.
- Gu, D., Andreev, K., Dupre, M.E. (2021). Major Trends In Population Growth Around The World. *China CDC Weekly*, 3(28):604-613. doi: 10.46234/ccdcw2021.160. PMID: 34594946; PMCID: PMC8393076.
- Gürer, A. (2021). Ülke Örnekleri İle Evde Bakım Hizmetlerine Genel Bakış. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 5(1), 20-25. <https://doi.org/10.29228/JOHSE.6>.
- Haddad, W. D. (1995). *Education Policy-Planing Process: An Applied Framework*. UNESCO International Institute for Educational Planning.

- Humphreys, P., Spratt, B., Tariverdi, M., Burdett, R.L., Cook, D., Yarlagadda, P.K.D.V., Corry, P. (2022). An Overview Of Hospital Capacity Planning And Optimisation. *Healthcare*, 10 (5) 826, 1-27. <https://doi.org/10.3390/healthcare10050826>.
- Kavak, Y. (2011). Türkiye’de Nüfus Ve Eğitim: Uzun Vadeli (2010–2050) Nüfus Projeksiyonları Ve Eğitim Sistemine Yansımaları. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 86-104.
- Kc, S., Barakat, B., Goujon, A., Skirbekk, V., Sanderson, W. C., Lutz, W. (2010). Projection of Populations By Level Of Educational Attainment, Age, And Sex For 120 Countries For 2005 2050. *Demographic Research*, 22(15), 383–472. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2010.22.15>.
- Kc,, S., Lutz, W. (2017). The Human Core Of The Shared Socioeconomic Pathways: Population Scenarios By Age, Sex And Level Of Education For All Countries To 2100. *Global Environmental Change*, 42, 181-192. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.06.004>.
- Khalilov, T., Taghiyev, A. (2024). Planning And Strategy In Education. *Frontiers in Health Informatics*, 13 (3),9360-9368.
- Larche, P. (2025). Strategic Planning in Educational Management: A Pathway To School Success. *Academy of Educational Leadership Journal*, 29(1), 1-3.
- Lee, J.T., Crettenden, I., Tran, M. et al. (2024). Methods For Health Workforce Projection Model: Systematic Review And Recommended Good Practice Reporting Guideline. *Hum Resour Health*, 22 (25), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12960-024-00895-z>.
- Lutz, W., Skirbekk, V. (2013). *How Education Drives Demography And Knowledge Informs Projections*. IIASA Interim Report. IIASA, Laxenburg, Austria: IR-13-016.
- May, J. F. (2022). Population policies. Charbit ,Y. (Ed.) *Population and development issues* in (ss. 237-261). USA: Wiley.
- Mucuk, İ. (2013). *Modern İşletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- OECD. (2020). *Back to The Future Of Education: Four Oecd Scenarios For Schooling, Educational Research and Innovation*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/178ef527-en>.
- Okamoto, S., Yamada, A., Kobayashi, E. and Liang, J. (2025). Socioeconomic Inequity in Access To Medical And Long-Term Care Among Older People. *Int J Equity Health*, 24(28), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12939-024-02345-7>.

- Okechukwu M. C., Sebastine U, C. (2020). Assessment of Educational Planning And Policy Implementation. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)*, 7 (4), 129-142.
- Reche, J. R. F., Mendes, I. N. (2024). Planning and Management in Education: Viewpoints And Principles. *Rcmos – Multidisciplinary Scientific Journal O Saber*, 1(1), 1-10.
- Selçuk, İ. A. (2014). Şehir Planlamada Nüfus Kavramı Ve Tahmininde Kullanılan Matematiksel Yöntemler. *Artium*, 2(2), 191-206.
- Stasha, S. (2023). *The State Of Healthcare Industry - Statistics For 2023*, Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://policyadvice.net/insurance/insights/healthcare-statistics/>.
- Tarsilla, M. (2022). Measuring the Effectiveness, Efficiency, And Impact Of Population Policies. May J. F., Goldstone J. A. (Ed) *International Handbook Of Population Policies* (ss. 25-548). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-02040-7_24.
- Taylor-Robinson, D.C., Milton, B., Lloyd-Williams, F. et al. (2008). Planning Ahead in Public Health? A Qualitative Study Of The Time Horizons Used in Public Health Decision-Making. *BMC Public Health*, 8(415), 1-7. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-415>.
- Tessier, L., Wulf, N. D., Momese Y. (2022). Long-term Care in The Context Of Population Ageing: What Role For Social Protection Policies?. *International Social Security Review*, 75 (3-4), 19-45.
- Turaman, C. (2001). Yaşlı Sağlığı Hizmetlerinin Birinci Basamakta Planlanması. *Geriatri* 4(1), 22-27.
- TÜİK. (2024). *Nüfus projeksiyonları, 2023-2100*, Erişim Tarihi: 10.08.2025, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699>.
- TÜİK. (2026). *İstatistiklerle yaşlılar, 2024*, Erişim Tarihi: 06.10.2026 https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_yaslilar_2026_TR.pdf.
- United Nations. (2025). *World fertility 2024*. UN DESA/POP/2024/TR/NO.11. New York: United Nations.
- Zhang, Y., Puterman, M. L.(2013). Developing an Adaptive Policy For Long-Term Care Capacity Planning. *Health Care Manag Sci*, 16, 271–279. <https://doi.org/10.1007/s10729-013-9229-z>.

BÖLÜM 3

MEDYA, SİYASAL İLETİŞİM VE MÜLTECİ TEMSİLİ: TÜRKİYE ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Canan ÇETİN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Eskişehir. canantune@gmail.com ORCID: 0000-0001-6228-6313

1. Giriş

Bir mülteci kamusal tartışmaya ne zaman girer? Soru ilk bakışta niceliksel görünmekte, sanki yeterince haber üretilince mülteci görünür olacakmış gibi. Türkiye'nin son on yıllık deneyimi bunun tersini düşündürmektedir. Milyonlarca insanın varlığı kalıcı bir tartışma konusu olmuş, ancak aynı milyonlar kamusal sahneye konuşan kişiler olarak neredeyse hiç çıkmamıştır. Görünürlük kıtlığı söz konusu değildir. Temsil edilen şey ise çoğu zaman mültecinin kendisi değil, onun üzerinden yürütülen bir siyasettir. Bu bölüm görünürlük ile temsil arasındaki o açıklıktan yola çıkmaktadır.

Göç ve medya üzerine geniş bir yazın bulunmakta, çoğu da tek bir soru etrafında dönmektedir, basın mültecileri olumlu mu yoksa olumsuz mu göstermektedir. Soru önemsiz değil, ancak görünürdeki kesinliği yanıltıcıdır. Her şeyi olumludan olumsuza uzanan bir eksene yerleştirdiğimizde, birini temsil etmenin zaten siyasal bir edim olduğunu kolayca unutmaktayız. Mağdur olarak gösterilen mülteci de tehdit olarak gösterilen mülteci de edilgen kılınmaktadır. İki çerçeve de aynı varsayıma dayanmaktadır. Mülteci, hakkında konuşulan bir nesnedir, kendi adına konuşan bir yurttaş olarak ancak nadiren ortaya çıkar. Benim çıkış noktam, tutumun yönüne geçmeden önce bu ortak edilgenlik mantığıdır.

Medya göçe tutulmuş bir ayna gibi çalışmamakta, nesnenin kendisini kuran bir aktör gibi çalışmaktadır. Siyasal iletişim yazını uzun süredir bu noktada ısrar etmiştir, kamusal bir mesele kendiliğinden var olmaz, birisi onu seçer, çerçeveler ve dolaşıma sokar (Cohen, 1963; McCombs & Shaw, 1972). Göç söz konusu olduğunda bu kuruluş iki hat üzerinde işlemektedir. Birinci hat mültecinin ne zaman haber değeri taşıdığına karar vermekte, ikinci hat haberin hangi duygusal ve siyasal çerçeveye döküleceğini belirlemektedir. Dolayısıyla temsili incelemek görünürlüğü dağıtan kuralları anlamak demek, medya içeriğini saymak işin yalnızca küçük kısmıdır. Bu bölümde bu kural setine görünürlük rejimi adını vermekteyim.

Türkiye böyle bir çerçeve için ayrıcalıklı bir zemindir. Ülke dünyanın en büyük mülteci nüfuslarından birine ev sahipliği yapmakta (İçduygu, 2015; Kirişçi, 2014; Erdoğan, 2020) ve göçü aynı anda dış politika, iç siyaset ve kimlik meselesi olarak deneyimlemektedir. Bu üç katman medyada iç içe geçmektedir. Suriyeli mülteci bir hafta insani bir sorumluluk, ertesi hafta bir güvenlik kaygısı, bir hafta sonra bir seçim tartışması olabilmektedir. Bütün bu geçişlerde temsilin nasıl dağıtılacağını yöneten sessiz bir kural bulunmakta ve bu kural tartışılmadan kalmaktadır. Buradaki katkım, o kuralı açığa çıkaran kavramsal bir çerçevedir.

Türkiye mediasındaki Suriyeliler üzerine yazın bu alanın büyük kısmını zaten haritalamıştır. Güvenlik ve yük çerçevelerinin ne kadar baskın olduğunu göstermiş, misafirperverlik dilinden rekabet diline geçişi izlemiş, sempati toplayan kadın ile şüpheli erkek arasındaki cinsiyetli ayrımı kaydetmiştir (Çetin, 2026; Çetin & Güreli, 2024). Benim eklemeye çalıştığım şey başka bir düzeyde durmaktadır. Çerçevelerin bir kataloğunu bir yenisiyle çoğaltmak yerine, çerçevelerin ortak yanını göstermeye çalışmaktayım. Çerçeve çerçeve ilerleyen yazın hangi çerçevenin baskın olduğunu sormaktadır. Görünürlük rejimi yaklaşımı ise mevcut bütün çerçevelerin birlikte neyi göstermeyi reddettiğini sormaktadır. Böylece hareket, temsillerin envanterinden bu envanteri üreten ve sınırlarını çizen kurala doğru gitmektedir.

Argüman adım adım ilerlemektedir. İkinci kısım çerçevelemeyi ele almakta ve temsilin neden bir seçim, dolayısıyla bir iktidar meselesi olduğunu göstermektedir. Üçüncü kısım güvenlikleştirmeyi devreye sokmakta ve göçün olağan siyasetten nasıl bir istisna alanına itildiğini izlemektedir. Dördüncü kısım hak ediş tartışmasını eklemekte, orada görünürlüğün hiçbir zaman eşit değil, koşullu dağıtıldığı ortaya çıkmaktadır. Beşinci kısım üç damarı Türkiye örneği için tek bir mantıkta birleştirmekte ve görünürlük rejimini önermektedir. Sonuç, kavramı ampirik çalışmaya taşımak için bir gündem sunmaktadır.

Bölümü bir arada tutan iki iddia bulunmaktadır. Türkiye'de medya göçü yansıtmamakta, yaptığı şey onu siyasal olarak kurmaktır. Bu kuruluşu belirleyen eksen ise mültecinin hak taşıyan bir özne olarak hangi koşulda sayıldığı, olumlu ya da olumsuz okumanın hiç ulaşamadığı bir sorudur. Amacım göç iletişimi araştırmasını tutum ölçmekten görünürlüğün siyasetini çözümlemeye doğru çekmektir.

2. Çerçeveleme, Temsilin Seçici Doğası

Temsil neden siyasal bir edim? Yanıt çerçeveleme kavramında saklıdır. Entman'ın klasik tanımına göre çerçevelemek, algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve onları daha belirgin kılmaktır, öyle ki belli bir sorun tanımı, nedensel bir yorum ve ahlaki bir değerlendirme öne çıksın (Entman, 1993). Göç haberciliği açısından bu tanımın belirleyici yanı, en az seçme kadar dışarıda bırakmadır. Bir çerçeve bir şeyi görünür kılarken bir başkasını karanlıkta bırakmaktadır. Mülteciyi sayısal bir yük olarak sunan haber, aynı anda onun bireysel hikâyesini, emeğini ve talebini çerçevenin dışına itmektedir. Dolayısıyla temsili incelemek, ekranda olanı saymak kadar ekranda olmayanı saptamayı gerektirmektedir.

2.1. Şemalar ve Haberin Ortak Grameri

Goffman'ın çerçeve çözümlemesi bu noktayı bir adım öteye taşımaktadır (Goffman, 1974). Burada iki kavramı birbirinden ayırmak gerekmektedir, Entman'ın çerçevelemesi iletişimcinin bir gerçekliği seçip öne çıkarma edimine karşılık gelirken, Goffman'ın çerçevesi izleyicinin olayı yerleştirdiği hazır yorum şemasını anlatmaktadır. İnsanlar olayları hazır yorum şemalarına yaslanarak yorumlamakta, bu şemalar da kişisel olmadan önce toplumsaldır. Medya bu şemaların başlıca dağıtıcısıdır. Bir olayı hangi şemaya yerleştireceğimizi büyük ölçüde medya önermektedir. Göç söz konusu olduğunda bu öneri genellikle iki hazır şemadan birine dayanmakta, olay ya bir güvenlik sorunu olarak ya da bir insani dram olarak paketlenmektedir. İki şema da izleyiciye tanıdık gelmekte çünkü yıllardır dolaşımdadır ve bu tanıdıklık onları sorgulanmaya dirençli kılmaktadır.

Çerçeveleme tek yönde ilerlememekte, daha çok üretici ile izleyici arasında sürüp giden bir döngüdür (Scheufele, 1999). Gazeteci bir çerçeve kurmakta, izleyici onu kendi bilişsel şemasıyla karşılamakta, siyasetçi bu karşılaşmayı okuyup çerçeveyi yeniden beslemektedir. Bu döngüsellik göç temsiline neden bu kadar istikrarlı kaldığını açıklamaktadır. Çerçeveler, herhangi bir kişisel tercihi aşan, kurumsal ve siyasal olarak yeniden üretilen kalıplardır. Bir gazetecinin iyi niyeti çerçevenin mantığını değiştirmemekte, çünkü çerçeveyi üreten birey değil alanın kendisidir.

Iyengar'ın epizodik ve tematik çerçeveleme ayrımı bu mekanizmayı daha da keskinleştirmektedir (Iyengar, 1991). Epizodik çerçeveleme bir meseleyi tek bir vaka ya da kişi üzerinden sunmakta, tematik çerçeveleme ise meseleyi daha geniş bir yapısal arka plana yerleştirmektedir. Deneyleri gösterdi ki ikisi arasındaki seçim izleyicinin sorumluluğu nereye yerleştireceğini biçimlendirmekte, epizodik haber sorumluluğu bireye, tematik haber topluma ve kurumlarına yüklemektedir. Göç haberciliği ağırlıklı olarak epizodik tarafa yaslanmaktadır. Yalıtılmış tekne, tek bir aile, tek bir suç olayı yapısal bir olguyu temsil eder hale gelmektedir. Epizodik çerçeve kolektif ve siyasal bir soruyu bireyselleştirmekte, bunu yaparken de yapısal nedenleri, onlardan doğacak politika sorumluluğuyla birlikte ayıklamaktadır.

Epizodik çerçevelemenin sonuçları sorumluluk atfında durmamaktadır. Iyengar daha geniş biçimde şunu savunmakta, televizyonun bir meseleyi sunduğu çerçeveler, izleyicinin sorumluluğu ve politikayı sonradan hangi ölçütlerle yargılayacağını da hazırlamaktadır. Göç epizodik olarak ve tehdit kaydında gösterildiğinde, kamuoyu onu bir denetim ve düzen sorunu olarak değerlendirmeye hazırlanmakta, haklar ve içerme ise görüşün dışına düşmektedir. Çerçeve böylece çifte bir iş yapmakta, meseleyi şimdiki zamanda betimlemekte ve aynı anda

meselenin gelecekte hangi ölçütle yargılanacağını belirlemektedir. Büyük ölçüde epizodik tehdit imgeleri üzerinden yürütülen bir göç siyaseti, kendi tartışılma terimlerini yeniden üretme eğilimindedir ve makul görünebilecek konumların menzilini baştan daraltmaktadır.

2.2. Doğa Metaforlarından Edilgenliğe

Bu kuramsal zeminde göç haberciliği yazını geniş bir ampirik bulgu birikimi üretmiştir. Farklı ülkelerden gelen çalışmalar tekrar tekrar benzer bir örüntüye işaret etmekte, mülteciler çoğunlukla kriz, dalga ve sel gibi doğa metaforlarıyla, yani failliği olmayan bir kütle olarak temsil edilmektedir (Gabrielatos & Baker, 2008; KhosraviNik, 2010). Bu örüntü van Dijk'in erken çalışmasından bu yana belgelenmekte (van Dijk, 1991) ve daha dil düzeyinde bir edilgenlik mekanizması kurmaktadır. Mülteci nesne konumuna düşmekte, üzerine eylem yapılan taraf olmakta, eyleyen taraf neredeyse hiç olmamaktadır. Bu bölümün ilerleyen kısımları için kritik nokta şudur. Mülteciyi edilgen kılmak olumsuz çerçeveye özgü bir kusur değildir. İnsani, şefkatli, hayırsever çerçeve de mülteciyi aynı nesne konumunda tutabilmektedir. Yalnızca nesnenin işareti değişmektedir.

Çerçeve seçiminin ve vaka seçiminin arkasında daha da erken gelen bir karar yatmaktadır, neyin haber olacağına dair karar. Gündem belirleme geleneği çoktan gözlemledi ki basın insanlara ne düşüneceğini söylemekte başarısız olabilir, ancak ne hakkında düşüneceklerini söylemekte çarpıcı biçimde başarılıdır (Cohen, 1963; McCombs & Shaw, 1972). Göç için bu eşik bekçiliği bir ilk filtre gibi işlemektedir. Bir mülteci nüfusunun sıradan bir günü haber değeri taşımamakta, bir çatışma olayı, bir sınır geçişi ya da bir suç ise taşımaktadır. Böylece görünürlük eşiği herhangi bir çerçeve uygulanmadan önce kurulmakta ve istisnai olanı sıradan olana karşı baştan kayıran bir biçimde işlemektedir. Bir çerçeve seçildiği anda, olası hikâyeler alanı çoktan tehdide ya da drama yatkın olanlara daralmıştır.

Buradan bölümün ilk ara sonucu çıkmaktadır. Göç temsilini olumlu ve olumsuz ekseninde ölçtüğümüzde, iki çerçevenin paylaştığı ortak mantığı gizlemektedir. Asıl soru, tutumun yönünden çok, temsilin mülteciye tanıdığı öznellik konumudur. Tehdit çerçevesinde mülteci korkulacak bir nesne, merhamet çerçevesinde acınacak bir nesne, ikisi de konuşan, talep eden, hak iddia eden yurttaş sahnedeki itmektedir. Bir sonraki kısım bu silmenin en keskin biçimine, göçün güvenlik diline tercümesine dönmektedir.

3. Güvenlikleştirme, Göçün Olağan Siyasetin Dışına Taşınması

Bir konu ne zaman tartışılabilir bir siyaset meselesi olmaktan çıkıp bir varlık sorununa dönüşüyor? Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kuramı tam bu eşiği incelemektedir.

Buzan, Waever ve de Wilde için güvenlik nesnel bir durum olmadan önce bir söz edimidir (Buzan, Waever & de Wilde, 1998). Bir aktör bir konuyu varoluşsal tehdit olarak adlandırdığında ve ilgili izleyici bu adlandırmayı kabul ettiğinde, konu olağan siyasetin kurallarının dışına çıkmaktadır. Müzakere, uzlaşma ve rutin prosedür artık geçerli olmamakta, çünkü mesele artık bir hayatta kalma sorunu olarak kurulmaktadır. Güvenlikleştirmenin siyasal bedeli buradadır. Olağanüstü önlemleri meşrulaştırmakta ve tartışmayı kapatmaktadır.

3.1. Söz Edimi ve İzleyicisi

Göç bu kuram için neredeyse örnek bir alandır. Huysmans Avrupa'da göçün uzun süredir bir güvenlik meselesi olarak çerçevelendiğini göstermekte, bu çerçeveleme de göçmenin varlığının yarattığı varsayılan tehdide odaklanırken göçmenin kendisini resmin kenarına itmektedir (Huysmans, 2006). Güvenlikleştirme burada medyadan ayrı düşünülememektedir. Bir söz edimi bir sahne istemekte, bu sahneyi de çoğu zaman medya kurmaktadır. Bir siyasetçinin tehdit adlandırması izleyiciye ancak medya onu dolaşıma soktuğunda ulaşmakta ve kabul görme şansı bulmaktadır. Bu anlamda medya güvenlikleştirmeyi aktarmaktan çok onun ortak yazarıdır.

Güvenlikleştirme kuramının ikinci kuşağı bu bağımlılığı açık etmektedir. Balzacq için etkili bir güvenlikleştirme izleyici merkezli, bağlama bağlı ve iktidar yüklüdür (Balzacq, 2005). Bir tehdit adlandırması yalnızca birisi onu dile getirdi diye başarılı olmamaktadır. Bağlaman çoktan hazırladığı bir izleyiciyle rezonansa girdiğinde ve onu dile getirenin duyurma gücü olduğunda başarılı olmaktadır. Bu yeniden çerçeveleme medya araştırması için önemlidir, çünkü belirleyici anı konuşmacıyı aşan bir alana, konuşmacının, izleyicinin ve bağlaman buluştuğu alana yerleştirmektedir. Medya o alanın altyapısını kurmakta, hangi adlandırmanın büyütüleceğini, hangi bağlaman öne çıkacağını ve hangi izleyiciye seslenileceğini seçmektedir.

Bu kurucu rol iki düzeyde işlemektedir. Birinci düzeyde medya hangi göç olayının haber değeri taşıdığına karar vermekte, çatışma, suç ya da düzensizlik içeren olaylar o eşiği daha kolay geçmektedir. İkinci düzeyde medya olayın hangi dile tercüme edileceğini seçmekte, güvenlik dili de elinin altında, güçlü ve izleyici için tanıdaktır. İki düzey birleştiğinde göç sıradan toplumsal yaşama benzemekten çıkıp sürekli bir tehdit döngüsüne benzemeye başlamaktadır. O döngünün içinde mülteci yönetilecek bir risk kategorisine dönüşmekte ve bireysel bir insan olmaktan çıkmaktadır.

3.2. Türkiye'de Dönemsel ve Araçsal Güvenlikleştirme

Türkiye bağlamı bu kurama kendine özgü bir katman eklemektedir. Türkiye'de göçün güvenlikleştirilmesi ne tek yönlü ne de sabittir, dönemsel ve araçsal işlemektedir (İçduygu & Aksel, 2013; Memişoğlu & Ilgıt, 2017; Çetin & Gürelli, 2024). Suriyeli göçü farklı yoğunluklarda güvenlikleştirilmektedir. Dış politikanın gergin dönemlerinde bir pazarlık kozuna, seçimlerde bir mobilizasyon aracına, enflasyon yükseldiğinde bir günah keçisine dönüşmektedir. Bu değişkenlik güvenlik çerçevesini, inanılan bir şeyden çok kullanılan bir araç olarak açığa çıkarmaktadır. Çerçeve siyasal ihtiyacı izleyerek açılıp kapanmaktadır. O halde güvenlikleştirmenin karşıtı, gerçek bir tehlikenin yokluğu değil, çerçevenin geçici olarak kapatılmasıdır.

Bu dönemsellik Türkiye'nin ev sahipliği deneyiminin bütün açılımı boyunca gözlemlenebilir. Başlangıçtaki açık kapı evresi Suriyelilere dinî ve ahlaki kardeşlik diliyle, misafir deyimiyle sesleniyordu (Kirişci, 2014; İçduygu, 2015). O evre uzun sürmedi. Aynı nüfus iç rekabet keskinleştikçe ekonomik ve kültürel yük olarak yeniden çerçevelendi, kamuoyu araştırmaları da bu algı kaymasını belgelemektedir (Erdoğan, 2020; Çetin, 2021). Çerçeve mültecilerin kendisindeki bir değişimi değil, iç siyasetin takvimini ve dış ilişkilerin durumunu izliyordu (Çetin, 2026). Bir dönem misafir olan aynı beden başka bir dönemde riske dönüştü, medya da her yeniden çerçevelemenin sahnelendiği sahneyi sağladı.

Balzacq'ın öne çıkardığı izleyici boyutu Türkiye örneğinde özellikle görünür hale gelmekte, çünkü aynı güvenlikleştirici hamle her dönemde eşit ölçüde karşılık bulmamaktadır. Mültecilerin ekonomik maliyetine dair bir uyarı büyüme döneminde neredeyse işitilmeden geçmekte, enflasyon ve işsizlik döneminde ise büyük yankı uyandırmaktadır. Değişen şey izleyicinin alımlama eşiğidir, adlandırmanın kendisi aynı kalmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de güvenlik çerçevesini sabit bir mesajdan çok, gizil bir kaynak olarak okumak daha doğrudur. Yedekte beklemekte ve ekonomik ya da seçimsel bağlam izleyiciyi kabule hazırladığında etkinleşebilmektedir. Medyanın rolü bu kaynağı dolu tutmak, yani göç ile maliyet, suç ya da düzensizlik arasındaki çağrışımları, sonraki bir adlandırmanın yaslanacağı biçimde dolaşımda tutmaktır.

Bu noktada terimlerin biraz keskinleşmesi gerekmektedir. Kopenhag çerçevesinde güvenlikleştiren aktör tehdidi dile getirmekte, medya ise çoğu zaman salt bir kanal olarak ele alınmaktadır. Türkiye örneği bu ayrımı zorlamaktadır. Medya hem adlandırmayı taşımakta hem de adlandırmanın başarılı olabileceği koşulları aynı anda düzenlemektedir. Hangi olayların kamuya ulaşacağını seçmekte, sonraki bir iddianın sömüreceği çağrışım stokunu

sağlamakta, göçün belirginliğini izleyicinin hazırlandığı anlara göre zamanlamaktadır. O halde medyayı güvenlikleştirmenin işlevsel bir aktörü olarak, bu tür iddiaların söylenebilir ve işitilebilir hale geldiği alanı ayakta tutan taraf olarak tanımlamak daha yerindedir.

Burada ikinci bir ara sonuç belirlemektedir. Güvenikleştirme mülteciyi olağan siyasetin dışına, yani hak taşıyan yurttaşların dünyasının dışına taşımaktadır. Tehdit olarak kurulan bir özneye müzakere edilmemekte, ona karşı önlem alınmaktadır. Bu, ikinci kısımda saptanan edilgenliğin en sert biçimidir. Yine de güvenlikleştirme tek başına Türkiye mediasındaki temsili açıklayamamakta, çünkü mülteci her zaman tehdit olarak gösterilmemektedir. Tersine, çoğu zaman yardıma muhtaç ve korunmaya değer bir beden olarak çıkmaktadır. Bu ikinci görünürlük biçimini anlamak için üçüncü bir kuramsal damar gerekmektedir, yani hak ediş tartışması.

4. Hak Ediş, Görünürlüğün Koşullu Dağıtımı

Neden bazı mülteciler kamusal sempati toplarken bazıları görünmez kalıyor? Bu soru hak ediş yazınının merkezinde durmaktadır. Sosyal politika araştırması içinde gelişen hak ediş kuramı, bir toplumun yardımı kimin hak ettiğine dair paylaşılan sezgilerini incelemektedir. Van Oorschoot'un klasik çerçevesi beş ölçüt sıralamaktadır, ihtiyaç, denetim, kimlik, tutum ve karşılıklılık (van Oorschoot, 2000). Bir grup ne kadar muhtaç, durumundan ne kadar az sorumlu, kişinin kendisine ne kadar benzer, ne kadar minnettar ve ne kadar katkı sunan görülürse, o grup o kadar hak eden sayılmaktadır. Bu ölçütler bilinçli hesaplar değildir. Çoğu zaman sezgisel ve duygusal yargılardır ve bu yüzden medya tarafından bu kadar kolay beslenebilmektedir.

Van Oorschoot'un şemasındaki öbür ölçütler Türkiye bağlamında daha az etkin değildir. Kimliği, yani bir grubun bize ne kadar benzediği duygusunu ele alalım. Bu ölçüt aynı anda iki cephede çekişme konusu oldu. Suriyelileri içermek için ortak din öne sürüldü, dışlamak için etnik ve dilsel farklılık, böylece aynı nüfus hangi benzerlik işaretinin öne çıkarıldığına göre ölçekte yukarı ya da aşağı kaymaktadır. Denetim, yani bir grubun kendi kötü durumundan ne kadar sorumlu olduğu yargısı, açıkça seçemedikleri bir savaştan kaçan insanlar için görece olumlu işlemektedir. Erken dönemin bu kadar cömert olabilmesinin bir nedeni de budur. Tutum, yani alıcının minnettar ve uyumlu olması beklentisi, sempatinin en kolay geri çekildiği yerdir, çünkü en küçük bir kendini ortaya koyma işareti nankörlük olarak okunmaktadır. Beş ölçüt hiçbir şeyi bir kez ve her zaman için çözmemekte, daha çok siyasal ihtiyaç değiştikçe yeniden akortlanan esnek bir söz dağarcığı sunmaktadır.

4.1. Hak Ediş Hiyerarşisi

Hak ediş kuramını göç temsili incelemesine taşımak son yıllarda verimli bir araştırma hattı açmıştır (Chauvin & Garcés-Mascareñas, 2014; Holmes & Castañeda, 2016). Bu hattın gösterdiği şey, medyanın mültecileri tek tip bir kütle olarak sunmadığı, onları bir hak ediş hiyerarşisine yerleştirdiğidir. Savaştan kaçan çocuklu anne bu hiyerarşinin tepesinde, genç bekâr erkek en altında durmaktadır (Holmes & Castañeda, 2016). Hiyerarşi ahlaki görünmekte ancak siyasal işlemekte, kimin sempatiyi, dolayısıyla kaynağı ve korumayı hak ettiğini belirlemektedir. Görünürlük burada hak ediş ölçütlerini izleyerek koşullu dağıtılmakta, eşit bir dağıtım ise tam da hiyerarşinin engellediği şeydir.

Karşılıklılık ölçütü burada ayrı bir dikkat hak etmekte, çünkü Suriyeliler için baskın kamusal deyim misafir deyimi olmuştur. Sözcük cömert duyulmakta ancak grameri koşulludur. Bir misafir yalnızca minnettar, geçici ve talepkâr olmadığı sürece ağırlanmaktadır. Bu konum, misafirin fazla kaldığı ya da ağırlamanın sunduğundan fazlasını istediği görüldüğü anda geri çekilebilmektedir. Tanımı gereği misafir bir yurttaş değildir, dolayısıyla deyim tam da bu bölümün izlediği reddi kodlamaktadır. Aynı anda hem merhamet görünürlüğü uzatmakta hem yurttaş görünürlüğünü kapatmakta, üstelik bunu kapatmayı bir incelik gibi gösteren bir söz dağarcığıyla yapmaktadır. Siyasal hava döndüğünde aynı deyim hınç için malzeme vermekte, çünkü gitmeyen bir misafir kolayca yük ya da davetsiz misafir olarak yeniden kurgulanmaktadır. Misafir çerçevesi ile tehdit çerçevesi bu yüzden görüldüğünden daha yakın durmakta, ikisi tek bir koşullu ilişkinin iki ayarıdır.

Bu koşulluluğun en ince yanı insani çerçevenin kendi içinde saklıdır. İkinci kısmın değindiği edilgenlik burada beklenmedik bir biçim almaktadır. Mülteci yardıma muhtaç bir beden olarak görünür hale geldiğinde sempati kazanmakta ancak failliğini yitirmektedir. Ticktin çarpıcı biçimde göstermekte ki insani görünürlük bir bedel karşılığında verilmektedir (Ticktin, 2011). Mülteci yalnızca acı çeken, korunmaya muhtaç kırılgan bir beden olarak tanınmakta, siyasal bir talep taşıyan özne ortadan kaybolmaktadır (Çetin, 2023a). Merhamet çerçevesinin karanlık yüzü buradadır, görünürlük vermekte ancak tanıdığı şey mağduriyettir, hiçbir zaman yurttaşlık değildir. Mülteci haklarıyla değil, acısıyla orantılı biçimde görünür olmaktadır.

Fassin'in insani akıl çözümlemesi bu noktayı tek bir çerçevenin ötesine, bir yönetim kipine taşımaktadır (Fassin, 2012). Merhamet bu okumada bir duygudan fazlası, tanınırlığı dağıtan bir iktidar biçimi olarak işlemektedir. Yardım edilmek isteyen kişi kendini meşru bir acı çeken olarak sunmak zorundadır, meşru acının terimleri ise başka bir yerde, yardımı yönetenler tarafından belirlenmektedir. Böylece insani çerçeve bir asimetriyi çözüyormuş gibi

görünürken onu yeniden üretmektedir. Mülteciden haklar dilini ihtiyaç diliyle takas etmesini istemekte ve bu takası onun kamusal kayda çıkma koşulu haline getirmektedir.

4.2. Cinsiyetli Bir İş Bölümü

Türkiye bağlamında bu koşulluluk belirgin bir cinsiyet örüntüsü taşımaktadır. Suriyeli göçünün kitlesel ölçeği (Çetin, 2023b) örüntünün gözlemlenebileceği geniş bir zemin açmaktadır. İnsani çerçevenin ayrıcalıklı özneleri mülteci kadın ve çocuktur, kamusal kayda korunmaya değer, yardımı hak eden, sempatiye layık figürler olarak girmektedir. Mülteci erkek ise bu çerçevenin dışında, çoğu zaman güvenlik çerçevesinin içinde durmaktadır. Böylece üçüncü ve dördüncü kısımların iki çerçevesi, güvenlik ve merhamet, aynı nüfusu cinsiyet ekseninde paylaşmaktadır. Kadın merhametin öznesine, erkek tehdidin öznesine dönüşmektedir. Bu cinsiyetli bölünme Türkiye'ye özgü değildir, mülteci haberciliğinin görsel gramerinde kadın ve çocuğun kırılganlıkla, erkeğin tehditle eşleştiği daha geniş bir örüntünün yerel görünümüdür (Chouliaraki & Stolic, 2017), Türkiye örneği de bu örüntüyü Suriyeli göçünün ölçeğinde yeniden üretmektedir (Çetin, 2023b; Çetin, 2025b; İşli & Çetin, 2026). İki çerçeve birbiriyle çelişmemekte, aralarında iş bölümü yapmaktadır.

Çözümleme açısından bu iş bölümü önemlidir, çünkü iki çerçeve birbirini tamamlamakta, birbiriyle yarışmamaktadır. Bir medya ortamı aynı nüfusu aynı anda hem güvenlikleştirebilir hem insanileştirebilir, her çerçeveyi farklı bir cinsiyetli figüre vererek. Mültecilere bir haberde sert, ötekinde şefkatli davranan bir basının görünür çelişkisi böylece çözülmektedir. İki haber yalnızca aynı gruptan alınmış farklı öznelerle seslenmektedir. Tehdit çerçevesi ile merhamet çerçevesi, tek ve aynı dağıtım rejiminin iki çıktısıdır.

Çocuk figürü merhamet çerçevesinin en saf noktasını işaretlemektedir. Mülteci krizinin görsel gramerinde çocuğun yüzü her argümandan daha çok sempati işi görmekte ve bu yüzden çerçevenin sınırlarını yoğunlaşmış bir biçimde taşımaktadır (Chouliaraki & Stolic, 2017; Çetin, 2025a). Bir çocuğa işitilmeden acınabilir, danışılmadan korunabilir, hiçbir talep kabul edilmeden yasına durulabilir. Çocuk ideal insani özneyi oluşturmakta çünkü siyasal bir talep dile getirmeye en az muktedir özne odur. Bir medya ortamı bütün bir nüfusu temsil etmek için çocuğa uzandığında merhamet uzatmakta, aynı anda yurttaş görünürlüğünün yokluğunun hiçbir sıkıntılı soru doğurmadığı tek figürü seçmektedir. Masumiyet ikonografisi ile talebin kapatılması bu anlamda aynı jesttir.

Buradan üçüncü ara sonuç çıkmaktadır. Türkiye medyasında görünürlük iki kapıdan dağıtılmakta, tehdit kapısı ve merhamet kapısı, ikisi birlikte hak taşıyan, talep eden siyasal

özneyi dışarıda bırakmaktadır. Bir sonraki kısım bu iki kapıyı tek bir mantığa getirmekte ve o mantığa görünürlük rejimi adını vermektedir.

5. Görünürlük Rejimi, Türkiye Bağlamında Bir Sentez

Önceki üç kısım üç ayrı kuramsal damar boyunca yürüdü, yine de tek bir noktada buluşmaktadır. Çerçeveleme temsilin seçici ve dışlayıcı niteliğini gösterdi, güvenlikleştirme göçün olağan siyasetten nasıl çıkarıldığını, hak ediş ise görünürlüğün koşullu dağıtımını. Bu üç içgörü tek bir kavramda toplanabilir. Öneriyi iki çalışma kümesi beslemektedir. Birincisi görünürlüğü toplumsal bir kategori ve bir iktidar meselesi olarak ele almakta (Brighenti, 2007), ikincisi mülteci görünürlüğünün medyada farklı rejimler altında kurulduğunu göstermektedir (Chouliaraki & Stolic, 2017). Bunlardan görünürlük rejimi kavramını önermekteyim. Görünürlük rejimi, belirli bir toplumda kimin, hangi koşullarda ve hangi öznellik konumunda kamusal kayda gireceğini belirleyen örtük kural setidir. Kavram çözümleme nesnesini tek tek medya içeriği parçalarından uzaklaştırıp o içeriği üreten kural setine yöneltmektedir.

5.1. Üç Görünürlük Biçimi

Bu bölümün iddiası, Türkiye'nin görünürlük rejiminin belirleyici özelliğinin mülteciye iki görünürlük biçimi tanırken üçüncüsünü sistematik olarak reddetmesinde yattığıdır. Birinci biçim tehdit görünürlüğüdür, mülteci güvenlik, suç, ekonomik yük ve kültürel farklılık eksenlerinde, yönetilecek bir risk olarak görünmektedir. İkinci biçim merhamet görünürlüğüdür, mülteci özellikle kadın ve çocuk figüründe korunmaya muhtaç bir beden olarak görünmektedir. Reddedilen üçüncü biçim yurttaş görünürlüğüdür. Hak iddia eden, talep dile getiren, kamusal müzakereye katılan bir siyasal özne olarak mülteci neredeyse hiç görünmemektedir. Rejimin mantığı tam da bu üçüncü biçimin yokluğunda oturmaktadır.

Somut bir örnek üç biçimi açabilir. Sınır varışlarını basınç söz dağarcığıyla sayan bir haber tehdit görünürlüğünü sahnelemektedir. Bir yardım dağıtımında sıra bekleyen anneye odaklanan bir haber merhamet görünürlüğünü sahnelemektedir. Yurttaş görünürlüğü farklı görünürdü. Orada bir mülteci ücretler, okullaşma ya da hukuki statü hakkında bir şikâyet dile getirir, haber de onu bir ihtiyaç örneği olarak değil, kamusal bir tartışmanın tarafı olarak ele alırdı. Türk basını ilk iki biçimle doludur. Üçüncü biçim, bir araştırmacının bulmakta zorlanacağı biçimdir. Bu kıtlık, haberciliği örgütleyen rejimin bir özelliğidir, daha fazla haberin doldurabileceği bir boşluk değildir.

Bu yokluk yapısal ve rastlantı değildir. Yurttaş görünürlüğünü tanımak, mülteciyi müzakere edilebilir bir siyasal özne olarak kabul etmek demektir, böyle bir kabul de güvenlik çerçevesiyle merhamet çerçevesinin birlikte dayandığı varsayımı çökertir. Tehdit çerçevesi müzakere edilemeyecek bir mülteci varsaymaktadır. Merhamet çerçevesi ihtiyaç taşıyan, talep taşımayan bir mülteci varsaymaktadır. Yurttaş-özne her iki varsayımı da geçersizleştireceği için rejim onu çerçevenin dışında tutmaktadır. Görünürlük rejimi kavramının çözümleyici gücü buradadır, neyin eksik olduğunu ve bu yokluğun neden tesadüfi değil sistematik olduğunu göstermektedir. Yurttaş görünürlüğünün seyrek olduğu basit bir içerik sayımıyla saptanabilir. Seyrekliğin neden üretildiğini ancak bir rejim kavramı açıklayabilir.

Görünürlük basit bir az ya da çok meselesi değildir. Brighenti'nin savunduğu gibi görünürlüğün eşikleri vardır, hem fazlası hem azı birer denetim biçimi olabilmektedir (Brighenti, 2007). Bir grup görünmez tutularak güçsüzleştirilebilir, aynı ölçüde sabit ve indirgeyici bir biçimde aşırı görünür kılınarak da denetlenebilir. Türkiye'nin görünürlük rejimi bu ikinci eşiği de en az birincisi kadar sıkı işletmektedir. Mülteci kamusal kayıttan neredeyse hiç yok değildir, bolca vardır, ancak yalnızca rejimin izin verdiği iki indirgeyici biçimde vardır (Koçoğlu & Çetin, 2025). Tehdit olarak aşırı görünürlük ve acı çeken beden olarak aşırı görünürlük, görünmezliğin karşıtı değil eşdeğeri işlemektedir. İkisi de mülteciye onu siyasal özne olarak eyleme geçirecek tek görünme biçimini esirgemektedir.

5.2. Üç Siyasal Katman

Türkiye örneğini ayrıcalıklı kılan şey, bu rejimin aynı anda üç siyasal katmanda işlemesidir. Türkiye'nin Suriyeli göçü deneyimi, uluslararası ilişkiler gündemine geç giren ve oraya girince bir krize dönüşen bir olgunun somut bir örneğidir (Çetin, 2023b; Çetin & Xu, 2026). Üç katmanlı yapı doğrudan bu deneyimden çıkmaktadır. Dış politika katmanında mülteci bir koz, Avrupa ile ilişkilerde bir pazarlık unsuru olarak belirlemektedir. İç siyaset katmanında bir mobilizasyon kaynağı, seçim dönemlerinde kutuplaştırıcı bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Kimlik katmanında ulusal aidiyetin sınırını çizen bir öteki işlevi görmektedir. Medya bu üç katmanı ayrı tutmamakta, onları birbirine dokumaktadır. Tek bir haber aynı anda bir dış politika hamlesini, bir iç siyaset gerilimini ve bir kimlik kaygısını taşıyabilmektedir. Görünürlük rejimi kavramı bu dokunmayı dağıtmadan çözümlemeyi sağlamakta, çünkü odak, herhangi bir tek katmandan çok, üç katmanın birlikte dayattığı öznellik konumuna düşmektedir.

Bu üç katmanlı işleyiş Türkiye örneğini, çerçeveleme ve güvenlikleştirme yazınının büyük kısmının geliştiği Avrupa bağamlarından da ayırmaktadır. Birçok Avrupa bağlamında göç

her şeyden önce bir iç siyaset ve kimlik meselesidir, dış politika boyutu vardır ancak ikincil kalmaktadır. Türkiye'de dış politika katmanı yapısalıdır, çünkü mülteci nüfusu aynı anda bir insani yükümlülük, üyelik ve geri kabul müzakerelerinde bir kaldıraç ve ulusal aidiyetin bir işaretçisidir. Yalnızca iç siyaset kaydı üzerine kurulan bir çerçeve bu yüzden Türkiye rejiminde en özgül olanı kaçırdı. Görünürlük rejimi kavramı üç katmanı birini kayırmak yerine birlikte tutmak için kuruludur. Başka bir yerden ithal edilmek yerine Türkiye örneğine oturmasını sağlayan şey de budur.

Buradan bölümün ana sentezi çıkmaktadır. Türkiye'de medya göçü yansıtmamakta, bir görünürlük rejimi işleterek onu siyasal olarak kurmaktadır. Bu rejim mülteciye tehdit olmak ile muhtaç beden olmak arasında bir seçim sunmakta, ikisinin ötesinde duran yurttaş-özne konumunu kapatmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de göç iletişimini anlamak isteyen bir araştırmacının soracağı soru, medyanın mültecileri olumlu mu olumsuz mu gösterdiği değildir. Asıl soru, bu rejimin hangi öznellik konumlarını açtığı, hangilerini kapattığı ve bu açıp kapamanın hangi siyasal ihtiyaca hizmet ettiğidir.

5.3. Kavramın Katkısı

Görünürlük rejimi, beslendiği kavramlardan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Çerçeve çözümlemesi tek tek çerçeveyi incelemekte, gündem belirleme medyanın neyi belirgin kıldığını incelemekte, medya mantığı kavramı ise üretimin biçimlerini ve rutinlerini incelemektedir. Bunların her biri vazgeçilmezdir, yine de her biri tek bir parçayı, tek bir meseleyi ya da tek bir yayın organını birim almaktadır. Görünürlük rejimi birimi, bütün parçalar alanını aynı anda yöneten kurula kaydırmakta, çerçeveler ve yayın organları boyunca hangi özne konumlarının doldurulmaya açık olduğunu belirleyen o kalıcı gramere. Nesnesi, gösterilenin kendisi değil, gösterme koşullarıdır. Çerçeve çözümlemesinin bulgularını ona indirgenmeden soğurabilmesinin nedeni de budur. Çerçeveler rejimin çıktılarıdır, rejim ise onları dağıtan mantıktır.

6. Sonuç ve Araştırma Gündemi

Bu bölüm basit bir itirazla başladı. Göç ve medya yazınının olumlu ve olumsuz ekseni temsilin siyasal doğasını kaçırmaktadır. O itirazı geliştirmek için üç kuramsal damarı bir araya getirdi. Çerçeveleme temsilin bir seçim olduğunu gösterdi, güvenlikleştirme bu seçimin göçü olağan siyasetin dışına taşıyabildiğini, hak ediş ise görünürlüğün koşullu dağıtıldığını. Üçünü birleştiren görünürlük rejimi kavramı Türkiye'de mülteci temsiline belirleyici

özelliğini ortaya koydu. Rejim tehdit ve merhamet görünürlüğünü tanırken yurttaş görünürlüğünü sistematik olarak reddetmektedir.

6.1. Kavramı İşlevselleştirmek

Çerçeve, kavramsal berraklığının yanı sıra ampirik olarak da hakkını vermektedir. Görünürlük rejimi kavramı birkaç somut araştırma sorusuna çevrilmiştir. Birinci soru dağılımla ilgilidir. Türk basınında mülteci haberleri öznellik konumlarına nasıl yayılıyor ve yurttaş-özne konumu gerçekten ölçülebilir bir derecede eksik mi? İkinci soru cinsiyetli iş bölümüyle ilgilidir. Tehdit ile merhamet çerçeveleri arasındaki bölünme sistematik olarak gösterilebilir mi, yani mülteci erkek tehdit çerçevesine, mülteci kadın merhamet çerçevesine istatistiksel olarak anlamlı bir derecede mi düşüyor? Üçüncü soru dönemsellik ile ilgilidir. Rejimin açılıp kapanması, yani güvenlik çerçevesinin yoğunluğu, seçim takvimi ve dış politika gerilimleriyle zamanda ilişkilendirilebilir mi?

6.2. Yöntemler

Bu sorulara farklı yöntemler hizmet edebilir. Büyük ölçekli bir içerik çözümlemesi öznellik konumlarının nasıl dağıldığını ölçebilir (Krippendorff, 2004). Eleştirel söylem çözümlemesi tek tek metinlerde yurttaş-öznenin nasıl silindiğini gösterebilir (Wodak & Meyer, 2016). Zaman serisi çözümlemesi rejimin siyasal takvime ne kadar duyarlı olduğunu sınavabilir. Görsel çözümleme merhamet ve tehdit görünürlüklerinin imge düzeyinde nasıl kurulduğunu açığa çıkarabilir. Görünürlük rejimi kavramının yaptığı şey bu yöntemleri tek bir soru etrafında toplamaktır. Türk medyası mülteciye hangi öznellik konumlarını açıyor, hangilerini kapatıyor? Kavram tek bir yöntem dayatmamakta, birkaçını tek bir nesne etrafında, tek tek içerik parçasının hiçbir zaman değil, kural setinin etrafında eşgüdümlemektedir.

En güçlü sonucu birleşik bir tasarım açığa çıkarırdı. Bir içerik çözümlemesi önce geniş bir derlemde özne konumlarının dağılımını kurmaktadır. Bir söylem çözümlemesi ardından bu dağılımın örneklenmiş uçlarını derinlemesine okumakta ve cümle düzeyinde yurttaş-öznenin nasıl yazının dışına atıldığını göstermektedir. İkisini eşleştirmek her birinin tek başına taşıdığı zaafa karşı korumakta, anlamı okuyamayan bir sayımın inceliğine ve genelleyemeyen bir yakın okumanın darlığına karşı. Görsel bir damar metin çözümlemesinin kaçırıldığını yakalardı, çünkü merhamet ve tehdit görünürlükleri altyazı kadar çocuğun ya da kalabalığın fotoğrafına da binmektedir.

6.3. Kapsam ve Aktarılabilirlik

Bu çerçevenin bir sınırı baştan belirtilmelidir. Buradaki çözümleme kendini ana akım medyayla sınırlamaktadır. Mültecinin kendi adına konuştuğu sosyal medya mecraları ayrı bir araştırma alanı açmaktadır. Orada ana akım organların kapattığı yurttaş görünürlüğü kapısının başka bir yerde açılıp açılmadığı sınanabilir. Bu mecralar görünürlük rejimi kavramınca dışlanmamaktadır. Tersine, kavram ana akım ile dijital mecralar arasında görünürlüğü karşılaştırmak için bir araç olabilir, yeter ki karşılaştırma her birinin farklı üretim koşullarına dikkat etsin.

Aktarılabilirliğe geçmeden önce eksik üçüncü biçimle ilgili bir nokta açıkça söylenmelidir. Yurttaş görünürlüğünün reddi çözümleyici bir meraktan fazlasıdır, demokratik üyelik açısından sonuçlar taşımaktadır. Yalnızca dizginlenecek bir tehlike ya da acınacak bir mağdur olarak görünebilen bir nüfus, siyasal topluluğun eşiğinde sürekli tutulmakta, yönetime açık ve işitmeye kapalı. Hiçbir tek yayın organı bu dışlamayı tek başına yaratmamaktadır. Mültecinin hiçbir zaman hak talep eden biri olarak görünmediği bir rejimi yeniden üreterek basın dışlamayı doğallaştırmakta ve başka türüsünü hayal etmeyi bile güçleştirmektedir. Eksik biçimi fark etmek bu yüzden kendisi küçük bir siyasal edimdir, çünkü kamunun konuşan bir üyesi olarak kimin sayılabileceği sorusunu yeniden açmaktadır.

Çerçevenin kendisi için de bir çekince gerekmektedir. Bir rejime ad vermek, onu olduğundan daha birleşik ve daha kasıtlı göstermek riskini taşımaktadır. Görünürlüğün dağılımını tek bir yazar tasarlamamakta, burada izlenen düzenlilikler her biri kendi yerel nedeniyle alınan sayısız rutin kararın toplam etkisidir. Görünürlük rejimi kavramı bu toplam örüntüyü, arkasına bir tasarım atfetmeden yakalamak istemektedir. Dikkatsiz kullanıldığında, ciddi her ampirik çalışmanın koruması gereken yayın organı, dönem ve tür farklılığını düzleştirebilir. O halde kavramın doğru kullanımı, bir eğilime dair bir hipotez olarak, o farklılığa karşı belirlenip sınanması gereken bir hipotez olarak, hiçbir zaman önceden verilmiş bir hüküm olarak değildir.

Kavramın Türkiye ötesine aktarılabilirliği ayrı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Görünürlük rejimi burada yerel bir kavramdan çok karşılaştırmalı bir araç olarak düşünülmektedir. Her toplumun kendi rejimi vardır, rejimler de açtıkları ve kapattıkları öznellik konumlarına göre karşılaştırılabilir. Bir toplumda yurttaş-özne görünürken bir başkasında görünmez kalabilir, ya da merhamet ile tehdit arasındaki iş bölümü farklı bir eksenle örgütlenebilir. Bu, kavramı hem Türkiye'de göç iletişimi incelemesi için hem de karşılaştırmalı göç çalışmaları için verimli kılmaktadır. Bu bölümün önerdiği çerçeve, göç

temsilini saymaktan görünörlüğün siyasetini çözümlmeye geçmenin bir yoludur. Asıl mesele, mültecinin ne kadar göröldüğü değil, hangi özne olarak göröldüğü ve kimin karar verdiğidir.

Kaynakça

- Balzacq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, 11(2), 171-201.
- Brighenti, A. (2007). Visibility: A Category for the Social Sciences. *Current Sociology*, 55(3), 323-342.
- Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner.
- Chauvin, S., & Garcés-Mascreñas, B. (2014). Becoming Less Illegal: Deservingness Frames and Undocumented Migrant Incorporation. *Sociology Compass*, 8(4), 422-432.
- Chouliaraki, L., & Stolic, T. (2017). Rethinking Media Responsibility in the Refugee 'Crisis': A Visual Typology of European News. *Media, Culture & Society*, 39(8), 1162-1177.
- Cohen, B. C. (1963). *The Press and Foreign Policy*. Princeton University Press.
- Çetin, C. (2021). Perceptions Towards Syrian Refugees on the Concept of Integrated Threat Theory. M. Bilgin (Ed.), *Contemporary Analysis on Immigration Issue in Europe and Turkey: Educational, Political and Legal Practices* (ss. 258-288) içinde. Akçağ.
- Çetin, C. (2023a). *The Situation of Syrian Refugees Through the Lens of the Homo Sacer Analogy: A Comparative Analysis of Germany and Türkiye*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub34>
- Çetin, C. (2023b). Uluslararası Göç Tartışmaları Düzleminde Türkiye'nin Suriyeli Göçü Deneyimi. *Göç ve İskan Araştırmaları Dergisi (JOMISS)*, 1(2), 163-181. <https://doi.org/10.29329/jomiss.2023.620.2>
- Çetin, C. (2025a). From Faces to Faceless: Visual Framing of Migrant Children in British Media. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2025.2594672>
- Çetin, C. (2025b). Visual Stratification: Representations of Immigrant and Refugee Women in UK Media. *Fiscaoeconomia*, 9(Özel Sayı), 273-292. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1717131>
- Çetin, C. (2026). The Portrait of Syrians: Media Framing Across Electoral Cycle in Türkiye. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 35(1), 15-35. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2025.35.1548684>

- Çetin, C., & Gürelli, M. (2024). Narratives of Securitization: Media Portrayals of Refugees in Türkiye During Election Periods. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (68), 70-89. <https://doi.org/10.47998/ikad.1468819>
- Çetin, C., & Xu, Z. (2026). The Visual Politics of Refugee Return: Hegemonic Visual Grammar and Affective Governance in Authoritarian Media. *Media, War & Conflict*. <https://doi.org/10.1177/17506352261477676>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Orion Kitabevi.
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. University of California Press.
- Gabrielatos, C., & Baker, P. (2008). Fleeing, Sneaking, Flooding: A Corpus Analysis of Discursive Constructions of Refugees and Asylum Seekers in the UK Press, 1996-2005. *Journal of English Linguistics*, 36(1), 5-38.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Harvard University Press.
- Holmes, S. M., & Castañeda, H. (2016). Representing the 'European Refugee Crisis' in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death. *American Ethnologist*, 43(1), 12-24.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. Routledge.
- İçduygu, A. (2015). *Syrian Refugees in Turkey: The Long Road Ahead*. Migration Policy Institute.
- İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions*, 18(3), 167-190.
- İşli, K., & Çetin, C. (2026). Media as a Tool of Otherization on Syrian and Ukrainian Women: A Comparison in the Context of Precariat. *Gender Issues*, 43(31). <https://doi.org/10.1007/s12147-026-09409-8>

- Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. University of Chicago Press.
- KhosraviNik, M. (2010). The Representation of Refugees, Asylum Seekers and Immigrants in British Newspapers: A Critical Discourse Analysis. *Journal of Language and Politics*, 9(1), 1-28.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality*. Brookings Institution Press.
- Koçoğlu, S., & Çetin, C. (2025). Invisible Lives, Visible Struggles: A Digital Analysis of Migrant Women in Türkiye. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 26(2), 1-32.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (2. baskı). Sage.
- McCombs, M. E., & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
- Memişoğlu, F., & Ilgıt, A. (2017). Syrian Refugees in Turkey: Multifaceted Challenges, Diverse Players and Ambiguous Policies. *Mediterranean Politics*, 22(3), 317-338.
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a Theory of Media Effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122.
- Ticktin, M. (2011). *Casualties of Care: Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. University of California Press.
- van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*. Routledge.
- van Oorschot, W. (2000). Who Should Get What, and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity among the Public. *Policy & Politics*, 28(1), 33-48.
- Wodak, R., & Meyer, M. (Ed.). (2016). *Methods of Critical Discourse Studies* (3. baskı). Sage.

BÖLÜM 4

EGEMENLİK, SINIRLAR VE KORUMANIN SINIRLARI: AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE GÖÇMENLER VE MÜLTECİLER

Sıddık ARSLAN¹

¹ Dr. Erzurum Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreter Yardımcısı. siddikarslan@hotmail.com Orcid ID: 0009-0009-3169-3763

Giriş

22 Mayıs 2025'te, Danimarka ve İtalya'nın girişimiyle dokuz Avrupa devlet ve hükümet başkanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM, "Mahkeme") "Sözleşme'nin kapsamını, Sözleşme'nin ardındaki özgün niyetlere kıyasla fazla genişletip genişletmediğini" soran bir açık mektup yayımlamıştır. Mektuba göre Mahkeme'nin yorumu "bazı durumlarda kendi demokrasilerimizde siyasi kararlar alma yeteneğimizi sınırlamıştı" ve imzacılar "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yorumu hakkında yeni ve açık fikirli bir tartışma" çağrısında bulunuyordu (Frederiksen vd., 2025). Avrupa Konseyi Genel Sekreteri iki gün sonra "tartışmanın sağlıklı, ancak Mahkeme'yi siyasallaştırmanın sağlıksız olduğunu" ve Mahkeme'nin "ne hükümlere karşı ne de hükümetler tarafından silah hâline getirilmemesi" gerektiğini söyleyerek yanıt vermiştir (Avrupa Konseyi, 2025a). Bir yıl sonra, 15 Mayıs 2026'da, kırk altı üye devletin dışişleri bakanları, devletlerin ülkeye giriş ve ikameti denetleme konusundaki egemen hakkını yeniden teyit eden, Mahkeme'yi sınır dışı etme davalarında 3. madde eşliğini "yüksek ve sabit" tutmaya davet eden ve Sözleşme metnine dokunmayan siyasi bir belge olan Kişinev Deklarasyonu'nu kabul etmiştir (Bakanlar Komitesi, 2026). Bu süreç, Sözleşme sistemine kuruluşundan bu yana eşlik eden ve 2015'ten sonra keskinleşen bir gerilimi billurlaştırmıştır: devletlerin sınırlarını denetleme yönündeki egemen ayrıcalığı ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS, "Sözleşme") 1. maddesinde yazılı, hakları yetki alanı içindeki "herkese" güvence altına alma vaadi arasındaki gerilim.

Bu makalenin ele aldığı bilmece iki yönlüdür. İlk yönü, göç siyaseti üzerine siyaset bilimi yazınından tanındıktır. Göç denetimini "egemenliğin son kalesi" (Dauvergne, 2008) olarak gören liberal demokrasiler, uluslarüstü bir mahkemenin sınır dışı etmeleri yasaklayabileceğini, tutulan yabancıları serbest bıraktıracaklarını, aile üyelerinin kabulünü gerektirebileceğini ve sınırdaki özet yoldan geri göndermeleri mahkûm edebileceğini kabul etmiştir. Devletlerin bu tür kısıtları neden kabul ettiği ve çoğuna neden uymaya devam ettiği, göç devletinin "liberal paradoksu" üzerine zengin bir yazın doğurmuştur (Hollifield, 2004; Joppke, 1998). İkinci yön daha yeni ve daha az kuramsallaştırılmıştır. Mahkeme'nin koruyucu içtihadı düz bir çizgide gelişmemiştir. Doruk noktasına *M.S.S. v. Belgium and Greece* (2011) ve *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (2012) kararlarıyla ulaşan uzun bir genişleme evresinin ardından Büyük Daire, 2016'dan itibaren, başta *Khlaifia and Others v. Italy* (2016), *Ilias and Ahmed v. Hungary* (2019) ve *N.D. and N.T. v. Spain* (2020) olmak üzere, yorumcuların "insan hakları dinamizminin sonu" (Thym, 2020) ya da "kırılmalı gerilemesi" (Hudson, 2024) olarak okuduğu bir dizi karar vermiştir. Oysa aynı Mahkeme izleyen yıllarda Macaristan, Polonya, Kıbrıs ve Yunanistan aleyhindeki geri itme davalarında ihlal tespit etmiş, geri göndermeme yasağının mutlak niteliğini yeniden teyit etmiş ve usul korumasını yeni durumlara genişletmiştir. Bu salınım nasıl anlaşılmalıdır ve uluslararası insan hakları rejimlerinin, egemenlik iddialarının en ısrarlı olduğu politika alanında devletleri kısıtlama kapasitesi hakkında bize ne söylemektedir?

Bu makale, birbiriyle nadiren konuşan iki yazını bir araya getirmektedir: göçmenlerin Sözleşme kapsamındaki haklarına ilişkin doktriner yazın ile uluslararası rejimler, yargısallaşma ve norm itirazı üzerine Uluslararası İlişkiler (Uİ) çalışmaları. Makalenin temel savı, Strazburg rejiminin statüden bağımsız bir evrensellik mantığından, bu makalede "kapılı evrensellik" olarak adlandırılan bir mantığa doğru kaydığıdır. Mahkeme'nin *Soering v. the United Kingdom* (1989) kararından *Tarakhel v. Switzerland* (2014) kararına kadar akıl yürütmesine egemen olan ilk mantıkta belirleyici soru, bir Taraf Devletin yetki alanı içindeki kişinin, göçmenlik statüsünden, geliş biçiminden ve bulunduğu yerden bağımsız olarak ciddi bir zarar görme konusunda gerçek bir riskle karşı karşıya olup olmadığıydı. 2016'dan itibaren güç kazanan ve Büyük Daire'nin 2019 ile 2020'de pekiştirdiği ikinci mantıkta hakların evrenselliği yadsınmamakta, ancak bunların uygulanmasına erişim bir dizi kapıdan

geçilmesine bağlanmaktadır: devletin herhangi bir yargı yetkisi kullanıp kullanmadığını soran toprak kapısı; başvurucunun düzensiz girişe başvurmadan önce “gerçek ve etkili” yasal yolları kullanıp kullanmadığını soran davranış kapısı; riske ilişkin maddi soruları ulusal değerlendirmenin yeterliliğine ilişkin sorulara dönüştüren usul kapısı; ve özet yoldan sınır dışı edilen başvuruculara başlarına geleni kanıtlama yükünü yükleyen kanıt kapısı. Kapılama¹ koruma rejimini ortadan kaldırmamaktadır. Rejimin çekirdeğini, her şeyden önce 3. maddenin mutlak niteliğini korumakta, ancak koruma başarısızlığı riskini bu koşulları karşılamaya en az muktedir olanlara doğru yeniden dağıtmaktadır: düzensiz biçimde, gruplar hâlinde, belgesiz ve avukatsız gelen insanlara.

Bu kayma için önerilen açıklama salt doktriner değil, kurumsal ve siyasaldır. Makale, tepki (backlash) ve yargısal öz sınırlama üzerine Uİ yazınından (Madsen, 2016; Stiansen ve Voeten, 2020; Voeten, 2020) ve uluslararası normların itiraza uğraması üzerine çalışmalarından (Deitelhoff ve Zimmermann, 2020; Wiener, 2014) yararlanarak kapılamayı, Mahkeme’nin yoğunlaşan itiraz karşısında koruma rejiminin sağlamlığını korumaya çalıştığı bir strateji olarak yorumlamaktadır. Kapılama, Mahkeme’nin normun geçerliliğini sürdürürken normun uygulanmasına yönelik itirazları kenarlarda soğurmasına olanak vermektedir. Bu stratejinin bedelini, rejimin korumak için tasarlandığı insanlar ödemektedir.

Makalenin üç katkısı vardır. Birincisi, başlığında adı geçen üç kategori, yani genel olarak göçmenler, düzensiz göçmenler ile mülteciler ve sığınmacılar bakımından Sözleşme’nin koruma rejiminin sistematik ve güncel bir haritasını sunmaktadır. İkincisi, Mahkeme’nin yeniden ayarlamasının yönünü “geri çekilme” ya da “gerileme” eğretilmelerinden daha kesin biçimde yakalayan bir kavram olarak kapılı evrenselliği önermektedir; zira bu kavram korumanın hangi mekanizmalarla koşullandığını belirlemekte ve bu mekanizmaların Sözleşme’nin farklı maddeleri boyunca izlenmesine olanak vermektedir. Üçüncüsü, hukuki analizi uluslararası normların sağlamlığı ve uluslararası mahkemelerin stratejik davranışı üzerine Uİ tartışmalarına bağlamakta ve göçmenlerin insan haklarının hem liberal kısıta ilişkin iyimser anlatı hem de egemenliğin geri dönüşüne ilişkin kötümser anlatı için zorlu bir sınama alanı olduğunu göstermektedir.

Yöntem bakımından makale, Mahkeme’nin 1985 ile Ekim 2026 arasındaki öncü karar ve kabul edilebilirlik kararlarının doktriner ve yorumlayıcı bir analizine dayanmaktadır. Davalar, Mahkeme’nin göçe ilişkin içtihat rehberi (AİHM, 2026c) ve bilgi notlarından, ikincil yazınla desteklenerek seçilmiş; Büyük Daire kararlarına ve bir içtihat çizgisini kuran ya da değiştiren Daire kararlarına öncelik verilmiştir. Her karar üç özellik bakımından okunmuştur: korumanın kapsamı (kimin, nerede korunduğu), denetimin yoğunluğu (Mahkeme’nin riski kendisinin mi değerlendirdiği yoksa ulusal usulün niteliğini mi incelediği) ve devletin egemenlik iddiasına yaklaşım. Hukuki analiz, Mahkeme’nin göç içtihadını çevreleyen siyasal itirazın Avrupa Konseyi belgelerine, hükümet açıklamalarına ve tepki üzerine Uİ yazınına dayanan bir okumasıyla birleştirilmiştir. Makale, itirazın yargısal sonuçlar üzerindeki nedensel etkisini ölçme iddiasında değildir; bu farklı bir araştırma tasarımı gerektirirdi. Sunduğu şey, mevcut yazınların parçalar hâlinde betimlediği ancak bir bütün olarak açıklamadığı bir örüntünün yorumlayıcı bir açıklamasıdır.

¹ Metinde geçen "kapılama" (gatekeeping) kavramı; devletlerin, sığınmacıların kendi topraklarına ve dolayısıyla yasal koruma mekanizmalarına erişmesini engellemek amacıyla sınır kontrollerini dışsallaştırma, vize rejimlerini katılaştırma veya transit ülkelerle iş birliği yaparak göç hareketlerini henüz kaynakta/yolda durdurma politikalarını tanımlamaktadır. Devletlerin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (Strazburg rejimi) getirdiği hukuki yükümlülüklerden kaçınmak adına göç denetimini kendi yargı yetki alanlarının dışına kaydırmasını temel alan bu strateji, sığınma hakkına en çok ihtiyaç duyan kırılgan grupların yasal korumadan mahrum kalması riskini doğurmaktadır; böylece devletlerin egemenlik hakları ile uluslararası yargısal denetim mekanizmaları arasındaki kuramsal tartışmaların odağını oluşturmaktadır. Nitekim 2016 yılında imzalanan AB-Türkiye Mutabakatı (18 Mart Bildirisi) ve buna bağlı Geri Kabul Anlaşması, uluslararası göç literatüründe kapılama ve sınırların dışsallaştırılması politikalarının bölgesel düzlemdeki başat örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Tartışma altı adımda ilerlemektedir. İzleyen bölüm analitik çerçeveyi geliştirmektedir. Üçüncü bölüm göçmen korumasının normatif temellerini yeniden kurmakta ve sığınma hakkı içermeyen bir andlaşmanın nasıl olup da bir koruma rejimi doğurduğunu açıklamakta; dördüncü bölüm bu rejimi beş alanda haritalandırmakta; beşinci bölüm rejimin kapılarını, Büyük Daire'nin 2016–2020 yeniden ayarlamasından 2021–2026 dönemindeki geri itme davalarına ve siyasal itiraza uzanarak çözümlemekte; altıncı bölüm Uİ yazını açısından sonuçları ortaya koymakta ve sonuç bölümü kapılı evrenselliğin Avrupa insan hakları rejiminin geleceği için ne anlama geldiği üzerine düşünmektedir.

Egemenlik, Haklar ve Mahkeme: Analitik Bir Çerçeve

Liberal Paradoks ve Göç Denetiminin Yargısallaşması

Göç üzerine siyaset bilimi yazını, liberal devletlerin iki buyruk arasında sıkıştığını uzun süredir gözlemlemektedir. Ekonomik açıklık ve anayasalarına yerleşmiş hak temelli taahhütler yabancıların kabulü ve korunması yönünde çekmekte; seçim siyaseti ve ulus devletin ülkesel mantığı ise kapanma yönünde itmektedir. Hollifield (2004) ortaya çıkan bu yapılanmayı “göç devleti”, merkezindeki gerilimi ise liberal paradoks olarak adlandırmıştır. Joppke (1998) liberal devletlerin istenmeyen göçü neden kabul ettiğini sormuş ve bu alanda egemenliğin “kendi kendini sınırladığı” yanıtını vermiştir: bu sınırlama öncelikle uluslararası baskıdan değil, hükümetlerin kısıtlayıcı tercihlerine göre davranmasını önleyen ulusal mahkemelerden ve anayasal haklardan kaynaklanmaktadır. Freeman (1995) tamamlayıcı bir mekanizmayı çıkar grubu siyasetinin yapısında bulmuş; Soysal (1994) ise hakların ulusal üyelikten koparak evrensel kişiliğe bağlandığını ve yurttaş olmayanların devletlerin kolayca geri alamayacağı haklara sahip olduğu “ulus sonrası” (postnational) bir modelin ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

Bu açıklamalar, Sözleşme sistemi bakımından önemli bir içgörüyü paylaşır: egemen sınır denetimi üzerindeki kısıt normatif olmadan önce kurumsaldır. Ahlaki ikna yoluyla değil, mahkemeler, usuller ve hukuki kategoriler aracılığıyla işler. Aynı açıklamalar bir kör noktayı da paylaşır. Büyük ölçüde Avrupa sınır denetiminin dışsallaştırılmasından önce yazıldıklarından, liberal devletin ülkesini paradoksun sahnelendiği alan olarak ele alırlar. Sonraki çalışmalar, hükümetlerin yargısal kısıta denetimi mahkemelerin ve hakların daha zayıf olduğu mecralara taşıyarak yanıt verdiğini göstermiştir: “yukarıya”, Avrupa Birliği'nin hükümetler arası düzeyine ve “dışarıya”, transit ve menşe ülkelere (Guiraudon, 2000; Lavenex, 2006). FitzGerald (2019) bunun sonucunu, zengin demokrasilerin geri göndermeme ilkesinin lafzına uyarken sığınmacıların bu ilkeye başvurabilecekleri bir yere ulaşmalarını engelledikleri bir “geri püskürtme mimarisi” olarak betimlemektedir. Gammeltoft-Hansen ve Hathaway (2015) aynı olguyu “iş birliğine dayalı caydırma” olarak adlandırmakta ve bunun tam da insan hakları yükümlülüklerini tetikleyen yargı yetkisi eşiklerinden kaçınmak üzere tasarlandığını belirtmekte; Shachar (2020) ise bu mekânsal mantığı devletin ülkesel kenarından kopmuş bir “kayan sınır” imgesiyle yakalamaktadır.

Bu yazından ilk beklenti türetilir. Yargısal kısıt devletleri kaçınma stratejilerine yöneliyorsa, belirleyici doktriner çatışmalar hakların içeriği üzerinde değil, erimi üzerinde yaşanacaktır: yargı yetkisi üzerinde, devlet eyleminin denetim olarak nitelenmesi üzerinde ve bireyin devletin olaya hiç karışıp karışmadığını ortaya koyabileceği kanıt koşulları üzerinde. Dolayısıyla Sözleşme'nin koruma rejimi, yalnızca maddi güvencelerine değil, özellikle kapılarına dikkat edilerek okunmalıdır.

Rejimler, Yetki Devri ve Bir İnsan Hakları Mahkemesinin Otoritesi

Çerçevenin ikinci ögesini uluslararası rejimler üzerine Uİ yazını sağlar. Krasner'ın (1982) rejimleri aktörlerin beklentilerinin etrafında yakınsadığı ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma usulleri olarak tanımlaması; bir andlaşmayı, yoğun bir yargısal yorum birikimini ve kararların icrasını denetleyen bir mekanizmayı birleştiren Sözleşme sistemine olağandışı bir

kesinlikle uymaktadır. Devletlerin bu tür bir otoriteyi neden devrettiği sorusuna Moravcsik'in (2000) verdiği yanıt, yeni kurulan demokrasilerin liberal kurumları gelecekteki iç tehditlere karşı "kilitlemeye" çalıştığı, yerleşik demokrasilerin ise zorunlu yargı yetkisini kabul etmekte en isteksiz devletler olduğudur. Bu bulgunun güncel bir yankısı vardır: Mahkeme'nin göç içtihadına yönelik itiraza öncülük eden devletler, ağırlıklı olarak, hükümetlerinin bu kilidi bir güvence olarak değil çoğunlukçu tercihler üzerinde bir kısıt olarak gördüğü yerleşik demokrasilerdir.

Helfer'in (2008) ve Alter'in (2014) gösterdiği gibi, uluslararası bir mahkemenin otoritesi yetki devrinin biçimsel koşullarından çok mahkemenin ulusal hukuk düzenlerindeki yerleşikliğine ve kararlarına etki kazandıran uyum tabanlarına bağlıdır. AİHM'nin kendine ait icra yetkisi yoktur. İctihadını uygulayan ulusal mahkemelere, kararların icrasını denetleyen Bakanlar Komitesi'ne ve uygulamalarını Strazburg denetimini öngörerek ayarlayan ulusal idarelere dayanır (Keller ve Stone Sweet, 2008). Bu konumdaki bir mahkemenin denetiminin yoğunluğunu iş birliğine muhtaç olduğu devletlerin siyasal hoşgörüsüne göre ayarlamak için nedenleri vardır ve bunu yapabileceği doktriner araçlara sahiptir: takdir marjı, maddi denetimden usul denetimine geçiş, kabul edilebilirlik eşiklerinin kullanımı ve giderim yollarının çerçevelenmesi. Göç alanı bu dinamikleri en uç biçimde sınar. Göç davaları oy hakkı bulunmayan, çoğu zaman avukatı olmayan ve davaları karara bağlandığında sıklıkla artık ülkede bulunmayan yurttaş olmayan kişilere ilişkindir; bu kişilerin hakları için uyum tabanı da buna koşut biçimde incedir. Krasner'in (1999) egemenliği, devletlerin uygunluk mantığını benimsedikleri normları sonuç mantığı gerektirdiğinde ihlal ettikleri bir "örgütlü ikiyezülülük" olarak nitelemesi, Ortak Avrupa Sığınma Sistemi'ne belirli bir başarıyla uygulanmıştır (Lavenex, 2018). Sözleşme sistemi bu tabloyu karmaşıktırır; çünkü görevi norm ile uygulama arasındaki açığı görünür kılmak olan üçüncü bir tarafı kurumsallaştırır. Bu üçüncü tarafın açığı görünür mü kıldığı yoksa onu yönetmekle mi yetindiği, izleyen bölümlerin ele aldığı ampirik sorudur.

İtiraz, Tepki ve Yargısal Öz Sınırlama

Üçüncü öge, uluslararası normların itiraza uğraması ve uluslararası mahkemelere yönelik tepki üzerine yakın tarihli Uİ çalışmalarından gelir. Wiener (2014), normların yeniden teyit edilip belirginleştirildiği gündelik bir pratik olarak itiraz ile bir normun geçerliliğine meydan okuyan itirazı birbirinden ayırır. Deitelhoff ve Zimmermann (2020) bu ayrımı sınanabilir bir iddiaya dönüştürür: bir normun belirli bir duruma uygulanıp uygulanmayacağını ve nasıl uygulanacağını tartışan "uygulamaya ilişkin" itiraz normları netleştirerek güçlendirme eğilimindeyken, normun bağlayıcılık iddiasını tartışan "geçerliliğe ilişkin" itiraz normları aşındırır. Beşinci bölümün gösterdiği gibi, geri göndermeme yasağı her ikisinin de konusu olmuştur.

Tepki yazını bu tür itirazın yargısal davranışı nasıl etkilediğini belgelemektedir. Madsen (2016) Mahkeme'nin "Soğuk Savaş hukuk diplomasisinin" bir aracı olmaktan, otoritesi Brighton süreciyle ve 15 No.lu Protokol'ün ikincillik ilkesi ile takdir marjını Sözleşme'nin başlangıç bölümüne eklemesiyle sorgulanır hâle gelen bir kuruma dönüşme yörüngesini izler. Stiansen ve Voeten (2020) Mahkeme'nin 2010'ların tepkisine daha fazla öz sınırlamayla yanıt verdiğine ilişkin nicel kanıt sunmakta; Voeten (2020) ise uluslararası mahkemelere yönelik popülist meydan okumaları, bu mahkemelerin ulusal kimlik ve üyelik sorularına müdahale ettiği algısına bağlamaktadır ki göç bunun paradigmatik örneğidir. Bu çalışmalar ikinci bir beklenti doğurur: belirli bir alanda geçerliliğe ilişkin itirazla karşılaşan bir mahkeme, normun geçerliliğini korumak için uygulanması konusunda ödün vermeye çalışacak ve bunu biçimsel olarak yansız görünen ancak etkisi korumaya erişimi daraltmak olan doktrinler aracılığıyla yapacaktır.

Çerçeve böylece üç iddiayı birleştirmektedir. Göç siyaseti yazınından: yargısal kısıt devletleri kaçınmaya ittiğinden, belirleyici doktriner sorular içerikten çok erime ilişkindir.

Rejim kuramından: Mahkeme'nin otoritesi, göç alanında olağandışı biçimde zayıf olan yerleşikliğe ve uyum tabanlarına bağlıdır. İtiraz yazınından: geçerliliğe ilişkin itiraz altında Mahkeme, normun çekirdeğini korumak için uygulamaya ilişkin meydan okumaları soğuracaktır. Bu üç iddia birlikte, makalenin kapılı evrensellik dediği örüntüyü öngörmekte ve bu örüntüyü normun kendisinin terk edildiği düpedüz geri çekilmeden ve itirazın yargısal davranışı etkilemediği istikrarlı genişlemeden ayırt etmeye olanak vermektedir.

Üç Kategori, Tek Sözleşme

Son bir ön mesele makalenin başlığındaki kategorilere ilişkindir. Kamusal tartışma göçmenleri, düzensiz göçmenleri ve mültecileri, sanki farklı haklara sahip, birbirini dışlayan statülermiş gibi ayırır. Uluslararası hukuk bu kadar düzenli değildir. “Göçmen” teriminin üzerinde uzlaşmış bir hukuki tanımı yoktur; bir uluslararası sınırı geçen herkes için betimleyici biçimde kullanılır ve Birleşmiş Milletler sisteminde giderek mültecileri de kapsayan bir şemsiye terim işlevi görür (Chetail, 2019). “Düzensiz göçmen”, girişi ya da kalışı ev sahibi devletin göç mevzuatına uymayan kişiyi ifade eder. Bu bir statüden çok ilişkisel ve tersine çevrilebilir bir durumdur: bir kişi gelişinde düzensiz, mülteci olarak tanındıktan sonra düzenli ve izni sona erdiğinde yeniden düzensiz olabilir. De Genova (2002), “yasadışıllığın” hukuk tarafından keşfedilmediğini, üretildiğini ve en önemli etkisinin sınır dışı edilebilirlik, yani sürekli bir sınır dışı edilme olasılığı olduğunu etkili biçimde ileri sürmüştür. “Mülteci”, üç terim arasında andlaşmaya dayalı bir tanıma sahip tek terimdir; tanım 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 1A(2) maddesinde yer alır ve yalnızca bu terim tanımlanmış bir haklar demeti taşır (Hathaway, 2021). Mülteci statüsü bildirici nitelikte olduğundan, tanımı karşılayan kişi herhangi bir devlet onu tanımadan önce de mültecidir; bu da devletlerin düzensiz göçmen olarak sınıflandırdıkları arasında her zaman mültecilerin bulunduğu anlamına gelir (Goodwin-Gill ve McAdam, 2021).

AIHS bu kategorileri enine keser. Metni 16. maddede ve 4 ve 7 No.lu Protokoller'de “yabancı” terimini kullanır ve bazı güvenceleri yasal bulunma koşuluna bağlar: 4 No.lu Protokol'ün 2. maddesindeki seyahat özgürlüğü ve 7 No.lu Protokol'ün 1. maddesindeki sınır dışı etmeye ilişkin usul güvenceleri yalnızca ülkede “yasal olarak” bulunan ya da ikamet eden yabancılara uygulanır. Buna karşılık çekirdek güvenceler, yani 3. maddedeki işkence ile insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele yasağı, 5. maddedeki özgürlük hakkı, 8. maddedeki özel ve aile hayatına saygı hakkı, 13. maddedeki etkili başvuru hakkı ve 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesindeki toplu sınır dışı etme yasağı, bir Taraf Devletin yetki alanı içindeki “herkese” bağlanır. Sözleşme bu anlamda çekirdeğinde statüden bağımsız, kenarlarında statüye duyarlıdır. Ne var ki izleyen bölümlerin gösterdiği gibi göçmenlik statüsü yargısal akıl yürütme yoluyla yeniden içeri girer: 5(1)(f) maddesi kapsamında bir tutma nedeni olarak, 8. madde kapsamında aile ve özel hayatın ağırlığını azaltan bir etken olarak ve *N.D. and N.T.* kararından bu yana kişiyi toplu sınır dışı etmeye karşı korumadan yoksun bırakabilen bir davranış olarak. Statünün statüden bağımsız bir metin içinde nasıl işlediğini izlemek, bu makalenin kapıların inşasını takip etme yollarından biridir.

Bu ayırım son olarak şu nedenle önemlidir: makalenin yararlandığı yazınlar bu kategorileri ayrı ayrı inceler. Mülteci hukukçuları sığınmacılara ve geri göndermeme ilkesine, üyelik kuramcıları yerleşik göçmenlere ve onların sınır dışı edilmesine (Benhabib, 2004; Bosniak, 2006), eleştirel göç çalışmaları ise düzensizliğe ve sınır dışı edilebilirliğe odaklanırlar. Sözleşme'nin statüden bağımsız niteliği üçünün de tek bir çerçeve içinde çözümlenmesine olanak verir ve kategorilerin gizlediği bir koruma hiyerarşisini görünür kılar: ailesi olan yerleşik göçmen, tanınmış mülteci ve belgesiz sınır geçicisi Sözleşme'nin kapıları karşısında aynı konumda değildir ve Mahkeme'nin yeniden ayarlaması bunları çok farklı biçimlerde etkilemiştir.

Normatif Temeller: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Yurttaş Olmayanlar

Evrensellik ve Kabul Ayrıcalığı

Uluslararası insan hakları hukukunda göçmenlerin korunması bir öncül ile bir istisnaya dayanır. Öncül evrenselliktir: insan hakları yurttaşlara değil kişilere bağlanır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 2. maddesinde herkesin bildirgedeki haklara “hiçbir ayırım gözetilmeksizin” sahip olduğunu ilan eder; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS) ise 2(1) maddesinde her Taraf Devleti sözleşmedeki haklara “ülkesinde bulunan ve yetki alanına tabi bütün bireyler” bakımından saygı göstermek ve bunları güvence altına almakla yükümlü kılar. İnsan Hakları Komitesi bunun içerimini 15 No.lu Genel Yorumu’nda açıkça ortaya koymuştur: sözleşmedeki haklar herkese “uyrukluğundan ya da vatansızlığından bağımsız olarak” uygulanır ve yabancılar bunlardan karşılıklılık aranmaksızın yararlanır (İnsan Hakları Komitesi, 1986, para. 1). 1984 tarihli İşkenceye Karşı Sözleşme (İKS), 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) ve bölgesel insan hakları andlaşmaları aynı modeli izler.

İstisna ise kabul ayrıcalığıdır. Hiçbir genel insan hakları andlaşması yabancı bir devlete girme ya da orada kalma hakkı tanımaz. Evrensel Bildirge her ülkeyi terk etme hakkını ve sığınma “arama ve bundan yararlanma” hakkını güvence altına alır, sığınma hakkının tanınmasını değil; MSHS yalnızca kişinin “kendi ülkesine” girme hakkını korur ve 13. maddesindeki sınır dışı etmeye karşı usul güvenceleri yalnızca ülkede “yasal olarak” bulunan yabancılar için uygulanır. Bir devletin yabancıların girişini, ikametini ve sınır dışı edilmesini denetleyebileceği yönündeki örf ve âdet kuralı ülkesel egemenliğin doğal bir sonucu olarak sürekli teyit edilir; oysa uluslararası hukuk tarihçileri bu kuralın ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, devletler sistematik göç denetimleri kurmaya başladığında billurlaştığını göstermiştir (Chetail, 2019). Arendt’in (1973) iki savaş arası dönemin vatansızlarının ve mültecilerinin, haklar uygulamada bir siyasal topluluğa üyeliğe bağlı olduğundan “haklara sahip olma hakkını” yitirdikleri gözlemi, öncül ile istisnanın birlikte yarattığı yapısal sorunun hâlâ en keskin ifadesidir: evrensel hakların korumasına en çok ihtiyaç duyan kişi, hiçbir devletin kabul etmekle yükümlü olmadığı kişidir (Bhabha, 2009).

İnsan hakları hukuku bu sorunu kabul ayrıcalığını ortadan kaldırarak değil, onu sınırlarla çevreleyerek ele almıştır. Bunlardan üçü temeldir. İKS’nin 3. maddesinde açıkça yer alan ve İnsan Hakları Komitesi’nce MSHS’nin 7. maddesine içkin kabul edilen geri göndermeme yasağı, kişinin işkence ya da başka ciddi zarar görme konusunda gerçek bir riskle karşılaşacağı bir devlete gönderilmesini yasaklar (İnsan Hakları Komitesi, 2004, para. 12). MSHS’nin 9. maddesindeki keyfi tutma yasağı idari gözetimi sınırlar. MSHS’nin 17 ve 23. maddeleri ile ÇHS’nin 3. maddesindeki aile hayatının korunması ve çocuğun üstün yararı ilkesi sınır dışı etmeyi kısıtlar ve aile birleşimini koşullandırır. 1990 tarihli Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, düzensiz göçmenler de dâhil olmak üzere göçmenlerin haklarını kapsamlı biçimde kodlaştırmaya girişmiştir; ancak hiçbir Avrupa Birliği üye devleti bu sözleşmeyi onaylamamıştır ki bu, devletlerin kabul edilebilir kısıtın sınırını nerede çizdiğinin anlamlı bir göstergesidir. Buna rağmen Bast (2024), bu sınırların birikimli etkisinin özellikle Avrupa’da belirgin bir “göç denetimine getirilen insan hakları sınırlarının yükselişi” anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bu makale bu görüşe katılmakta, ancak söz konusu sınırların kapılarla birlikte inşa edildiğini eklemektedir.

Mülteci Sözleşmesi ve Tamamlayıcı Korumaya Yöneliş

1967 Protokolü ile genişletilen 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, devletlerin geri göndermemekle yükümlü olduğu bir yurttaş olmayanlar kategorisini tanımlayan evrensel kapsamlı tek belgedir. Mülteci; ırkı, dini, uyrukluğ, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı nedenlerle korktuğu için uyrukluğunu taşıdığı ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından

yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen kişidir (1A(2) maddesi). Sözleşme'nin 33(1) maddesindeki merkezî güvencesi, hiçbir Taraf Devletin bir mülteciyi, yaşamının ya da özgürlüğünün bu beş nedenden biriyle tehdit altında olacağı ülkelerin sınırlarına “her ne şekilde olursa olsun” sınır dışı etmeyeceği ya da geri göndermeyeceğidir. Mülteci statüsü bildiricidir: tanımı karşılayan kişi, koşulların olduğu andan itibaren mülteci ve bir devletçe tanınma onu mülteci yapmaz (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK], 2019, para. 28). Bundan, talepleri henüz karara bağlanmamış sığınmacıların 33. madde tarafından karine olarak korunduğu ve devletlerin mülteci olabilecek herhangi bir kişiyi göndermeden önce mültecileri belirleyecek usuller kurmak zorunda olduğu sonucu çıkar (Goodwin-Gill ve McAdam, 2021; Hathaway ve Foster, 2014).

Sözleşme kendi sınırlarının tohumlarını da içinde taşır. Sığınma hakkı tanımaz ve devletleri ülkelere ulaşmamış mültecileri kabul etmekle yükümlü kılmaz; Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi *Sale v. Haitian Centers Council* (1993) kararında 33. maddenin açık denizde durdurma işlemlerine uygulanmadığına hükmetmiştir ki bu, çoğu akademisyenin ve BMMYK'nin reddettiği bir konudur (Gammeltoft-Hansen, 2011; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003). 33(2) maddesi, ev sahibi ülkenin güvenliği için tehlike oluşturan ya da özellikle ağır bir suçtan hüküm giymiş olup toplum için tehlike oluşturan mültecileri korumadan yoksun bırakır; 1F maddesi ise uluslararası suçlardan ve ağır siyasi olmayan suçlardan sorumlu kişileri mülteci statüsünün dışında tutar. Korkulan zarar ile beş nedenden biri arasında bağ aranması, genelleşmiş şiddetten, kıtlıktan ya da afetten kaçan insanları tanımın dışında bırakır. Sözleşme'nin bir yargı organı da yoktur: BMMYK'nin 35. madde kapsamındaki denetim işlevi tavsiye niteliğindedir; bireysel başvuru mekanizması ve mahkeme bulunmamaktadır (Hathaway, 2021). Akademisyenler ayrıca Sözleşme'nin Avrupa merkezli kökenlerine ve yerinden edilmenin coğrafyası değiştikçe Küresel Kuzey'in onu okuma biçiminin korumadan denetime kaydıgına dikkat çekmiştir (Chimni, 1998).

İnsan hakları hukuku bu boşlukların bir kısmını, McAdam'ın (2007) “tamamlayıcı koruma” olarak adlandırdığı, mülteci tanımına değil insan hakları andlaşmalarına dayanan geri göndermeye karşı koruma yoluyla doldurmuştur. İKS ve MSHS'deki geri göndermeme yasağı mutlak ve kişinin davranışından ya da korkulan zararın nedeninden bağımsız olarak uygulanır; oysa 33. madde istisnalar kabul eder ve bir bağ arar. İnsan hakları andlaşmaları ayrıca bireysel başvuruları kabul eden denetim organları kurar. Chetail (2014) daha da ileri giderek iki hukuk alanı arasındaki ilişkinin tersine döndüğünü ileri sürmüştür: bir zamanlar mülteci hukukunun tamamlayıcısı olan insan hakları hukuku korumanın birincil kaynağı hâline gelmiş, mülteci hukuku ise zorla yerinden edilmiş kişilerin bir alt kümesi için özel nitelikli kurallar bütünü (lex specialis) işlevi görür olmuştur. Bu tersine dönme tezi kabul edilsin ya da edilmesin, iki hukuk alanının yakınsaması bir insan hakları mahkemesinin Avrupa'da mülteci korumasının merkezî yargılayıcısı hâline gelmesini açıklar. Sonuç, Betts'in (2010) betimlediği anlamda bir rejim kompleksidir: farklı üyeliklere ve yetkilere sahip, örtüşen kurumların aynı nüfusu yönettiği ve forum seçiminin korumanın içeriğini etkilediği bir yapı.

Avrupa Sözleşmesi: Sığınma Hakkı İçermeyen Bir Andlaşma, Yargı Yetkisine Sahip Bir Mahkeme

1950'de imzaya açılan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bir bakımdan göçmenler için en az umut vadeden insan hakları belgesidir. Hazırlayıcıları sığınma hakkını bilinçli olarak dışarıda bırakmış, Sözleşme giriş ya da ikamete ilişkin hiçbir hüküm içermemiş ve sonraki protokoller yabancılara yalnızca seyrek biçimde ve dikkatli kayıtlarla değinmiştir. Mahkeme'nin göçle ilk esaslı karşılaşması olan *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom* (1985) kararı, o günden bu yana Mahkeme'nin akıl yürütmesini çerçeveleyen formülle açılır: “yerleşik uluslararası hukuk gereği ve andlaşma yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla, bir devlet yurttaşı olmayanların ülkesine girişini denetleme hakkına sahiptir” (para. 67). Dembour (2015) bunu “Strazburg ters çevirmesi” (Strasbourg reversal) olarak

adlandırmıştır. Mahkeme'nin genel içtihadında çıkış noktası bireyin hakkıdır ve müdahalesini haklılaştırması gereken devlettir; göç davalarında ise çıkış noktası devletin ayrıcalığıdır ve bunun neden geri çekilmesi gerektiğini göstermesi gereken bireydir.

Buna rağmen üç özellik bu umut vadetmeyen andlaşmayı Avrupa'da göçmen korumasının omurgasına dönüştürmüştür. Birincisi, Taraf Devletleri Sözleşme'deki hakları “yetki alanları içindeki herkese” güvence altına almakla yükümlü kılan 1. maddedir. Yargı yetkisi öncelikle ülkeseldir; ancak bir devletin bir bölge üzerinde etkili denetim ya da bir kişi üzerinde otorite ve denetim kullandığı hâllerde ülke dışına uzanır (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, 2011); uyrukluğun ve göçmenlik statüsünün yargı yetkisinin varlığı bakımından bir önemi yoktur. İkincisi, *Soering v. the United Kingdom* (1989) kararında kurulan doktrindir. Mahkeme bu kararda, bir kişinin 3. maddeye aykırı muamele görme konusunda gerçek bir riskle karşılaşacağı bir ülkeye iade edilmesinin iade eden devletin sorumluluğunu doğuracağına hükmetmiştir; çünkü işkence yasağı “Avrupa Konseyi'ni oluşturan demokratik toplumların temel değerlerinden birini içerir” ve hiçbir istisna kabul etmez (para. 88). Mahkeme ilkeyi *Cruz Varas and Others v. Sweden* (1991) kararıyla iadeden sınır dışı etmeye, *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom* (1991) kararıyla da talepleri reddedilmiş sığınmacılara genişletmiştir. Ortaya çıkan “sekme yoluyla” (par ricochet) koruma dolaylıdır: Sözleşme sınır dışı etmeyi kendi başına yasaklamaz; ancak öngörülebilir sonucu alıcı devlette 3. maddenin ihlali olan sınır dışı etmeyi yasaklar (Lambert, 2007; Mole ve Meredith, 2010). Mahkeme doktrinin tam gücünü 2 ve 3. maddelerle sınırlı tutmuş, onu alıcı devlette ancak “açık” (flagrant) bir ihlal hâlinde uygulanan 5 ve 6. maddelere seyreltilmiş biçimde genişletmiş (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, 2012) ve 8 ile 9. maddelerdeki nitelikli haklara genişletilmesine direnmiştir.

Üçüncü özellik kurumsaldır. 11 No.lu Protokol'ün 1998'de yürürlüğe girmesinden bu yana kırk altı Taraf Devletin yetki alanı içindeki her kişi, kararları bağlayıcı olan ve icrası Bakanlar Komitesi'nce denetlenen daimî bir mahkemeye bireysel başvuru hakkına sahiptir. Mahkeme, *Mamatkulov and Askarov v. Turkey* (2005) kararında İçtüzük'ün 39. maddesi uyarınca bildirilen geçici tedbirlerin bağlayıcı olduğuna ve bir başvuru bakanı böyle bir tedbire aykırı olarak sınır dışı etmenin 34. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir. Başka hiçbir göçmen koruma rejimi zorunlu yargı yetkisini, bireysel erişimi ve bağlayıcı geçici korumayı bir araya getirmez. Birleşmiş Milletler sözleşme organları, Çalı vd.nin (2020) deyişiyle “yumuşak mahkemeler aracılığıyla sert koruma” sunar: geri göndermeme konusundaki görüşleri içerik bakımından talepkâr, ancak hukuken bağlayıcı değildir. Dolayısıyla Strazburg sistemi eşsiz bir konum işgal eder ve doktriner tercihlerinin sonuçları, verildikleri davaların çok ötesine uzanır (Çalı vd., 2021; Costello, 2016). İzleyen bölümde betimlenen rejim, Sözleşme metninin kendisine göç konusunda hiçbir yetki vermediği ve otoritesi kısıtladığı devletlerin sürekli iş birliğine bağlı olan bir mahkeme tarafından bu umut vadetmeyen malzemenin inşa edilmiştir. Rejimin var olabilmiş olması dikkat çekicidir. Kapılarla birlikte gelmiş olması ise geriye dönüp bakıldığında şaşırtıcı değildir.

Strazburg Koruma Rejimi

Mahkeme'nin bu temeller üzerine inşa ettiği koruma rejimi beş alanda haritalandırılabilir: 3. madde kapsamında geri göndermeme; sınırda ve sınır ötesinde bulunan kişilerin toplu sınır dışı etmeye karşı korunması; özgürlükten yoksun bırakma ve kabul koşulları; aile ve özel hayat; usul güvenceleri. Tablo 1, analizi yapılandıran dönemselleştirmeyi özetlemektedir. Tablo, Mahkeme'nin egemenlik temelini ve 3. madde istisnasını kurduğu bir kuruluş evresi; rejimin ülke dışı erimini, kırılğanlık doktrinini ve usul boyutunu kazandığı bir genişleme evresi; Büyük Daire'nin beşinci bölümde çözümlenen kapıları getirdiği bir yeniden ayarlama evresi ve süregelen bir itirazlı pekişme evresi arasında ayırım yapmaktadır. Sınırlar

yaklaşiktır; ancak dönemselleştirme, ikincil yazının farklı çıkış noktalarından saptadığı bir gidiş yönünü yakalamaktadır (Dembour, 2015; Spalding, 2022; Thym, 2020).

Tablo 1

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Göç İçtihadında Dört Evre

Evre	Dönem	Öncü kararlar	Doktriner yön
I. Kuruluş	1985–1996	<i>Abdulaziz</i> (1985); <i>Soering</i> (1989); <i>Cruz Varas</i> (1991); <i>Vilvarajah</i> (1991); <i>Amuur</i> (1996); <i>Chahal</i> (1996)	Egemenlik temeli kuruldu; 3. madde kapsamında geri göndermeye karşı koruma mutlak olarak tanındı; idari gözetim 5. maddenin kapsamına alındı
II. Genişleme	1997–2015	<i>Çonka</i> (2002); <i>Mamatkulov</i> (2005); <i>Mubilanzila Mayeka</i> (2006); <i>Saadi v. Italy</i> (2008); <i>M.S.S.</i> (2011); <i>Hirsi Jamaa</i> (2012); <i>De Souza Ribeiro</i> (2012); <i>Jeunesse</i> (2014); <i>Tarakhel</i> (2014)	Ülke dışı erim; kırılganlık doktrini; bağlayıcı geçici tedbirler; durdurucu etkili başvuru yolları; AB içi transferlerin denetimi
III. Yeniden ayarlama	2016–2020	<i>Khlaifia</i> (2016); <i>Paposhvili</i> (2016); <i>J.K.</i> (2016); <i>Ilias and Ahmed</i> (2019); <i>Z.A.</i> (2019); <i>N.D. and N.T.</i> (2020); <i>M.N.</i> (2020); <i>Asady</i> (2020)	Çekirdek normlar korundu; erişim toprağa, davranışa ve usule bağlandı; 3. madde denetimi usulleşti
IV. İtirazlı pekişme	2021–2026	<i>Shahzad</i> (2021); <i>M.A. v. Denmark</i> (2021); <i>A.A. v. North Macedonia</i> (2022); <i>H.F.</i> (2022); <i>M.A. and Z.R. v. Cyprus</i> (2024); <i>A.R.E. v. Greece</i> (2025); <i>S.S. v. Italy</i> (2025); Büyük Daire önünde derdest Belarus sınırı davaları	Kapıların iki yanında da ihlal tespit edildi; kanıt yükleri biçimselleşti; siyasal itiraz geçerliliğe yöneldi

Not. Kararlar kısa adlarıyla listelenmiştir; tam künyeler kaynakçada yer almaktadır. Evre sınırları analitik yaklaşıklıklardır.

3. Madde Kapsamında Geri Göndermeme: Mutlaklık ve Koşulları

3. madde kapsamındaki geri göndermeme yasağı rejimin kilit taşıdır ve en ayırt edici özelliği mutlak niteliğidir. Büyük Daire, *Chahal v. the United Kingdom* (1996) kararında, bir Sih ayrılıkçının ulusal güvenlik için oluşturduğu ileri sürülen riskin Hindistan'da karşılaşacağı kötü muamele riskiyle dengelenebileceği savını reddetmiştir: 3. madde “hiçbir istisna öngörmez ve ondan hiçbir sapmaya izin verilmez”; “söz konusu kişinin faaliyetleri, ne kadar istenmeyen ya da tehlikeli olursa olsun, dikkate alınacak esaslı bir unsur olamaz” (para. 79–80). Birleşik Krallık, Londra saldırılarının ardından *Saadi v. Italy* (2008) davasına müdahil olarak Büyük Daire’yi terörizm davalarında risklerin dengelenmesine izin vermeye davet ettiğinde Mahkeme bunu oybirliğiyle reddetmiş ve bir kişinin toplum için oluşturabileceği tehdidin, geri gönderildiğinde karşılaşacağı zarar riskini azaltmadığını belirtmiştir (para. 139). Mutlaklık 3. maddeyi Mülteci Sözleşmesi’nin 33. maddesinden keskin biçimde ayırır ve mülteci statüsünün dışında tutulan kişilere de uygulanır (*Ahmed v. Austria*, 1996). Battjes (2009), mutlaklığın metinsel bir zorunluluktan çok yargısal bir tercih olduğunu göstermiştir;

çünkü Mahkeme nitelikli hakların “adil denge” mantığını sınır dışı etme bağlamına taşıyabilirdi. Bunu reddetmesi, Mahkeme’nin göç içtiğinde bir egemenlik iddiasının evrensel bir norma tabi kılınmasının en açık örneğidir.

İlke düzeyindeki mutlaklık, uygulama düzeyinde talepkâr koşullarla bir arada var olur. Başvurucu, “gerçek bir riskle” karşı karşıya olduğuna inanmak için “esaslı nedenler” bulunduğunu göstermelidir ve Mahkeme bu riski titizlikle ve karar anı itibarıyla (ex nunc) değerlendirir. Hedef ülkedeki genel bir şiddet ortamı yalnızca “en uç hâllerde” yeterlidir (*NA. v. the United Kingdom*, 2008, para. 115); bu eşiğin Mogadişu’da aşıldığı *Sufi and Elmi v. the United Kingdom* (2011) kararında tespit edilmiştir. Sistemik olarak kötü muameleye maruz bırakılan bir gruba mensubiyet, başvurucuyu başka bireysel ayırt edici özellikler gösterme yükünden kurtarır (*Salah Sheekh v. the Netherlands*, 2007). Büyük Daire, *J.K. and Others v. Sweden* (2016) kararında kanıt yükünün paylaşıldığını ve geçmişteki kötü muamelenin “gelecekteki gerçek bir riskin güçlü bir göstergesi” olduğunu (para. 102), *F.G. v. Sweden* (2016) kararında ise ulusal makamların farkında oldukları bir riski kendiliğinden değerlendirmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Bu kurallar yasağa ilkesel düzeyde koruyucu bir kanıt mimarisi kazandırmıştır ve Mahkeme riski ulusal tespitlerden bağımsız olarak değerlendirmek için BMMYK, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası organların raporlarından yararlanmıştır (Costello, 2016).

İki genişleme, Mahkeme’nin egemenlik ile yurttaş olmayanların ihtiyaçları arasındaki sınırı nasıl yönettiğini açığa çıkarır. Birincisi sosyoekonomik zarara ilişkindir. *D. v. the United Kingdom* (1997) kararında Mahkeme, ölümcül hasta bir adamın tıbbi ve ailevi destekten yoksun olarak öleceği St Kitts’e gönderilmesinin 3. maddeyi ihlal edeceğine hükmetmiş, ancak bu hükmü “çok istisnai koşullarla” sınırlamıştır. *N. v. the United Kingdom* (2008) kararı ise bu kaydı o kadar dar yorumlamıştır ki Sözleşme sağlık gerekçesiyle geri göndermeye karşı neredeyse hiçbir koruma sunmaz olmuştur; Büyük Daire, 3. maddenin devletleri tıbbi bakımdaki eşitsizlikleri “kalma hakkı bulunmayan bütün yabancılara ücretsiz ve sınırsız sağlık hizmeti sağlayarak” gidermekle yükümlü kılmadığını belirtmiştir (para. 44). *Paposhvili v. Belgium* (2016) kategoriyi, geri göndermenin ciddi biçimde hasta bir kişiyi sağlığında “ciddi, hızlı ve geri döndürülemez bir kötüleşmeye” maruz bırakacağı durumlara genişleterek (para. 183) ve geri gönderen devlete bu riski değerlendirme yönünde usule ilişkin bir ödev yükleyerek yeniden açmıştır (Stoyanova, 2017). İkincisi yoksunluk koşullarına ilişkindir. Büyük Daire, *M.S.S. v. Belgium and Greece* (2011) kararında Yunanistan’ın bir sığınmacıyı aylarca geçim imkânı olmaksızın sokakta yaşamaya bırakarak 3. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir. Mahkeme bu tespiti Yunanistan’ın Avrupa Birliği hukuku kapsamında üstlendiği pozitif yükümlülüklerle dayandırmış ve sığınmacıları “özel korumaya muhtaç, özellikle dezavantajlı ve kırılgan bir nüfus grubu” olarak nitelemiştir (para. 251). Karar kabul koşullarını 3. madde kapsamında yargılanabilir kılmış (Slingenbergh, 2019) ve Avrupa Birliği üye devletleri arasındaki Sözleşme’ye uygunluk karinesinin çürütülebilir olduğunu ortaya koymuştur; dolayısıyla sığınma sisteminde sistemik eksiklikler bulunan bir devlete yapılan Dublin transferi, transfer eden devletin sorumluluğunu doğurur.

Yasağı, kişinin oradan hedef ülkeye gönderilebileceği bir ara devlete geri gönderilmesini de kapsayacak biçimde genişleten dolaylı ya da zincirleme geri gönderme ilkesi, Avrupa devletleri transit devletleri “güvenli üçüncü ülke” olarak belirledikçe merkezî bir önem kazanmıştır. *Tarakhel v. Switzerland* (2014) kararı İsviçre’den, altı çocuklu bir Afgan ailenin çocukların yaşına uygun koşullarda kabul edileceğine dair İtalya’dan bireysel güvenceler almasını istemiş ve böylece sistemik eksiklikleri bulunmayan devletlere yapılan transferleri bile başvuru sahiplerinin özellikle kırılgan olduğu hâllerde bireyselleştirilmiş değerlendirmeye tabi kılmıştır. Aşağıda ele alınan *Ilias and Ahmed v. Hungary* (2019) kararı bu içtihat çizgisini usule ilişkin bir ödev dönüşürmüştür: bir sığınmacıyı talebinin esasını incelemekten üçüncü bir ülkeye gönderen devlet, o ülkenin sığınma usulünün zincirleme geri

göndermeye karşı yeterli güvenceler sağlayıp sağlamadığını kapsamlı biçimde incelemelidir. Usule yöneliş o davada başvuru sahiplerini korumuştur; ancak aynı zamanda denetimin biçiminde sonuçları ağır olacak bir değişime işaret etmiştir.

Sınırlar, Toplu Sınır Dışı Etme ve Yargı Yetkisinin Erimi

İkinci alan varış anına ilişkindir; burada kilit hükümler 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesi ile Sözleşme'nin 1. maddesidir. Mahkeme toplu sınır dışı etme yasağının ilk ihlalini, Slovakyalı Roman sığınmacıların bir bahaneyle karakola çağrılıp grup hâlinde sınır dışı edildiği *Čonka v. Belgium* (2002) davasında tespit etmiştir. Mahkeme toplu sınır dışı etmeyi “yabancıları grup olarak bir ülkeyi terk etmeye zorlayan her türlü tedbir, ancak böyle bir tedbirin grubun her bir yabancısının özel durumunun makul ve nesnel bir incelemesine dayanarak alındığı hâller hariç” biçiminde tanımlamış (para. 59) ve toplu sınır dışı etme iddiasında 13. maddenin otomatik durdurucu etkiye sahip bir başvuru yolu gerektirdiğine hükmetmiştir.

Rejimin erimi *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (2012) kararıyla dönüşmüştür. İtalyan deniz kuvvetlerine ait gemiler, Somali ve Eritre uyruklu kişileri taşıyan bir tekneyi açık denizde durdurmuş ve yolcularını ikili bir anlaşma uyarınca, kimliklerini tespit etmeden ve durumlarını incelemeyen Libya'ya geri götürmüştü. Büyük Daire oybirliğiyle şu sonuçlara varmıştır: başvuru sahipleri gemiye alındıkları andan itibaren İtalya'nın yetki alanındaydı, çünkü İtalya onlar üzerinde sürekli ve münhasır hukuki ve fiilî denetim kullanmıştı; İtalya 3. maddeyi iki kez, başvuru sahipleri Libya'da kötü muameleye ve oradan Somali ile Eritre'ye zincirleme geri gönderilme riskine maruz bırakarak ihlal etmişti; toplu sınır dışı etme yasağı ülke dışında gerçekleştirilen geri göndermelere de uygulanır, aksi hâlde “çağdaş göç örüntülerinin önemli bir bileşeni” Sözleşme'nin dışında kalırdı (para. 177); ve hiçbir başvuru yolunun bulunmaması 13. maddeyi ihlal etmişti. Bu, uluslararası bir mahkemenin geri göndermeme yasağını açık denizde durdurma işlemine uyguladığı ilk karardı ve *Sale* kararının akıl yürütmesini reddetmişti (den Heijer, 2013; Papanicolopulu, 2013). *Hirsi*, deniz sınırını Sözleşme'nin kapsamına alarak İtalya'nın öncülük ettiği doğrudan durdurma yolunu kapatmış ve Avrupa devletlerini varışları önlemek için başka yollar bulmaya zorlamıştır (Moreno-Lax, 2017). *Sharifi and Others v. Italy and Greece* (2014) kararı aynı akıl yürütmeyi, Patras'tan İtalya'nın Adriyatik limanlarına giden feribotlarda saklanarak gelen göçmenlerin otomatik olarak geri gönderilmesine genişletmiştir.

Bu gelişmelerin temelinde Mahkeme'nin yargı yetkisi anlayışı yatar. *Medvedyev and Others v. France* (2010) kararı, Fransız kuvvetlerinin açık denizde durdurup el koyduğu yabancı bayraklı bir geminin mürettebatı üzerinde Fransa'nın yargı yetkisi kullandığına hükmetmiş; *Al-Skeini* kararı ise “bir bölge üzerinde etkili denetim” ve bireyler üzerinde “devlet görevlisi otoritesi ve denetimi” modellerini pekiştirmiştir. Göç bağlamında bu, görevlileri ilgili kişiler üzerinde fiziksel güç kullandığı sürece bir devletin sınırlarının ötesinde hareket ederek yükümlülüklerinden kaçamayacağı anlamına geliyordu. Bu fiziksel güç ön koşulu rejimin en önemli toprak kapısı hâline gelecekti. Göçmenleri Avrupa gemilerine ulaşmadan durdurmak için üçüncü ülkelerle iş birliği yapan ya da yabancı sahil güvenlik güçlerini finanse edip eğiten devletler, hiçbir denetim ve dolayısıyla hiçbir yargı yetkisi kullanmadıklarını ileri sürebilirdi (Giuffré ve Moreno-Lax, 2019; Markard, 2016). Sözleşme'nin bu tür “temassız” denetime ulaşım ulaşılamayacağı *Hirsi* kararında açık bırakılmış ve 2025'te olumsuz yanıtlanmıştır.

Büyük Daire'nin *Khlaifia and Others v. Italy* (2016) kararı bu alanda yeniden ayarlamının başlangıcını işaretlemiştir. 2011'de Lampedusa'ya gelen üç Tunus uyruklu kişi bir kabul merkezinde ve gemilerde tutulmuş, haklarında girişin reddi kararları düzenlenmiş ve ikili bir anlaşma uyarınca Tunus'a geri gönderilmişti. Mahkeme, başvuru sahiplerinin özgürlükten yoksun bırakılmasının İtalyan hukukunda bir dayanağı bulunmadığından 5. maddenin ve tutulma koşulları bakımından 3. maddeyle bağlantılı olarak 13. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Toplu sınır dışı etme bakımından ise Daire'nin kararını tersine çevirerek 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesinin her koşulda bireysel görüşme hakkını güvence altına almadığına

hükmetmiştir: her kişinin “sınır dışı edilmesine karşı argümanlarını sunmak için gerçek ve etkili bir imkânâ” sahip olması ve bu argümanların incelenmesi yeterlidir (para. 248). Mahkeme ayrıca bu bağlamda 13. maddenin gerektirdiği başvuru yolunun, başvuru yolunun geri döndürülemez bir zarar riski ileri sürmediği hâllerde otomatik durdurucu etkiye sahip olmasının gerekmediğini belirtmiştir (para. 281). Her iki hüküm de *Çonka ve Hirsi* kararlarının koymuş görüldüğü usul tabanını aşağı çekmiş; dört yıl sonra *N.D. and N.T.* kararı her ikisine de dayanmıştır. Sınır 2012’de Sözleşme’nin içine alınmış, 2016’da ise Sözleşme’nin içinde çitlenmeye başlanmıştır.

Özgürlükten Yoksun Bırakma ve Kabul Koşulları

Üçüncü alan idari gözetimdir. Sözleşme, insan hakları andlaşmaları arasında bunu açıkça yetkilendirmesiyle alışılmadık bir konumdadır: 5(1)(f) maddesi “bir kişinin ülkeye izinsiz girişini önlemek amacıyla ya da hakkında sınır dışı etme veya iade işlemi yürütülen bir kişinin yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulmasına” izin verir. Mahkeme bu hükmü salt bir istisna olarak değil, koşullara bağlı bir izin olarak okumuştur. *Amuur v. France* (1996) kararında Somalili sığınmacıların Paris-Orly Havalimanı’nın uluslararası bölgesinde yirmi gün boyunca alıkonulmasının, başka bir ülkeye gitmekte serbest oldukları kurgusuna rağmen özgürlükten yoksun bırakma oluşturduğuna ve tutmanın yeterince erişilebilir ve kesin bir yasal dayanağı olması gerektiğine hükmetmiştir. *Chahal* kararı, sınır dışı etme amacıyla tutmanın ancak işlemler sürdüğü ve gerekli özenle yürütüldüğü sürece haklı olduğunu ortaya koymuştur. Hukukun niteliğine ilişkin bu gereklilik o günden bu yana önemli bir işlev görmüştür: *Khlaifia* kararında başvuruçuların Lampedusa’da alıkonulmasının iç hukukta bir dayanağı bulunmadığından, gerekçeleri kendilerine bildirilmediğinden ve hiçbir denetim yolu bulunmadığından 5(1), 5(2) ve 5(4) maddelerinin ihlal edildiği tespit edilmiştir.

Mahkeme’nin 5(1)(f) maddesinin ilk kısmına, yani izinsiz girişi önleme amacıyla tutmaya yaklaşımı sürekli eleştiri konusu olmuştur. Büyük Daire, *Saadi v. the United Kingdom* (2008) kararında girişi resmen onaylanmamış bir sığınmacının, makamlara kendiliğinden başvurmuş ve kaçma riski taşıyor olsa bile “izinsiz girişini önlemek amacıyla” tutulabileceğine hükmetmiştir; çünkü “bir devlet ülkeye girişi ‘onaylayana’ kadar her giriş ‘izinsizdir’” (para. 65). Mahkeme tutmanın gerekli olmasını şart koşmayı reddetmiş, yalnızca keyfi olmamasını aramıştır: tutma iyi niyetle gerçekleştirilmeli, amacıyla yakından bağlantılı olmalı, uygun koşullarda yürütülmeli ve makul bir süreyi aşmamalıdır (para. 74). Bu ölçüt, gereklilik ve ölçülülük arayan İnsan Hakları Komitesi’nin ölçütünün gerisinde kalır ve Mahkeme’nin tam da bireyin özgürlüğünün söz konusu olduğu noktada kabul ayrıcalığına gösterdiği çekingenliği yansıtır (Cornelisse, 2010; Costello, 2015; Wilsher, 2012). *Suso Musa v. Malta* (2013) kararı, iç hukukun ya da Avrupa Birliği hukukunun sığınmacıya talebinin incelenmesi süresince kalma izni verdiği hâllerde ilk kısım kapsamındaki tutmanın amacıyla yeterli bir bağlantıdan yoksun kalabileceğine hükmederek *Saadi* kararına bir kayıt düşmüştür; ancak bu kayıt ulusal hukukun içeriğine bağlıdır ve genel kuralı ortadan kaldırmamıştır.

Çocukların kırılganlığı Mahkeme’nin en koruyucu idari gözetim içtiğini doğurmuştur. *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium* (2006) kararında beş yaşındaki Kongolu bir kız çocuğunun yetişkinler için tasarlanmış bir transit merkezinde iki ay tutulması ve ardından kendisini karşılayacak kimse olmaksızın Kinşasa’ya sınır dışı edilmesi 3, 5 ve 8. maddeleri ihlal etmiştir. *Rahimi v. Greece* (2011) kararı refakatsiz Afgan bir çocuğun yetişkinlerle birlikte tutulup ardından bakımı için hiçbir düzenleme yapılmaksızın serbest bırakılmasının 3 ve 5. maddeleri ihlal ettiğini tespit etmiş; *Popov v. France* (2012) kararı ise çok küçük iki çocuğu olan bir ailenin idari gözetim merkezinde tutulmasının çocuklar bakımından 3. maddeyi ve makamlar alternatifleri değerlendirmedikinden 5. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bu davalarda çocuğun aşırı kırılganlığı düzensiz göçmen statüsünün önüne geçmiştir (*Mubilanzila Mayeka*, para. 55). *M.S.S.* kararının sığınmacılara bir grup olarak uyguladığı kırılganlık akıl yürütmesinin kökleri buradadır (Peroni ve Timmer, 2013) ve bu akıl

yürütme, Mahkeme'nin aksi hâlde egemenlik merkezli olan içtihadında göçmenlerin konumunu güçlendirdiği başlıca mekanizma olarak kuramsallaştırılmıştır (Baumgärtel, 2019).

Kabul koşulları bu alanın öteki yarısını oluşturur. *M.S.S.* kararı, sığınmacıların ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğü üstlenmiş bir devletin onları 3. maddeyi harekete geçirmeksizin yoksunluk içinde bırakamayacağını ortaya koymuştur. Mahkeme bu ilkeyi, sığınmacıların aylarca barınma ve destekten yoksun bırakıldığı *N.H. and Others v. France* (2020) kararında ve makamların Calais kampında yaşayan on iki yaşındaki refakatsiz bir çocuğun koruma altına alınmasına ilişkin mahkeme kararını yerine getirmemesinin 3. maddeyi ihlal ettiği *Khan v. France* (2019) kararında Fransa'ya uygulamıştır. *Darboe and Camara v. Italy* (2022) kararı bu mantığı yaş tespiti genişletmiş ve Gambiyalı bir çocuğun usul güvenceleri olmaksızın yetişkinlere ait bir kabul merkezine yerleştirilmesinin 3 ve 8. maddeleri ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bu davaların her birinde göçmenlik statüsünün güvencenin uygulanabilirliği bakımından bir önemi yoktu; önemli olan kişinin devlete bağımlılığı ve devletin sorumluluğu üstlenmiş olmasıydı. Slingenber (2019) yoksunluk davalarını, kişinin varoluş koşullarını denetleyen bir devlet tarafından “tahakküm altına alınmama” hakkının korunması olarak okumaktadır; bu okuma, Mahkeme'nin sosyoekonomik politikaya olağan çekingenliğine rağmen bu alana neden müdahale ettiğini açıklar. Alanın doktriner sınırı, alıkonulmanın nitelenmesinde yatar. Bir durum özgürlükten yoksun bırakma oluşturduğunda 5. madde bütünüyle uygulanır; kişinin, yalnızca geldiği yöne doğru olsa bile ayrılmakta serbest olduğuna hükmedildiğinde ise hiç uygulanmaz. Bu niteleme 2019'da rejimin en sonuç doğurucu kapılarından birinin kurulduğu yer olmuştur.

Aile, Özel Hayat ve Yerleşik Göçmen

Dördüncü alan, göçmenlik statüsünün en açık biçimde işlediği 8. maddeye ilişkindir. Mahkeme hiçbir zaman genel bir aile birleşimi hakkı tanımamıştır ve *Abdulaziz* kararı 8. maddenin devleti “evli çiftlerin evlilik ikametgâhı olarak seçtikleri ülkeye saygı göstermekle” yükümlü kılmadığına hükmetmiştir (para. 68). Buna karşılık yerleşik göçmenlerin sınır dışı edilmesine ilişkin içtihat hacimlidir. *Boultif v. Switzerland* (2001) kararı, suç işlemiş bir göçmenin sınır dışı edilmesinin kamu yararı ile aile hayatı arasında adil bir denge kurup kurmadığını değerlendirmek için ölçütler belirlemiştir: suçun niteliği ve ağırlığı, kalış süresi, suçtan bu yana geçen süre ve kişinin bu süredeki davranışı, ilgililerin uyrukluğu, aile durumu, eşin ilişki başladığında suçtan haberdar olup olmadığı, çocukların varlığı ve eşin hedef ülkede karşılaşacağı güçlükler. *Üner v. the Netherlands* (2006) kararı bunlara çocukların üstün yararı ile ev sahibi ve hedef ülkelerle sosyal, kültürel ve ailevi bağların sağlamlığını eklemiştir; *Maslov v. Austria* (2008) kararı ise çocukluğunun büyük bölümünü ev sahibi ülkede yasal olarak geçirmiş yerleşik bir göçmenin, özellikle çocukken işlediği suçlar nedeniyle sınır dışı edilmesini haklı kılmak için “çok ciddi nedenler” gerektiğine hükmetmiştir (para. 75). Bu ölçütler pek çok Taraf Devletin iç hukukuna aktarılmıştır ve Sözleşme'nin kabul ayrıcalığı üzerindeki en somut kısıtlarından birini oluşturur (Thym, 2008).

Ülkede bulunuşu düzensiz olan göçmenler için Mahkeme çok daha az koruyucu bir çerçeve uygular. *Jeunesse v. the Netherlands* (2014) kararı, aile hayatının ilgililerden birinin göçmenlik statüsünün güvencesiz olduğunun bilindiği bir sırada kurulduğu hâllerde geri göndermenin 8. maddeyi “yalnızca istisnai koşullarda” ihlal edeceği kuralını yinelemiştir (para. 108). Büyük Daire o davada, Hollanda uyruklu üç çocuğun üstün yararı, başvurusunun uzun süredir hoş görülen varlığı ve sabıkasının bulunmaması nedeniyle bu tür koşulların mevcut olduğunu tespit etmiştir; ancak kural istisna olmayı sürdürmektedir. Sonuç, 8. madde içinde göçmenlik statüsünü yakından izleyen bir hiyerarşidir: yerleşik göçmenler yapılandırılmış bir ölçülülük değerlendirmesinden yararlanırken, düzensiz göçmenlerin devletin göç denetimindeki çıkarının ağır basmaması için istisnai koşullar göstermesi gerekir. Eleştirmenler bunun kabul ayrıcalığının dengeleme işleminin içinde yer almak yerine onu baştan belirlemesine olanak verdiğini ve yakın tarihli kararların güçlü aile bağları bulunmayan uzun

sürelî ikamet sahiplerinin özel hayat korumasını daralttığını belirtmektedir (Collinson, 2020; Desmond, 2018).

Mülteciler ile ikincil koruma sahipleri ara bir konumdadır. *Hode and Abdi v. the United Kingdom* (2012) kararı, kaçıştan sonra evlenen mültecilere aile birleşimini reddederken öğrenci ve işçilere tanıyan bir kuralın 8. maddeyle bağlantılı olarak 14. maddeyi ihlal eder biçimde göçmenlik statüsüne dayalı ayrımcılık oluşturduğuna hükmetmiştir. *Biao v. Denmark* (2016) kararında Büyük Daire, Danimarka uyrukluğunu yirmi sekiz yıldır taşıyan kişileri bir bağıllık koşulundan muaf tutan kuralın etnik kökene dayalı dolaylı ayrımcılık oluşturduğunu tespit etmiştir. En önemlisi, *M.A. v. Denmark* (2021) kararı, geçici koruma sahiplerinin aile birleşimi için başvurabilmesinden önce öngörülen üç yıllık yasal bekleme süresinin, hiçbir bireyselleştirilmiş değerlendirme yapılmaksızın uygulandığı ve ayrılık süresi aşırı olduğu için 8. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiş; bununla birlikte devletlerin makul bir süre sonra bireyselleştirilmiş değerlendirmeye olanak veren bekleme süreleri öngörmede takdir marjına sahip olduğunu kabul etmiştir (para. 161–163). Karar, Mahkeme'nin bu alandaki yönteminin tipik bir örneğidir: devletin ayrıcalığını ilkesel düzeyde teyit eder, uygulamada bireyselleştirmede ısrar eder ve ihlali politikanın kendisinde değil, bir usulün yokluğunda bulur.

Usul Koruması, Başvuru Yolları ve Kırılğan Başvurucu

Beşinci alan usule ilişkindir ve uygulamada en önemli alan hâline gelmiştir. 13. madde, Sözleşme'deki hakları savunulabilir biçimde ihlal edilmiş olan herkese etkili bir başvuru yolu güvence altına alır ve Mahkeme geri gönderme bağlamında bu güvenceye özgül bir içerik kazandırmıştır. *Çonka* kararından ve belirleyici biçimde, Roissy Havalimanı'nın bekleme bölgesinde tutulan Eritreli bir gazetecinin girişinin reddine karşı durdurucu etkili bir başvuru yolundan yoksun olduğu *Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France* (2007) kararından bu yana, 3. madde kapsamında savunulabilir bir iddianın bulunduğu hâllerde geri göndermeye karşı başvuru yolu otomatik durdurucu etkiye sahip olmalıdır; çünkü doğacak zarar geri döndürülemez niteliktedir (para. 66). *M.S.S.* kararı bu gerekliliği, sığınma usulü hiçbir etkili başvuru yolu sunmayan Yunanistan'a ve "son derece ivedi" usulü riskin titiz biçimde incelenmesine olanak vermeyen Belçika'ya uygulamıştır. *I.M. v. France* (2012) kararı, idari gözetim altındaki ilk kez başvuran bir sığınmacıya uygulanan hızlandırılmış usulün, beş günlük süresi ile hukuki ve dilsel yardımın yokluğu nedeniyle başvuru yolunu uygulamada etkisiz kıldığını tespit etmiştir. *De Souza Ribeiro v. France* (2012) kararı ise şikâyetin 3. madde yerine 8. maddeye ilişkin olduğu hâllerde otomatik durdurucu etkinin gerekmediğini, ancak başvuru yolunun yine de geri gönderme gerçekleştirilmeden önce gerçek bir incelemeye olanak vermesi gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur. Mahkeme böylece usul korumasının yoğunluğunun ileri sürülen zararın ağırlığına ve geri döndürülemezliğine bağlı olduğu kademeli bir yapı kurmuştur.

İçtüzük'ün 39. maddesi kapsamındaki geçici tedbirler ikinci sütunu oluşturur. *Mamatkulov* kararından bu yana bir geçici tedbire uymamak 34. maddeyi ihlal eder ve Mahkeme bu tür tedbirleri binlerce geri gönderme davasında bildirmiştir. Bunlar çoğu zaman sonucu belirleyen bir geçici adalet biçimidir; çünkü sınır dışı edilmiş bir başvuru nadiren geri getirilebilir. Aynı nedenle siyasal eleştirinin başlıca hedeflerinden biri olmuşlardır. Polonya aleyhindeki geri itme davalarında Mahkeme, makamların başvuru sahiplerinin Belarus'a geri gönderilmemesi yönündeki tedbirleri görmezden geldiği hâllerde 34. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir (*D.A. and Others v. Poland*, 2021; *M.K. and Others v. Poland*, 2020).

Usul alanı ayrıca kırılğanlık doktrininin en gelişmiş uygulamalarını içerir. Kırılğanlık, Mahkeme'nin akıl yürütmesinde devletin pozitif yükümlülüklerini artıran, 3. madde kapsamındaki ağırlık eşliğini düşüren ve usul güvencelerinin denetimini yoğunlaştıran bir etken olarak işler (Peroni ve Timmer, 2013). Sığınmacılar bir grup olarak *M.S.S.* kararında kırılğan ilan edilmiştir; refakatsiz çocuklar ve küçük çocuklu aileler aşırı kırılğan kabul edilir; ciddi

hastalığı olan kişiler idari gözetimde ve geri göndermede yükseltilmiş koruma görür. Baumgärtel (2019), doktrinin Mahkeme'nin korumayı çekingenlikle uzlaştırmadaki başlıca aracı olduğunu göstermiştir; çünkü doktrin, Mahkeme'nin belirli başvuru için özel muamele istemesine, onların durumunu yaratan politikaya meydan okumaksızın olanak verir. Aynı özellik kırılabilirliği kırılabilir kılar: Mahkeme'nin başvuru nitelemesine bağlı bir doktrin, yeniden nitelemeyle daraltılabilir ve Hudson (2024), Mahkeme'nin sınır bağlamında sığınmacıların kırılabilirliğine sonuç bağlamayı reddettiği yakın tarihli kararlarda bir "kırılabilirlik gerilemesi" belgelemiştir.

Bir arada ele alındığında beş alan, kapsamı hatırı sayılır bir rejimi betimler. 2014 itibarıyla Sözleşme yurttaş olmayanları davranış ya da statüden bağımsız olarak ciddi zarara geri gönderilmeye karşı, karada ve denizde toplu sınır dışı etmeye karşı, hukuka aykırı tutmaya ve çocukların tutulmasına karşı, yoksunluk koşullarına karşı, yerleşik göçmenlerin ölçülülük değerlendirmesi yapılmaksızın sınır dışı edilmesine karşı ve etkili ve gerektiğinde durdurucu bir başvuru yolu olmaksızın geri gönderilmeye karşı koruyordu. Sonrasında olan, rejimin sökülmesi değil, içeriden yeniden sınırlandırılmasıdır.

Korumanın Sınırları: Rejimin Kapılanması

Büyük Daire 2016 ile 2020 arasında, birlikte okunduğunda rejimin hiçbir normunu reddetmeksizin mimarisini değiştiren dört karar ve bir kabul edilebilirlik kararı vermiştir. *Khlaifia* toplu sınır dışı etme yasağının usul tabanını aşağı çekmiş; *Ilias and Ahmed* ile *Z.A.* özgürlükten yoksun bırakmanın sınırını yeniden tanımlamış ve güvenli üçüncü ülkelere ilişkin 3. madde değerlendirmesini usulleştirmiş; *N.D. and N.T.* toplu sınır dışı etme yasağına davranış temelli bir istisna getirmiş; *M.N.* ise korumaya giden ülke dışı yolu kapatmıştır. Tablo 2 bu gelişmeleri dört kapılama mekanizması olarak düzenlemektedir; bunların her biri evrensel bir güvenceye erişimi, başvuru durumunun uygulamada düzensiz varışla yakından ilişkili bir özelliğine bağlamaktadır. Bu bölüm en sonuç doğurucu üç kapıyı incelemekte, ardından Mahkeme'nin kapıları uygularken bunların iki yanında da ihlal tespit ettiği 2021 sonrası döneme ve son olarak normların uygulanmasından geçerliliğine kayan siyasal itiraza dönmektedir.

Tablo 2*Mahkeme'nin Göç İctihadındaki Kapılama Mekanizmaları ve Öncü Kararları*

Kapı	Neyi koşullandırıyor	Öncü kararlar	Altta yatan egemenlik mantığı
Toprak	Devletin kişi üzerinde herhangi bir yargı yetkisi kullanıp kullanmadığı	<i>M.N. and Others v. Belgium</i> (2020); <i>S.S. and Others v. Italy</i> (2025)	Sorumluluk fiziksel gücü izler; yurt dışındaki kişileri etkileyen kararlar yargı yetkisi bağı kurmaz
Davranış	Başvurucunun düzensiz girişten önce mevcut yasal yolları kullanıp kullanmadığı	<i>N.D. and N.T. v. Spain</i> (2020); <i>Khlaifia and Others v. Italy</i> (2016); <i>A.A. and Others v. North Macedonia</i> (2022)	Toplu sınır dışı etmeye karşı güvenceler büyük gruplar hâlinde “kusurlu” geçişle yitirilebilir
Usul	Riskin gerçek olup olmadığından çok ulusal usulün yeterli olup olmadığı	<i>Ilias and Ahmed v. Hungary</i> (2019); <i>De Souza Ribeiro v. France</i> (2012); <i>M.A. v. Denmark</i> (2021)	Mahkeme süreci denetler, maddi politikayı takdir marjı içinde bırakır
Kanıt	Başvurucunun sınırda olanları kanıtlayıp kanıtlayamadığı	<i>Asady and Others v. Slovakia</i> (2020); <i>G.R.J. v. Greece</i> (2024); krş. <i>M.K. and Others v. Poland</i> (2020)	Devlet kayıt tutmadığında özet yoldan geri göndermeyi kanıtlama yükü geri gönderilen kişiye düşer

Not. Kapılar analitik kategorilerdir; birçok karar birden fazla mekanizmayı birleştirir. Öncü kararlar sütunu, 2016 sonrasında pekişen mekanizmaların daha önceki öncüllerini de içermektedir.

Davranış Kapısı: N.D. and N.T. v. Spain

Ağustos 2014'te birkaç yüz kişi Fas'ı İspanya'ya ait Melilla yerleşim bölgesinden ayıran çitleri aşmaya çalışmıştır. Bunlardan Mali ve Fildişi Sahili uyruklu iki kişi İspanya tarafına inmiş ve Guardia Civil tarafından kimlik tespiti yapılmaksızın, hiçbir usul işletilmeksizin ve sığınma başvurusunda bulunma imkânı tanınmaksızın derhâl Fas makamlarına teslim edilmişti. Bir Daire 2017'de oybirliğiyle bu “sıcak iadelerin” 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesini ve 13. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiş ve bu karar yorumcuların davanın *Hirsi* kararının kara sınırındaki karşılığı olup olmayacağını sormasına yol açmıştı (Pijnenburg, 2017). Büyük Daire yine oybirliğiyle bu kararı tersine çevirmiştir. Başvurucuların İspanya'nın yetki alanı içinde olduğunu ve toplu sınır dışı etme yasağının sınırda yakalanan kişilere uygulandığını teyit etmiştir; dolayısıyla toprak kapısı devrede değildi. Ardından bir istisna getirmiştir. Bir devletin, özellikle koruma talep edilebilecek sınır usulleri yoluyla “yasal giriş imkânlarına gerçek ve etkili erişim” sağladığı ve başvurunun “ikna edici nedenler” olmaksızın bunları kullanmayıp sınırı “büyük bir grubun parçası olarak ve güç kullanarak” geçtiği hâllerde, bireysel bir sınır dışı etme kararının yokluğu başvurunun “kendi davranışına” atfedilebilir ve yasağı ihlal etmez (*N.D. and N.T. v. Spain*, 2020, para. 200–201, 209–211, 231). Mahkeme'ye göre İspanya Beni Enzar sınır kapısında böyle bir erişim sağlamıştı ve başvuru bu kullanmaya çalıştıklarını gösterememişti.

Bu akıl yürütme çeşitli gerekçelerle eleştirilmiştir (Carrera, 2020; Lübke, 2020; Pichl ve Schmalz, 2020; Thym, 2020). Olgusal öncül kuşkuluydu: Mahkeme, Sahra altı Afrikalıların Fas güçleri tarafından sınır kapısına yaklaşmaktan alıkonulduğuna ve oradaki sığınma bürosunun onlardan neredeyse hiç başvuru kaydetmediğine ilişkin raporları kabul etmiş, ancak başvuru denerlerinin dair kanıt bulunmamasını belirleyici saymıştır (Hakiki, 2020). Kurgu yeniydi: devletin belirli bir eylem biçimine yönelik bir yasak olarak çerçevelenmiş bir güvence bireyin davranışının bir sınamasına dönüştürülmüş ve 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesine Mahkeme'nin 3. madde kapsamında her zaman reddettiği bir hak yitirme mantığı

taşınmıştır. İstisna ayrıca devletlerin özet yoldan geri göndermeleri haklılaştırmak için ileri sürdüğü koşullara göre biçilmişti: sayılar, güç kullanımı ve geçiş noktasında usullerin bulunmaması. Kararın önemi sonucundan çok yapısında yatar. Büyük Daire geri itmelerin hukuka uygun olduğunu söylememiştir; devletin yasal bir kapı açtığı ve başvurucunun çiti seçtiği hâllerde toplu sınır dışı etme yasağının bertaraf edilebileceğini söylemiştir. Normun evrenselliği korunmuş, norma erişim davranışla kapılanmıştır. Mahkeme, istisnanın gerçek ve etkili yasal yolların fiilen var olmasına bağlı olduğunu eklemiştir; sonraki Daireler bu koşul karşılanmadığı için Macaristan ve Polonya aleyhine ihlal tespit etmiş (*D.A. and Others v. Poland*, 2021; *Shahzad v. Hungary*, 2021), buna karşılık göçmenlerin Yunanistan’dan Kuzey Makedonya’ya resmî bir geçiş noktasının dışından büyük bir grup hâlinde geçtiği durumda istisnayı uygulayarak ihlal bulunmadığına hükmetmiştir (*A.A. and Others v. North Macedonia*, 2022). Kapı, kapalı değil ayarlanabilir niteliktedir ve ayarı Mahkeme’nin elindedir.

Toprak Kapısı: M.N. v. Belgium ve Temassız Denetim

Davranış kapısı yasal yolların var olduğunu varsayar. Toprak kapısı ise Sözleşme’nin devletlerden bu yolları yaratmasını istemediğini güvence altına alır. *M.N. and Others v. Belgium* (2020) davasında Halep’ten Suriyeli bir aile, Belçika’ya gidip orada sığınma talep edebilmek için Belçika’nın Beyrut Büyükelçiliğine kısa süreli vize başvurusunda bulunmuştu. Vizeler reddedilmiş, Belçika mahkemeleri verilmelerine hükmetmiş, hükümet ise uymayı reddetmişti. Büyük Daire başvuruyu yargı yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilemez ilan etmiştir: bir devletin makamlarının ülkesi dışındaki kişilere ilişkin aldığı kararlar, devlet bu kişiler üzerinde fiziksel denetim ya da bulundukları bölge üzerinde etkili denetim kullanmadıkça onları yetki alanına sokmaz; aksini kabul etmek “Sözleşme’nin neredeyse evrensel biçimde uygulanmasına” ve dünyanın herhangi bir yerinde kötü muamele riski altındaki herkesi kabul etme yönünde sınırsız bir yükümlülüğe yol açardı (para. 118–123). Avrupa Birliği Adalet Divanı, insani vize başvurularının Vize Kodu’nun ve dolayısıyla Temel Haklar Şartı’nın kapsamı dışında kaldığına hükmederek koşut bir sonuca ulaşmıştı (*X and X v. État belge*, 2017). Noll (2005), büyükelçilikte sığınmanın, insan hakları hukukunun dışlamanın fiilen gerçekleştiği noktaya ulaşip ulaşamayacağının en açık sınaması olduğunu ileri sürmüştü; her iki Avrupa mahkemesi de ulaşamayacağı yanıtını vermiştir.

N.D. and N.T. kararıyla birlikte okunduğunda *M.N.* kararı, Thym’in (2020) hemen saptadığı bir paradoks üretir: Mahkeme özet yoldan geri göndermeleri mazur görmenin koşulu olarak devletlerden gerçek ve etkili yasal giriş imkânları sağlamalarını istemekte, ancak bu imkânların yurt dışında reddedilmesinin kendi denetiminin dışında olduğuna hükmetmektedir. İki karar yolculuğun farklı noktalarındaki kapılar olarak görüldüğünde paradoks çözülür. Toprak kapısı; vize politikası, taşıyıcı yaptırımları ve transit devletlerle iş birliği dâhil olmak üzere varış öncesi evreyi Sözleşme’nin dışına yerleştirir; davranış kapısı ise bu dışlamanın zorunlu kıldığı düzensiz geçişi sınırda usul korumasının yitirilmesi olarak ele alır. İkisi birlikte, siyaset bilimi yazınının betimlediği geri püskürtme ve caydırma mimarisini Sözleşme’nin içinde yeniden üretir (FitzGerald, 2019; Gammeltoft-Hansen ve Hathaway, 2015). Toprak kapısı 2025’te dışsallaştırmanın en önemli çağdaş biçimine, durdurma işlemlerinin üçüncü ülke sahil güvenlik güçlerine devrine genişletilmiştir: Mahkeme, Libya Sahil Güvenliği’nin 2017’de bir Avrupa kurtarma gemisinin gözü önünde bir tekneyi durdurmasına ilişkin başvuruyu kabul edilemez ilan etmiştir. Orta Akdeniz İtalya’nın etkili denetimi altında değildi, Libya mürettebat özerk biçimde hareket etmişti ve operasyonu İtalyan kurtarma koordinasyon merkezinin başlatmış olması, devletleri kurtarma koordinasyonundan caydırmadan yargı yetkisi doğuramazdı (*S.S. and Others v. Italy*, 2025). Karar, akademisyenlerin öngördüğünü teyit etmiştir: “temassız denetim”, fiziksel güç etrafında kurulmuş bir yargı yetkisi sınamasının erişiminin ötesindedir (Giuffré ve Moreno-Lax, 2019; Moreno-Lax, 2020).

Usul Kapısı: Ilias and Ahmed ve Transit Bölge

Usul kapısı en az görünür ve en yaygın olanıdır. *Ilias and Ahmed v. Hungary* (2019) davasında Bangladeşli iki sığınmacı, Macaristan'ın güvenli üçüncü ülke kuralı uyarınca Sırbistan'a gönderilmeden önce Macaristan-Sırbistan sınırındaki Röszke transit bölgesinde yirmi üç gün geçirmişti. Büyük Daire, Macaristan'ın mevcut bilgiler ışığında başvuruçuların orada yeterli bir sığınma usulüne erişip erişemeyeceğini ve zincirleme geri gönderme riski taşıyıp taşımadığını değerlendirmeksizin Sırbistan'a bir güvenlik karinesi uyguladığı için 3. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir (para. 134–141, 163–164). Tespit sonuç bakımından koruyucuydu; ancak incelemeyi yeniden çerçevelemiştir: Mahkeme Sırbistan'ın güvenli olup olmadığını kendisi belirlememiş; Macaristan'ın soruyu gereği gibi inceleyip incelemediğini sormuştur. Aynı karar, başvuruçuların alıkonulmasının özgürlükten yoksun bırakma oluşturmadığına hükmetmiştir; çünkü bölgeye gönüllü olarak girmişlerdi ve Mülteci Sözleşmesi'yle bağlı olan ve orada yaşamlarının ya da sağlıklarının tehlikeye gireceğine ilişkin hiçbir belirti bulunmayan Sırbistan'a doğru ayrılabilirlerdi; ayrılmanın sığınma taleplerinden vazgeçmek anlamına gelecek olması kalıplarını gönülsüz kılmıyordu (para. 236–249). Dolayısıyla 5. madde uygulanmamıştır. Aynı gün, *Z.A. and Others v. Russia* (2019) kararında Büyük Daire, Moskova Şeremetyevo Havalimanı'nın transit bölgesinde alıkonulmanın özgürlükten yoksun bırakma oluşturduğunu tespit etmiştir; çünkü başvuruçuların ayrılma konusunda hiçbir pratik imkânı yoktu. Ayrım, başvuruçunun arkasındaki ülkenin nitelenmesine dayanır; bu da özgürlük sorusunu üçüncü bir devletin güvenliğine ilişkin bir soruya dönüştürür ve bu soruyu usule ilişkin bir çerçeveye yerleştirir (Stoyanova, 2019).

Stoyanova (2019) göçmenlerin ayaklarının altındaki zeminin aşınmaya devam ettiğini gözlemlemiş; Hudson (2024) ise Mahkeme'nin *Ilias and Ahmed* kararında başvuruçuların sığınmacı statüsünden, yani *M.S.S.* kararında kırılabilirlik karinesini temellendiren statünün ta kendisinden hiçbir sonuç çıkarmayı reddettiğini göstermiştir. Bununla birlikte usul kapısı da ötekiler gibi ayarlanabilir niteliktedir. *R.R. and Others v. Hungary* (2021) kararında bir Daire, *Ilias and Ahmed* kararını olgular bakımından ayırt ederek küçük çocuklu bir ailenin aynı transit bölgede 3. maddeyi ihlal eden koşullarda neredeyse dört ay alıkonulmasının yasal dayanakta yoksun bir özgürlükten yoksun bırakma olduğunu tespit etmiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı ise Röszke'de alıkonulmanın, Sırbistan'a doğru ayrılma imkânından bağımsız olarak Avrupa Birliği hukuku kapsamında tutma oluşturduğuna hükmetmiştir (*FMS and Others*, 2020); bu farklılaşma, çerçeve seçiminin ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Usul kapısının Mahkeme'ye sağladığı şey, ulusal makamların özensiz davrandığı hâllerde ihlal tespit edebilen, ancak transit bölgede işlem yapma ve güvenli üçüncü ülkeye gönderme politikasının kendisini takdir marjı içinde bırakan bir denetim biçimidir. Bu, tepki yazınının öngördüğü öz sınırlamayla en yakından ilişkili yargısal tekniktir (Madsen, 2016; Stiansen ve Voeten, 2020).

İtirazlı Pekişme: N.D. and N.T. Sonrasında Mahkeme

2020'den bu yana geçen yıllar, *N.D. and N.T.* kararının geri itmelere ruhsat vereceği öngörüsünü doğrulamamıştır. Doğruladığı şey, kapıların her iki yönde de uygulandığıdır. *Shahzad v. Hungary* (2021) kararında bir Daire, Pakistan uyruklu bir kişinin Macaristan sınır çitinin dış tarafına “yakalanıp eşlik edilmesinin” bir sınır dışı etme olduğuna ve günde bir avuç sığınmacı kabul eden Macaristan transit bölgelerinin yasal girişe gerçek ve etkili erişim sağlamadığından *N.D. and N.T.* kararında tanınan istisnanın uygulanmadığına hükmetmiştir. *D.A. and Others v. Poland* (2021) kararında, Terespol geçiş noktasında, bir yıl önceki *M.K.* kararına benzer biçimde, sığınma başvurularının kabul edilmemesi ve Suriyeli başvuruçuların Belarus'a geri gönderilmesi 3. maddeyi, 4 No.lu Protokol'ün 4. maddesini, 13. ve 34. maddeleri ihlal etmiştir. *J.A. and Others v. Italy* (2023) kararında Lampedusa sıcak noktasındaki koşullar, oradaki alıkonulmanın yasal dayanakta yoksunluğu ve bireysel değerlendirme yapılmaksızın girişin reddi kararlarının düzenlenmesi 3 ve 5. maddeleri ile toplu sınır dışı etme yasağını ihlal etmiştir. *M.A. and Z.R. v. Cyprus* (2024) kararında, Kıbrıs

açıklarında teknelerde tutulup ikili bir düzenleme uyarınca sığınma usulüne erişim olmaksızın Lübnan’a geri gönderilen Suriye uyruklu kişiler bakımından 3. maddenin usul yönü, 4 No.lu Protokol’ün 4. maddesi ve 13. madde kapsamında ihlal tespit edilmiştir; bu karar *Hirsi* mantığını Akdeniz sınır denetiminin merkezine yerleşen geri kabul anlaşmalarına uygulamaktadır (Giuffré, 2020). *A.R.E. v. Greece* (2025) kararında ise Mahkeme bir geri itme davasında ilk kez Yunanistan aleyhine hüküm vermiş ve Türk uyruklu bir başvurunun karşılaştığı riskler hiç değerlendirilmeksizin Meriç Nehri üzerinden özet yoldan geri gönderilmesinin 3, 5 ve 13. maddeleri ihlal ettiğine karar vermiştir.

Aynı dönem kapıları iş başında da göstermektedir. *A.A. and Others v. North Macedonia* (2022) kararı davranış istisnasını Yunanistan’dan büyük bir grubun parçası olarak geçen göçmenlere uygulamış ve ihlal bulmamıştır. 3 Aralık 2024’te alınan ve *A.R.E.* kararıyla aynı gün, 7 Ocak 2025’te tebliğ edilen *G.R.J. v. Greece* (2024) kabul edilebilirlik kararı, bir başvurunun bir Ege adasından geri itildiği iddiasına ilişkin şikâyeti kabul edilemez ilan etmiştir: Mahkeme adalardan geri itmelerin sistematik bir uygulama olduğuna ilişkin güçlü belirtiler bulunduğunu kabul etmiş, ancak başvurunun kendisinin iddia edildiği biçimde geri gönderildiğine dair ilk bakışta yeterli kanıt sunmadığına hükmetmiştir. Kanıt kapısı böylece tam da ilgili olduğu uygulamanın iz bırakmamak üzere tasarlandığı noktada işlemiştir ve iki Yunanistan davası birlikte, kanıt kapısının sonucunun Mahkeme’nin genel uygulamaya ilişkin değerlendirmesine değil, sivil toplum kuruluşlarının, avukatların ve gazetecilerin tek tek davalarda bir araya getirebildiği belgelere bağlı olduğunu göstermektedir. *S.S. and Others v. Italy* (2025) kararı Libya sahil güvenliği modeli bakımından toprak kapısını kapatmıştır. Büyük Daire’nin Ocak 2024 ile Ekim 2026 arasında göç konusundaki tek kararı olan *Mansouri v. Italy* (2025) ise, girişinin reddinden sonra Cenova limanında bir feribotta alıkonulan Tunus uyruklu bir kişinin şikâyetini, alıkonulmanın İtalya’ya atfedilebilir olduğunu kabul etmekle birlikte iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilemez ilan etmiştir. *S.S.* ile Büyük Daire’nin, Fransız uyrukluğunun özel koşullarla birleştğinde kuzeydoğu Suriye’deki kamplarda tutulan kadınlar ve çocuklar bakımından bir yargı yetkisi bağı yaratabileceğini kabul ettiği *H.F. and Others v. France* (2022) kararı arasındaki karşıtlık öğreticidir: toprak kapısı, geri dönmek isteyen yurttaşlara, gelmek isteyen yabancılara olduğundan daha kolay açılmaktadır.

Dönemin en sonuç doğurucu davaları henüz karara bağlanmamıştır. Büyük Daire Şubat 2025’te Belarus sınırına ilişkin üç başvurunun duruşmasını birlikte yapmıştır: Küba, Irak ve Afganistan uyruklu kişilerce yapılan ve tümü derdest olan *C.O.C.G. and Others v. Lithuania*, *H.M.M. and Others v. Latvia* ve *R.A. and Others v. Poland* başvuruları. Başvurucular defalarca geri itildiklerini, haftalarca ormanlarda ve sınır şeritlerinde yiyecek ve barınaktan yoksun tutulduklarını ve bazı durumlarda geçici tedbirlere aykırı olarak geri gönderildiklerini ileri sürmektedir. Davalı hükümetler varışların Belarus makamlarınca bir “araçsallaştırma” eylemi olarak düzenlendiğini ve Sözleşme’nin buna yanıt olarak alınan olağanüstü tedbirlere uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır. Ekim 2026 itibarıyla karar verilmemiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı, üçüncü bir devletçe düzenlenen kitlesel bir akının üye devlete sığınma usulüne erişimi reddetme ya da kişileri yalnızca düzensiz bulundukları için tutma izni vermediğine hükmetmiştir (*M.A. v. Valstybės sienos apsaugos tarnyba*, 2022); ancak Avrupa Birliği’nin kendi mevzuatı o zamandan bu yana ters yönde ilerlemiştir: Temmuz 2026’dan itibaren uygulanan 2024/1359 sayılı AB Tüzüğü, kriz ve araçsallaştırma durumlarında olağan kayıt ve sınır usulü kurallarından sapmalara izin vermektedir. Büyük Daire’nin kararı, Sözleşme’nin kapılarının, korumaya erişimi başvurunun değil üçüncü bir devletin davranışının koşullandığı bir olağanüstü hâl çeşidi kazanıp kazanmayacağını belirleyecektir. Bu, Mahkeme’nin yeniden ayarlamasının bir alt sınırı olup olmadığının bugüne kadarki en açık sınaması olacaktır.

Uygulamadan Geçerliliğe: Ruanda, Dokuzlar Mektubu ve Kişinev Deklarasyonu

Mahkeme'nin yeniden ayarlamasına eşlik eden siyasal itiraz, uygulamaya ilişkin itiraz ile geçerliliğe ilişkin itiraz arasındaki ayrıma denk düşen üç aşamadan geçmiştir (Deitelhoff ve Zimmermann, 2020). Birincisi kurumsal reformdu: 2012 Brighton Deklarasyonu ve 15 No.lu Protokol genel kapsamlıydı, ancak önemli ölçüde Birleşik Krallık'taki sınır dışı etme davalarının itkisiyle ortaya çıkmıştı (Madsen, 2016). İkincisi geçici tedbirlere karşı gelmeyi. 14 Haziran 2022'de Mahkeme'nin bir nöbetçi yargıcı, İçtüzük'ün 39. maddesi uyarınca, Iraklı bir sığınmacının Birleşik Krallık'ın Ruanda'ya nakil planının hukuka uygunluğu konusunda ulusal mahkemeler karar verene kadar Ruanda'ya gönderilmemesini bildirmiş ve ilk uçuş iptal edilmişti (*N.S.K. v. the United Kingdom*, 2022). Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi ardından, gerçek bir geri gönderme riski bulunduğu Ruanda'nın güvenli bir üçüncü ülke olmadığına hükmetmiş (*R (AAA) v. Secretary of State for the Home Department*, 2023); Parlamento buna Ruanda'yı güvenli ilan eden bir yasayla yanıt vermiş; plan Temmuz 2024'te göreve gelen hükümetçe terk edilmiş ve yasal dayanağı 2025'te yürürlükten kaldırılmıştır (Border Security, Asylum and Immigration Act 2025). Mahkeme bu arada 2024'te İçtüzük'ün 39. maddesini ve uygulama yönergesini, geçici tedbir taleplerini karara bağlayan yargıçların adlarının açıklanmasını ve uygun hâllerde gerekçe verilmesini öngörecektir biçimde değiştirmiştir; bu, eleştirilere yanıt olarak benimsenen bir şeffaflık reformudur (AİHM, 2024). Söz konusu sayılar küçüktür: 2025'te Mahkeme karara bağladığı 2.701 geçici tedbir talebinden 222'sini kabul etmiştir ve tedbirler derdest başvuruların yaklaşık yüzde 0,3'ünde yürürlükte (AİHM, 2026a). Siyasal belirginlikleri sıklıklarını fazlasıyla aşmaktadır.

Üçüncü aşama, makalenin açılışındaki aşamadır. 22 Mayıs 2025 tarihli mektup, sınır dışı etme davalarında Sözleşme'nin yorumunun “yanlış kişilerin korunmasıyla sonuçlandığını” ileri sürmüş ve “suç işlemiş yabancı uyrukluların ne zaman sınır dışı edileceğine ulusal düzeyde karar vermek için daha fazla alan”, sınır dışı edilemeyen yabancıları izlemek için “daha fazla özgürlük” ve göçmenleri sınırda araçsallaştıran “düşman devletlere karşı etkili adımlar atabilme” talebinde bulunmuştur (Frederiksen vd., 2025). Mektubu önceki eleştirilerden ayıran, Mahkeme'nin Sözleşme yorumunun mevcut hâliyle bağlayıcı olmayı sürdürüp sürdürmemesi gerektiğini sorgulamasıdır: Deitelhoff ve Zimmermann'ın kullandığı anlamda geçerliliğe ilişkin bir itirazdır bu ve Avrupa yanlısı bir koalisyonun yönetimindeki Polonya da dâhil olmak üzere siyasal yelpazenin farklı kesimlerinden hükümetlerce dile getirilmiştir. Avrupa Konseyi'nin yanıtı, meydan okumayı hükümetler arası bir sürece kanalize etmek olmuştur. 10 Aralık 2025'te Strazburg'da toplanan gayriresmî bir bakanlar konferansı siyasi bir deklarasyon çağrısında bulunmuş ve Danimarka ile İtalya'nın, aralarında Birleşik Krallık ve Hollanda'nın da bulunduğu yirmi yedi devlet adına sunduğu ortak bildiri, yeniden yorumlama yanlısı kesimin Mayıs'tan bu yana üçe katlandığını göstermiştir (Avrupa Konseyi, 2025b). İnsan Hakları Yönlendirme Komitesi 2026 başında üç olağanüstü oturum yapmış ve Mahkeme göç içtihadına ilişkin yansız bir genel değerlendirme sunmuştur. Bakanlar Komitesi'nin 15 Mayıs 2026'da kabul ettiği Kişinev Deklarasyonu bu sürecin ürünüdür (Bakanlar Komitesi, 2026).

Deklarasyon, norm itirazı üzerine çalışanlar için dikkat çekici bir belgedir; çünkü bir andlaşmayı değiştirmeksizin yeniden yorumlamaya girişmektedir. Devletlerin yabancıların girişini ve ikametini denetleme konusundaki “tartışılmaz egemen hakkını” teyit etmekte; sınır dışı etme davalarında 3. madde eşliğinin “yüksek ve sabit kalması gerektiğini” belirtmekte; 8. madde kapsamındaki dengeleme işleminin “öncelikle ulusal makamlara” ait olduğunu ifade ederek Mahkeme'den kendi görüşünü ikame etmeden önce “güçlü nedenler” göstermesini istemekte ve araçsallaştırılmış sınırlardaki bireylerin davranışının devlet yükümlülüklerinin değerlendirilmesinde “ilgili olabileceğini” kayda geçirmektedir (Bakanlar Komitesi, 2026; Glas, 2026). Bu önermelerin her biri Mahkeme'nin *N.D. and N.T.* ya da *M.A. v. Denmark* kararlarında kendisinin benimsediği bir konumu yinelemektedir; mektubu eleştirenler de dâhil

olmak üzere kırk altı devletin tamamının belgeyi oydaşmayla kabul edebilmesinin nedeni budur. Deklarasyon hukuku değiştirmemektedir. Sözleşme'nin efendilerince kabul edilen bir metinde, Mahkeme'nin kendi doktrinlerinden hangilerinin pekiştirilmesini, hangilerinin sınırlandırılmasını istediklerine işaret etmektedir. Mahkeme Başkanı Eylül 2026'da Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi önünde, Mahkeme'nin "siyasal tartışmanın meşru öznesi, ancak aktörü olmadığını", Deklarasyon'un "Mahkeme'nin yargısal faaliyeti için bir yol haritası olmadığını ve çalışması için ölçütler sağladığı biçiminde anlaşılabilmesi gerektiğini" ve Mahkeme'nin devletlerin "kaygılarını duyduğunu, ancak kendisine ne yapacağını asla söyleyemeyeceğini" ifade ederek yanıt vermiştir (Guyomar, 2026). Bu karşılıklı açıklamalar, tepki üzerine Uİ yazınının betimlediği dinamiği olağandışı bir açıklıkla örneklemektedir: çıkışın eşliğinde duran bir itiraz, uygulama konusunda ödün verirken geçerlilik konusunda bağımsızlığını savunan bir mahkeme ve kapıları kurumsallaştıran siyasi bir metin.

Avrupa Birliği koşut bir yönde ilerlemiştir. 12 Haziran 2026'dan bu yana uygulanan Göç ve İltica Paktı (Pact on Migration and Asylum), sığınmacıların talepleri hızlandırılmış usullerle incelenirken bir giriş yapmamış sayılma kurgusu altında dış sınırda tutuldukları sınır usullerini genelleştirmektedir (2024/1348 sayılı AB Tüzüğü, 2024). 2024/1359 sayılı AB Tüzüğü (2024) ise kriz ve araçsallaştırma durumlarında sapmalara izin vermektedir. Şubat 2026'da Birlik ortak bir güvenli menşe ülke listesi kabul etmiş ve güvenli üçüncü ülke kavramını, başvuru ile o ülke arasında bir bağ aranmaksızın ve itiraz süresince otomatik bir kalma hakkı tanınmaksızın, transit geçiş ya da üçüncü ülkeyle yapılmış bir anlaşma temelinde uygulanabilecek biçimde genişletmiştir (2026/463 sayılı AB Tüzüğü, 2026; 2026/464 sayılı AB Tüzüğü, 2026). Üçüncü ülkelerdeki "geri dönüş merkezlerine" gönderme öngören bir geri dönüş tüzüğü Ekim 2026'da Konsey tarafından kabul edilmiştir (Avrupa Birliği Konseyi, 2026). Bu belgeler Sözleşme'nin kapılarının dayanacağını varsaymaktadır: bir sınır usulünde alıkonulmanın hukuka aykırı tutma olarak nitelenmeyeceğini, bir transit ülkeye göndermenin *Ilias and Ahmed* kararının usul gereklerini karşılayacağını ve toplu sınır dışı etme yasağının hızlandırılmış işlemlere uyum sağlayacağını. Avrupa Birliği Adalet Divanı bu düzenlemelerin kenarlarını denetleyeceğini şimdiden göstermiştir: Ağustos 2025'te güvenli menşe ülkelerin yasama tasarrufuyla belirlenmesinin etkili yargısal denetime tabi kalması gerektiğine ve belirli kişi kategorileri için güvenli olmayan ülkeleri kapsayamayacağına hükmetmiş (*Alace and Canpelli*, 2025) ve bu karar İtalya'nın sığınma taleplerini Arnavutluk'taki merkezlerde işleme koymasını sekteye uğratmıştır.

İki olgu daha bu itirazı çerçevelemektedir. Mahkeme'nin iş yükü siyasal belirginliğini haklı çıkarmamaktadır: derdest başvuruların kabaca yüzde 1,5'i göç ya da sığınmaya ilişkindir ve geçtiğimiz on yılda tüm başvuruların yaklaşık yüzde 2'si bu konudaydı (AIHM, 2026b). İtiraz ise varışlar azalırken yoğunlaşmıştır: Avrupa Birliği'nin dış sınırlarında tespit edilen düzensiz sınır geçişleri 2024'te yüzde 38, 2025'te ise yüzde 26 daha düşerek 2021'den bu yana en düşük düzeye inmiştir (Frontex, 2025, 2026). Dolayısıyla göç konusunda Sözleşme'ye yönelik meydan okuma, dava ya da varış hacmine bir yanıt değildir. Kimin karar vereceği üzerine bir çekişmedir ve Mahkeme'nin kapılama stratejisi bu ışıktaki değerlendirilmelidir.

Tartışma: Kapılı Evrenselliğin Uluslararası İlişkilere Söyledikleri

Yukarıda izlenen örüntünün Uİ alanındaki üç tartışma bakımından sonuçları vardır. Birincisi liberal paradoksa ilişkindir. Joppke'nin (1998) "kendi kendini sınırlayan egemenliği" ve Hollifield'ın (2004) göç devleti, mahkemelerin kısıtlayıcı siyaset üzerindeki kısıtının liberal devletin ülkesi içinde, göçmenlerin yargıçlar önünde haklara başvurabildiği yerde işlediğini varsayıyordu. Strazburg içtihadı bu kısıtın gerçekliğini korumaya devam ettiğini doğrulamaktadır: geri göndermemenin mutlak yasağı, yerleşik göçmenlerin sınır dışı edilmesinin ölçülülük denetimi, çocukların tutulmasına getirilen sınırlar ve durdurucu etkili başvuru yolu gerekliliği kırk altı devleti bağlamayı sürdürmekte ve Mahkeme 2020'lerde

bunları Polonya, Macaristan, Yunanistan ve Kıbrıs'a karşı uygulamaya devam etmiştir. Ancak kısıt yeniden ülkeselleştirilmiştir. Toprak kapısı varış öncesi evreyi Sözleşme'nin dışına yerleştirir; davranış kapısı yasal yollardan dışlanmanın zorunlu kıldığı düzensiz geçiş cezalandırır; kanıt kapısı kayıt tutmayan devleti ödüllendirir. Liberal paradoks çözülmemiş, mekânsal olarak yönetilmiştir. Göç devleti, liberal kısıtların kapıyı geçmiş olanlara tam olarak, geçmemiş olanlara ise zayıflatılmış biçimde uygulandığı bir kapı bekçisi devlete dönüşmüştür. Dışsallaştırma üzerine çalışanlar bu mimariyi devlet pratiği açısından betimlemiştir (FitzGerald, 2019; Gammeltoft-Hansen ve Hathaway, 2015; Shachar, 2020); buradaki analiz, Mahkeme'nin bu mimariyi hakların erimini fiziksel denetimin erimiyle hizalayan doktrinler aracılığıyla içeriden yeniden ürettiğini göstermektedir.

İkinci sonuç, uluslararası mahkemelerin itiraz altındaki davranışına ilişkindir. Bulgular tepkinin yargısal öz sınırlama ürettiği varsayımını desteklemekte (Madsen, 2016; Stiansen ve Voeten, 2020), ancak bunun biçimini belirginleştirmektedir. Göç içtihadındaki öz sınırlama normun sulandırılması biçimini almamıştır: *Chahal* kararında ifade edilen ve *Saadi v. Italy* kararında yeniden teyit edilen 3. maddenin mutlak niteliğine dokunulmamış, Mahkeme güvenliği işkence riskiyle dengeleme davetlerini reddetmeyi sürdürmüştür. Öz sınırlama erişimin koşullandırılması biçimini almıştır: yargı yetkisinin var olup olmadığı, alıkonulmanın tutma olup olmadığı ve özet yoldan bir geri göndermenin sınır dışı etme olup olmadığı sorularının sorulduğu rejimin kenarları baskıyı soğurmuştur. Bu, Deitelhoff ve Zimmermann'dan (2020) türetilen, geçerliliğe ilişkin itirazla karşılaşan bir kurumun normun çekirdeğini korumak için uygulamaya ilişkin meydan okumaları soğuracağı beklentisiyle tutarlıdır. Aynı zamanda bu stratejinin sınırlarını açığa çıkarmaktadır. 2016–2020 ödünleri geçerliliğe ilişkin itirazı sona erdirmemiş; 2025 mektubu bunları izlemiştir. Kişinev Deklarasyonu uzlaşmanın karşılığında ne ürettiğini göstermektedir: Mahkeme'nin bağımsızlığını teyit ederken ondan eşikleri “yüksek ve sabit” tutmasını, 8. madde konusunda ulusal makamlara çekingenlik göstermesini ve göçmenlerin sınırdaki davranışını “ilgili” saymasını isteyen bir metin (Bakanlar Komitesi, 2026). Baskıya yanıt olarak erişimi koşullandıran bir mahkeme, eleştirmenlerinin öncülünü, yani Sözleşme'nin göç konusundaki eriminin müzakereye açık olduğunu, onların rızasını kazanmaksızın doğrulamış olduğunu görebilir. Madsen vd. (2018) tepkinin uzlaşmayla nadiren yatıştığını belirtmektedir ve Strazburg deneyimi, Kişinev süreci şimdiye kadar çıkış ya da andlaşma değişikliğinin çok uzağında kalmış olsa da bunu doğrulamaktadır.

Rejim kompleksi perspektifi, Mahkeme tek başına incelendiğinde gözden kaçması kolay bir kayıt ekler (Betts, 2010). Röszke transit bölgesinde alıkonulmayı tutma olarak ele alan Avrupa Birliği Adalet Divanı ile ele almayan Strazburg Mahkemesi arasındaki farklılaşma, kapıların tek bir kurum tarafından mühürlenmediğini göstermektedir. Örtüşen yargı yetkileri yedeklilik yaratır: bir mahkeme erişimi daralttığında bir diğeri genişletebilir ve her iki hukuk alanını uygulayan ulusal mahkemeler bir seçim payına sahip olmayı sürdürür. *M.N.* davasındaki Belçika mahkemelerinden Ruanda davasındaki Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi'ne uzanan ulusal mahkemeler, göçmen hakları için uyum tabanının, ne kadar ince olursa olsun, Strazburg'un kapattığını yeniden açabilecek yargıçları içerdiğini göstermektedir (Alter, 2014; Helfer, 2008). Koruma rejiminin sağlamlığı, içindeki herhangi bir mahkemenin değil, kompleksin bir özelliğidir.

Üçüncü sonuç normatiftir ve riskin dağılımına ilişkindir. Kapılama evrenselliği biçimsel olarak korumakta, koruma riskini ise fiilen yeniden dağıtmaktadır. Aileleri olan yerleşik göçmenler, tanınmış mülteciler ile ülkeye, bir avukata ve bir mahkemeye ulaşan sığınmacılar sağlam korumadan yararlanmayı sürdürmektedir; *M.A. v. Denmark*, *Savran v. Denmark* (2021) ve *Darboe and Camara* kararları bu alanlarda hiçbir geri çekilme göstermemektedir ve Mart 2026'da bir Daire, Hazara kökenli bir Afgan'ın Taliban yönetimindeki Afganistan'a sınır dışı edilmesinin, kişisel koşulları ile genel durumun birikimli

değerlendirmesi temelinde 3. maddeyi ihlal edeceğine hükmetmiştir (AİHM, 2026d). Koruma başarısızlığı riski ise gruplar hâlinde düzensiz biçimde gelen, hukuken “açık” sayılan bölgelerde alıkonulan, Avrupa devletlerinin üzerlerinde hiçbir denetim iddia etmediği aktörlerce denizde durdurulan ve kendilerine yapıları belgeleyemeyen insanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar çoğu durumda korumaya en çok ihtiyaç duyan ve usul koşullarını karşılama imkânı en az olan kişilerdir. Arendt’in (1973) teşhisi böylece yeni bir biçimde geri dönmektedir: Sözleşme hakları bir Taraf Devletin yetki alanı içindeki herkese güvence altına alır; Mahkeme’nin kapıladığı şey ise bu yetki alanına girişin ve hakların onun eşliğinde kullanılmasının bağlı olduğu koşullardır. Bunun Mahkeme’nin Krasner’in (1999) ve Lavenex’in (2018) betimlediği “örgütlü ikiyüzlülüğe” katılması mı, yoksa bu ikiyüzlülük üzerindeki tek dış denetimin korunması mı olduğu, makul gözlemcilerin ayrıştığı bir sorudur. Her iki betimleme de kısmen doğrudur ve göreceli ağırlıkları, kapıların şimdi Mahkeme’ye ulaşan davalarda nasıl ayarlanacağına bağlıdır.

Analizin ileri araştırmaya işaret eden sınırları vardır. Yorumlayıcıdır ve öncü kararlara dayanır; başvuru kategorisine ve döneme göre ihlal oranlarının sistematik bir incelemesi kapılı evrensellik tezini daha titizlikle sınavabilir ve süreç izleme, yeniden ayarlamının siyasal sinyallere yanıt olarak mı yoksa içsel olarak mı geliştiğini açıklığa kavuşturabilir. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin devletlerin ayrıcalıklarından değil göçmenlerin haklarından hareket ettiği Amerikalılar arası sistemle ve Birleşmiş Milletler sözleşme organlarıyla karşılaştırma ise kapılamının baskı altındaki bölgesel insan hakları yargısının genel bir özelliği mi, yoksa Avrupa koşullarının olumsal bir ürünü mü olduğunu gösterebilir (Çalı vd., 2020; Dembour, 2015).

Sonuç

Bu makale, sığınma hakkı içermeyen ve çıkış noktası girişi denetleme yönündeki egemen ayrıcalık olan bir mahkemece yorumlanan bir andlaşmanın, nasıl olup da göçmenlerin, düzensiz göçmenlerin ve mültecilerin korunması için var olan yargısal yoldan uygulanabilirliği en yüksek rejimi oluşturduğunu ve bu rejimin koruyucu tutumunun 2010’ların sonunda neden değiştiğini açıklamak üzere yola çıkmıştır. Verilen yanıt şudur: rejim, kabul ayrıcalığının Sözleşme’nin çekirdek güvencelerine, her şeyden önce geri göndermenin mutlak yasağına tabi kılınmasıyla inşa edilmiş ve bu güvencelere erişimi toprağa, davranışa, usule ve kanıta bağlayan kapılar yoluyla içeriden yeniden sınırlandırılmıştır. Mahkeme evrenselliği terk etmemiştir. Onu kapılamıştır.

Makalenin başlığındaki üç kategori bakımından sonuçlar farklıdır. Yerleşik göçmenler 8. maddenin yapılandırılmış korumasından yararlanmaya devam etmektedir. Bir Taraf Devletin ülkesine ulaşan mülteciler ve sığınmacılar 3. maddenin mutlak korumasından ve *M.S.S.* ile *Gebremedhin* kararlarının kurduğu usul güvencelerinden yararlanmayı sürdürmektedir. Sınırdaki, denizdeki ve transit bölgelerdeki düzensiz göçmenler ise yeniden ayarlamının bedelini taşımıştır: onlar için Sözleşme’nin “herkese” verdiği söz, devletin yargı yetkisi kullanmış sayılıp sayılmayacağına, geçiş biçimleriyle korumayı yitirmiş sayılıp sayılmayacaklarına, alıkonulmalarının tutma sayılıp sayılmayacağına ve başlarına geleni kanıtlayıp kanıtlamayacaklarına bağlıdır.

Üİ açısından Strazburg deneyimi, yurttaş olmayanların insan haklarının uluslararası hukukun kısıtlayıcı gücüne ilişkin hem iyimser hem de kötümser anlatılar için zorlu bir sınama alanı olduğunu göstermektedir. Rejim kötümserlerin öngördüğünden daha sağlam çıkmıştır: çekirdeği on yıllık itirazı atlatmış ve Mahkeme *N.D. and N.T.* kararından sonra da birçok hükümet aleyhindeki geri itme davalarında ihlal tespit etmiştir. Aynı zamanda egemenlik iddialarına iyimserlerin umduğundan daha fazla uyum sağlayabilir çıkmıştır ve uyumunun hakların erimini devlet denetiminin erimiyle hizalayan biçimi, devletlerin inşa ettiği caydırma mimarisini bozmak yerine pekiştirmiştir. Önümüzdeki yıllar bu eğilimlerden hangisinin baskın

çıkacağını sınavacaktır. Kışinev Deklarasyonu Mahkeme’yi kapılarını pekiştirmeye davet etmekte; Avrupa Birliği’nin Haziran 2026’dan bu yana uygulanan sınır usulleri bunu varsaymakta; Belarus sınırına ilişkin derdest Büyük Daire davaları ise kapıların bir olağanüstü hâl çeşidi kazanıp kazanmayacağını gösterecektir. Mahkeme’nin inşa ettiği kapıların korumaya ulaşılan eşikler mi, yoksa korumanın ardında esirgendiği engeller mi olduğu; Avrupa insan hakları rejiminin, egemenliğin en kıskançlıkla savunulduğu alanda egemenlik üzerinde bir kısıt olarak kalıp kalmayacağını, yoksa egemenliğin kullanılmasına ilişkin bir usule mi dönüşeceğini belirleyecektir.

Kaynakça

- 2024/1348 sayılı AB Tüzüğü. (2024). Regulation (EU) 2024/1348 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 establishing a common procedure for international protection in the Union and repealing Directive 2013/32/EU. OJ L, 2024/1348, 22.5.2024. <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1348/oj>
- 2024/1359 sayılı AB Tüzüğü. (2024). Regulation (EU) 2024/1359 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 addressing situations of crisis and force majeure in the field of migration and asylum and amending Regulation (EU) 2021/1147. OJ L, 2024/1359, 22.5.2024. <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1359/oj>
- 2026/463 sayılı AB Tüzüğü. (2026). Regulation (EU) 2026/463 of the European Parliament and of the Council of 24 February 2026 amending Regulation (EU) 2024/1348 as regards the application of the concept of safe third country. OJ L, 2026/463, 26.2.2026. <http://data.europa.eu/eli/reg/2026/463/oj>
- 2026/464 sayılı AB Tüzüğü. (2026). Regulation (EU) 2026/464 of the European Parliament and of the Council of 24 February 2026 amending Regulation (EU) 2024/1348 as regards the establishment of a list of safe countries of origin at Union level. OJ L, 2026/464, 26.2.2026. <http://data.europa.eu/eli/reg/2026/464/oj>
- A.A. and Others v. North Macedonia*, başvuru no. 55798/16, 55808/16, 55817/16, 55820/16 ve 55823/16 (AİHM, 5 Nisan 2022).
- Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, başvuru no. 9214/80, 9473/81 ve 9474/81 (AİHM [Genel Kurul], 28 Mayıs 1985).
- Ahmed v. Austria*, başvuru no. 25964/94 (AİHM, 17 Aralık 1996).
- Alace and Canpelli*, C-758/24 ve C-759/24 sayılı birleştirilmiş davalar, ECLI:EU:C:2025:591 (ABAD [BD], 1 Ağustos 2025).
- Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, başvuru no. 55721/07 (AİHM [BD], 7 Temmuz 2011).
- Alter, K. J. (2014). The new terrain of international law: Courts, politics, rights. Princeton University Press.
- Amuur v. France*, başvuru no. 19776/92 (AİHM, 25 Haziran 1996).
- Arendt, H. (1973). The origins of totalitarianism (Yeni bs.). Harcourt Brace Jovanovich. (Orijinal eser 1951'de yayımlanmıştır)
- A.R.E. v. Greece*, başvuru no. 15783/21 (AİHM, 7 Ocak 2025).
- Asady and Others v. Slovakia*, başvuru no. 24917/15 (AİHM, 24 Mart 2020).
- Avrupa Birliği Konseyi. (2026, 1 Ekim). Council adopts new rules on return for those with no right to stay in the EU [Basın bülteni]. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/10/01/council-adopts-new-rules-on-return-for-those-with-no-right-to-stay-in-the-eu/>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2024). Practice direction: Requests for interim measures (Rule 39 of the Rules of Court). Avrupa Konseyi. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pd_interim_measures_eng
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026a). Analysis of statistics 2025. Avrupa Konseyi. <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-analysis-2025-eng>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026b). Focus on immigration [Bilgi Paylaşım Platformu notu]. Avrupa Konseyi. <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/focus-on-immigration>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026c). Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Immigration (28 Şubat 2026 güncellemesi). Avrupa Konseyi. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_immigration_eng

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2026d, 26 Mart). Q & A on D.M. v. Sweden [Basın belgesi]. Avrupa Konseyi. <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press-q-a-d-m-eng>
- Avrupa Konseyi. (2025a, 24 Mayıs). Alain Berset on the joint letter challenging the European Court of Human Rights [Genel Sekreter açıklaması]. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/alain-beret-on-the-joint-letter-challenging-the-european-court-of-human-rights>
- Avrupa Konseyi. (2025b, 10 Aralık). Migration challenges: Council of Europe ministers call for political declaration on rights [Basın bülteni]. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/migration-challenges-council-of-europe-ministers-call-for-political-declaration-on-rights>
- Bakanlar Komitesi. (2026, 15 Mayıs). Chişinău Declaration (CM(2026)99-final) [Bakanlar Komitesi'nin 135. Oturumunda kabul edilen siyasi deklarasyon]. Avrupa Konseyi. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-foreign-ministers-adopt-political-declaration-on-the-echr-and-migration>
- Bast, J. (2024). The rise of human rights limits to migration control—A European perspective. *AJIL Unbound*, 118, 208–213. <https://doi.org/10.1017/aju.2024.35>
- Battjes, H. (2009). In search of a fair balance: The absolute character of the prohibition of refoulement under Article 3 ECHR reassessed. *Leiden Journal of International Law*, 22(3), 583–621. <https://doi.org/10.1017/S0922156509990100>
- Baumgärtel, M. (2019). *Demanding rights: Europe's supranational courts and the dilemma of migrant vulnerability*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108677837>
- Benhabib, S. (2004). *The rights of others: Aliens, residents, and citizens*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790799>
- Betts, A. (2010). The refugee regime complex. *Refugee Survey Quarterly*, 29(1), 12–37. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdq009>
- Bhabha, J. (2009). Arendt's children: Do today's migrant children have a right to have rights? *Human Rights Quarterly*, 31(2), 410–451. <https://doi.org/10.1353/hrq.0.0072>
- Biao v. Denmark*, başvuru no. 38590/10 (AİHM [BD], 24 Mayıs 2016).
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2019). *Handbook on procedures and criteria for determining refugee status and guidelines on international protection under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the status of refugees (HCR/1P/4/ENG/REV.4, yeniden basım)*. <https://www.refworld.org/node/123881>
- Border Security, Asylum and Immigration Act 2025 (Birleşik Krallık). <https://www.legislation.gov.uk/>
- Bosniak, L. (2006). *The citizen and the alien: Dilemmas of contemporary membership*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400827510>
- Boultif v. Switzerland*, başvuru no. 54273/00 (AİHM, 2 Ağustos 2001).
- Carrera, S. (2020). The Strasbourg court judgement 'N.D. and N.T. v Spain': A 'carte blanche' to push backs at EU external borders? (EUI RSCAS Working Paper No. 2020/21). European University Institute. <https://hdl.handle.net/1814/66629>
- Chahal v. the United Kingdom*, başvuru no. 22414/93 (AİHM [BD], 15 Kasım 1996).
- Chetail, V. (2014). Are refugee rights human rights? An unorthodox questioning of the relations between refugee law and human rights law. R. Rubio-Marín (Ed.), *Human rights and immigration içinde* (ss. 19–72). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198701170.003.0002>
- Chetail, V. (2019). *International migration law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780199668267.001.0001>

- Chimni, B. S. (1998). The geopolitics of refugee studies: A view from the South. *Journal of Refugee Studies*, 11(4), 350–374. <https://doi.org/10.1093/jrs/11.4.350>
- C.O.C.G. and Others v. Lithuania*, başvuru no. 17764/22 (AİHM [BD], derdest; duruşma 12 Şubat 2025).
- Collinson, J. (2020). Reconstructing the European Court of Human Rights' Article 8 jurisprudence in deportation cases: The family's right and the public interest. *Human Rights Law Review*, 20(2), 333–360. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaa015>
- Çonka v. Belgium*, başvuru no. 51564/99 (AİHM, 5 Şubat 2002).
- Cornelisse, G. (2010). Immigration detention and human rights: Rethinking territorial sovereignty. *Martinus Nijhoff*. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004173705.i-384>
- Costello, C. (2015). Immigration detention: The grounds beneath our feet. *Current Legal Problems*, 68(1), 143–177. <https://doi.org/10.1093/clp/cuv015>
- Costello, C. (2016). The human rights of migrants and refugees in European law. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199644742.001.0001>
- Cruz Varas and Others v. Sweden*, başvuru no. 15576/89 (AİHM [Genel Kurul], 20 Mart 1991).
- Çalı, B., Bianku, L. ve Motoc, I. (Ed.). (2021). Migration and the European Convention on Human Rights. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192895196.001.0001>
- Çalı, B., Costello, C. ve Cunningham, S. (2020). Hard protection through soft courts? Non-refoulement before the United Nations treaty bodies. *German Law Journal*, 21(3), 355–384. <https://doi.org/10.1017/glj.2020.28>
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 20 Kasım 1989, 1577 U.N.T.S. 3.
- D.A. and Others v. Poland*, başvuru no. 51246/17 (AİHM, 8 Temmuz 2021).
- Darboe and Camara v. Italy*, başvuru no. 5797/17 (AİHM, 21 Temmuz 2022).
- Dauvergne, C. (2008). Making people illegal: What globalization means for migration and law. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511810473>
- De Genova, N. P. (2002). Migrant “illegality” and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>
- Deitelhoff, N. ve Zimmermann, L. (2020). Things we lost in the fire: How different types of contestation affect the robustness of international norms. *International Studies Review*, 22(1), 51–76. <https://doi.org/10.1093/isr/viy080>
- Dembour, M.-B. (2015). When humans become migrants: Study of the European Court of Human Rights with an Inter-American counterpoint. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199667833.001.0001>
- den Heijer, M. (2013). Reflections on refoulement and collective expulsion in the Hirsi case. *International Journal of Refugee Law*, 25(2), 265–290. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eet020>
- Desmond, A. (2018). The private life of family matters: Curtailing human rights protection for migrants under Article 8 of the ECHR? *European Journal of International Law*, 29(1), 261–279. <https://doi.org/10.1093/ejil/chy008>
- De Souza Ribeiro v. France*, başvuru no. 22689/07 (AİHM [BD], 13 Aralık 2012).
- D. v. the United Kingdom*, başvuru no. 30240/96 (AİHM, 2 Mayıs 1997).
- F.G. v. Sweden*, başvuru no. 43611/11 (AİHM [BD], 23 Mart 2016).
- FitzGerald, D. S. (2019). Refuge beyond reach: How rich democracies repel asylum seekers. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190874155.001.0001>
- FMS and Others v. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Dél-alföldi Regionális Igazgatóság*, C-924/19 PPU ve C-925/19 PPU sayılı birleştirilmiş davalar, ECLI:EU:C:2020:367 (ABAD [BD], 14 Mayıs 2020).

- Frederiksen, M., Meloni, G., Stocker, C., De Wever, B., Fiala, P., Michal, K., Siliņa, E., Nausėda, G. ve Tusk, D. (2025, 22 Mayıs). [Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yorumuna ilişkin açık mektup]. Presidenza del Consiglio dei Ministri. https://www.governo.it/sites/governo.it/files/Lettera_aperta_22052025.pdf
- Freeman, G. P. (1995). Modes of immigration politics in liberal democratic states. *International Migration Review*, 29(4), 881–902. <https://doi.org/10.1177/019791839502900401>
- Frontex. (2025, 14 Ocak). Irregular border crossings into EU drop sharply in 2024 [Basın bülteni]. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in-2024-oqpweX>
- Frontex. (2026, 15 Ocak). Frontex: Irregular border crossings down 26% in 2025, Europe must stay prepared [Basın bülteni]. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-irregular-border-crossings-down-26-in-2025-europe-must-stay-prepared-lyKpVb>
- Gammeltoft-Hansen, T. (2011). *Access to asylum: International refugee law and the globalisation of migration control*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763403>
- Gammeltoft-Hansen, T. ve Hathaway, J. C. (2015). Non-refoulement in a world of cooperative deterrence. *Columbia Journal of Transnational Law*, 53(2), 235–284.
- Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France*, başvuru no. 25389/05 (AİHM, 26 Nisan 2007).
- Giuffré, M. (2020). The readmission of asylum seekers under international law. Hart Publishing. <https://doi.org/10.5040/9781509902514>
- Giuffré, M. ve Moreno-Lax, V. (2019). The rise of consensual containment: From ‘contactless control’ to ‘contactless responsibility’ for migratory flows. S. S. Juss (Ed.), *Research handbook on international refugee law içinde* (ss. 82–108). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9780857932815.00014>
- Glas, L. R. (2026, 15 Mayıs). Open-minded or open-ended? The Chişinău Declaration on the ECHR and migration. ECHR Blog. <https://www.echrblog.com/2026/05/>
- Goodwin-Gill, G. S. ve McAdam, J. (Dunlop, E. ile birlikte). (2021). *The refugee in international law* (4. bs.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780198808565.001.0001>
- G.R.J. v. Greece* (kabul edilebilirlik kararı), başvuru no. 15067/21 (AİHM, 3 Aralık 2024).
- Guiraudon, V. (2000). European integration and migration policy: Vertical policy-making as venue shopping. *Journal of Common Market Studies*, 38(2), 251–271. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00219>
- Guyomar, M. (2026, 28 Eylül). Address to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe [Konuşma]. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/speech-20260928-guyomar-pace-eng>
- Hakiki, H. (2020, 26 Mart). N.D. and N.T. v. Spain: Defining Strasbourg’s position on push backs at land borders? Strasbourg Observers. <https://strasbourgobservers.com/2020/03/26/n-d-and-n-t-v-spain-defining-strasbourgs-position-on-push-backs-at-land-borders/>
- Hathaway, J. C. (2021). *The rights of refugees under international law* (2. bs.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108863537>
- Hathaway, J. C. ve Foster, M. (2014). *The law of refugee status* (2. bs.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511998300>
- Helfer, L. R. (2008). Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a deep structural principle of the European human rights regime. *European Journal of International Law*, 19(1), 125–159. <https://doi.org/10.1093/ejil/chn004>
- H.F. and Others v. France*, başvuru no. 24384/19 ve 44234/20 (AİHM [BD], 14 Eylül 2022).
- Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, başvuru no. 27765/09 (AİHM [BD], 23 Şubat 2012).

- H.M.M. and Others v. Latvia*, başvuru no. 42165/21 (AİHM [BD], derdest; duruşma 12 Şubat 2025).
- Hode and Abdi v. the United Kingdom*, başvuru no. 22341/09 (AİHM, 6 Kasım 2012).
- Hollifield, J. F. (2004). The emerging migration state. *International Migration Review*, 38(3), 885–912. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00223.x>
- Hudson, B. (2024). Asylum marginalisation renewed: ‘Vulnerability backsliding’ at the European Court of Human Rights. *International Journal of Law in Context*, 20(1), 16–34. <https://doi.org/10.1017/S1744552323000332>
- Ilias and Ahmed v. Hungary*, başvuru no. 47287/15 (AİHM [BD], 21 Kasım 2019).
- I.M. v. France*, başvuru no. 9152/09 (AİHM, 2 Şubat 2012).
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Genel Kurulu Kararı 217 A (III), 10 Aralık 1948.
- İnsan Hakları Komitesi. (1986). General comment No. 15: The position of aliens under the Covenant (27. oturum). Birleşmiş Milletler.
- İnsan Hakları Komitesi. (2004). General comment No. 31: The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13). Birleşmiş Milletler.
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), 4 Kasım 1950, ETS No. 5.
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye Ek 4 No.lu Protokol, 16 Eylül 1963, ETS No. 46.
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye Ek 7 No.lu Protokol, 22 Kasım 1984, ETS No. 117.
- İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, 10 Aralık 1984, 1465 U.N.T.S. 85.
- J.A. and Others v. Italy*, başvuru no. 21329/18 (AİHM, 30 Mart 2023).
- Jeunesse v. the Netherlands*, başvuru no. 12738/10 (AİHM [BD], 3 Ekim 2014).
- J.K. and Others v. Sweden*, başvuru no. 59166/12 (AİHM [BD], 23 Ağustos 2016).
- Joppke, C. (1998). Why liberal states accept unwanted immigration. *World Politics*, 50(2), 266–293. <https://doi.org/10.1017/S004388710000811X>
- Keller, H. ve Stone Sweet, A. (Ed.). (2008). A Europe of rights: The impact of the ECHR on national legal systems. Oxford University Press.
- Khan v. France*, başvuru no. 12267/16 (AİHM, 28 Şubat 2019).
- Khlaifia and Others v. Italy*, başvuru no. 16483/12 (AİHM [BD], 15 Aralık 2016).
- Krasner, S. D. (1982). Structural causes and regime consequences: Regimes as intervening variables. *International Organization*, 36(2), 185–205. <https://doi.org/10.1017/S0020818300018920>
- Krasner, S. D. (1999). Sovereignty: Organized hypocrisy. Princeton University Press.
- Lambert, H. (2007). The position of aliens in relation to the European Convention on Human Rights (3. bs.). Council of Europe Publishing.
- Lauterpacht, E. ve Bethlehem, D. (2003). The scope and content of the principle of non-refoulement: Opinion. E. Feller, V. Türk ve F. Nicholson (Ed.), Refugee protection in international law: UNHCR’s global consultations on international protection içinde (ss. 87–177). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493973.008>
- Lavenex, S. (2006). Shifting up and out: The foreign policy of European immigration control. *West European Politics*, 29(2), 329–350. <https://doi.org/10.1080/01402380500512684>
- Lavenex, S. (2018). ‘Failing forward’ towards which Europe? Organized hypocrisy in the Common European Asylum System. *Journal of Common Market Studies*, 56(5), 1195–1212. <https://doi.org/10.1111/jcms.12739>

- Lübbe, A. (2020, 19 Şubat). The elephant in the room: Effective guarantee of non-refoulement after ECtHR N.D. and N.T.? Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/the-elephant-in-the-room/>
- M.A. and Z.R. v. Cyprus*, başvuru no. 39090/20 (AİHM, 8 Ekim 2024).
- Madsen, M. R. (2016). The challenging authority of the European Court of Human Rights: From Cold War legal diplomacy to the Brighton Declaration and backlash. *Law and Contemporary Problems*, 79(1), 141–178. <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol79/iss1/6>
- Madsen, M. R., Cebulak, P. ve Wiebusch, M. (2018). Backlash against international courts: Explaining the forms and patterns of resistance to international courts. *International Journal of Law in Context*, 14(2), 197–220. <https://doi.org/10.1017/S1744552318000034>
- Mamatkulov and Askarov v. Turkey*, başvuru no. 46827/99 ve 46951/99 (AİHM [BD], 4 Şubat 2005).
- Mansouri v. Italy* (kabul edilebilirlik kararı), başvuru no. 63386/16 (AİHM [BD], 29 Nisan 2025).
- Markard, N. (2016). The right to leave by sea: Legal limits on EU migration control by third countries. *European Journal of International Law*, 27(3), 591–616. <https://doi.org/10.1093/ejil/chw034>
- Maslov v. Austria*, başvuru no. 1638/03 (AİHM [BD], 23 Haziran 2008).
- M.A. v. Denmark*, başvuru no. 6697/18 (AİHM [BD], 9 Temmuz 2021).
- M.A. v. Valstybės sienos apsaugos tarnyba*, C-72/22 PPU sayılı dava, ECLI:EU:C:2022:505 (ABAD, 30 Haziran 2022).
- McAdam, J. (2007). *Complementary protection in international refugee law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199203062.001.0001>
- Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966, 999 U.N.T.S. 171.
- Medvedyev and Others v. France*, başvuru no. 3394/03 (AİHM [BD], 29 Mart 2010).
- M.K. and Others v. Poland*, başvuru no. 40503/17, 42902/17 ve 43643/17 (AİHM, 23 Temmuz 2020).
- M.N. and Others v. Belgium* (kabul edilebilirlik kararı), başvuru no. 3599/18 (AİHM [BD], 5 Mayıs 2020).
- Mole, N. ve Meredith, C. (2010). *Asylum and the European Convention on Human Rights* (Human Rights Files No. 9). Council of Europe Publishing.
- Moravcsik, A. (2000). The origins of human rights regimes: Democratic delegation in postwar Europe. *International Organization*, 54(2), 217–252. <https://doi.org/10.1162/002081800551163>
- Moreno-Lax, V. (2017). *Accessing asylum in Europe: Extraterritorial border controls and refugee rights under EU law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198701002.001.0001>
- Moreno-Lax, V. (2020). The architecture of functional jurisdiction: Unpacking contactless control—On public powers, *S.S. and Others v. Italy*, and the “operational model”. *German Law Journal*, 21(3), 385–416. <https://doi.org/10.1017/glj.2020.25>
- M.S.S. v. Belgium and Greece*, başvuru no. 30696/09 (AİHM [BD], 21 Ocak 2011).
- Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, başvuru no. 13178/03 (AİHM, 12 Ekim 2006).
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol, 31 Ocak 1967, 606 U.N.T.S. 267.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 28 Temmuz 1951, 189 U.N.T.S. 137.
- NA. v. the United Kingdom*, başvuru no. 25904/07 (AİHM, 17 Temmuz 2008).
- N.D. and N.T. v. Spain*, başvuru no. 8675/15 ve 8697/15 (AİHM [BD], 13 Şubat 2020).

- N.H. and Others v. France*, başvuru no. 28820/13, 75547/13 ve 13114/15 (AİHM, 2 Temmuz 2020).
- Noll, G. (2005). Seeking asylum at embassies: A right to entry under international law? *International Journal of Refugee Law*, 17(3), 542–573. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eei020>
- N.S.K. v. the United Kingdom*, başvuru no. 28774/22 (AİHM, İçtüzük’ün 39. maddesi uyarınca geçici tedbir, 14 Haziran 2022).
- N. v. the United Kingdom*, başvuru no. 26565/05 (AİHM [BD], 27 Mayıs 2008).
- Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, başvuru no. 8139/09 (AİHM, 17 Ocak 2012).
- Papanicolopulu, I. (2013). *Hirsi Jamaa v. Italy*. Application No. 27765/09. *American Journal of International Law*, 107(2), 417–423. <https://doi.org/10.5305/amerjintelaw.107.2.0417>
- Paposhvili v. Belgium*, başvuru no. 41738/10 (AİHM [BD], 13 Aralık 2016).
- Peroni, L. ve Timmer, A. (2013). Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law. *International Journal of Constitutional Law*, 11(4), 1056–1085. <https://doi.org/10.1093/icon/mot042>
- Pichl, M. ve Schmalz, D. (2020, 14 Şubat). “Unlawful” may not mean rightless: The shocking ECtHR Grand Chamber judgment in case N.D. and N.T. *Verfassungsblog*. <https://verfassungsblog.de/unlawful-may-not-mean-rightless/>
- Pijnenburg, A. (2017, 17 Ekim). Is N.D. and N.T. v. Spain the new Hirsi? *EJIL: Talk!* <https://www.ejiltalk.org/is-n-d-and-n-t-v-spain-the-new-hirsi/>
- Popov v. France*, başvuru no. 39472/07 ve 39474/07 (AİHM, 19 Ocak 2012).
- R.A. and Others v. Poland*, başvuru no. 42120/21 (AİHM [BD], derdest; duruşma 12 Şubat 2025).
- Rahimi v. Greece*, başvuru no. 8687/08 (AİHM, 5 Nisan 2011).
- R (on the application of AAA (Syria) and others) v. Secretary of State for the Home Department*, [2023] UKSC 42 (Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi, 15 Kasım 2023).
- R.R. and Others v. Hungary*, başvuru no. 36037/17 (AİHM, 2 Mart 2021).
- Saadi v. Italy*, başvuru no. 37201/06 (AİHM [BD], 28 Şubat 2008).
- Saadi v. the United Kingdom*, başvuru no. 13229/03 (AİHM [BD], 29 Ocak 2008).
- Salah Sheekh v. the Netherlands*, başvuru no. 1948/04 (AİHM, 11 Ocak 2007).
- Sale v. Haitian Centers Council, Inc.*, 509 U.S. 155 (ABD Yüksek Mahkemesi, 1993).
- Savran v. Denmark*, başvuru no. 57467/15 (AİHM [BD], 7 Aralık 2021).
- Shachar, A. (2020). *The shifting border: Legal cartographies of migration and mobility*. Manchester University Press.
- Shahzad v. Hungary*, başvuru no. 12625/17 (AİHM, 8 Temmuz 2021).
- Sharifi and Others v. Italy and Greece*, başvuru no. 16643/09 (AİHM, 21 Ekim 2014).
- Slingenberg, L. (2019). The right not to be dominated: The case law of the European Court of Human Rights on migrants’ destitution. *Human Rights Law Review*, 19(2), 291–314. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz012>
- Soering v. the United Kingdom*, başvuru no. 14038/88 (AİHM [Genel Kurul], 7 Temmuz 1989).
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. University of Chicago Press.
- Spalding, A. (2022). *The treatment of immigrants in the European Court of Human Rights: Moving beyond criminalisation*. Hart Publishing. <https://doi.org/10.5040/9781509947430>
- S.S. and Others v. Italy* (kabul edilebilirlik kararı), başvuru no. 21660/18 (AİHM, 20 Mayıs 2025).

- Stiansen, Ø. ve Voeten, E. (2020). Backlash and judicial restraint: Evidence from the European Court of Human Rights. *International Studies Quarterly*, 64(4), 770–784. <https://doi.org/10.1093/isq/sqaa047>
- Stoyanova, V. (2017). How exceptional must ‘very exceptional’ be? Non-refoulement, socio-economic deprivation, and Paposhvili v Belgium. *International Journal of Refugee Law*, 29(4), 580–616. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eex044>
- Stoyanova, V. (2019, 23 Aralık). The Grand Chamber judgment in Ilias and Ahmed v Hungary: Immigration detention and how the ground beneath our feet continues to erode. Strasbourg Observers. <https://strasbourgobservers.com/2019/12/23/the-grand-chamber-judgment-in-ilias-and-ahmed-v-hungary-immigration-detention-and-how-the-ground-beneath-our-feet-continues-to-erode/>
- Sufi and Elmi v. the United Kingdom*, başvuru no. 8319/07 ve 11449/07 (AİHM, 28 Haziran 2011).
- Suso Musa v. Malta*, başvuru no. 42337/12 (AİHM, 23 Temmuz 2013).
- Tarakhel v. Switzerland*, başvuru no. 29217/12 (AİHM [BD], 4 Kasım 2014).
- Thym, D. (2008). Respect for private and family life under Article 8 ECHR in immigration cases: A human right to regularize illegal stay? *International and Comparative Law Quarterly*, 57(1), 87–112. <https://doi.org/10.1017/S0020589308000043>
- Thym, D. (2020). The end of human rights dynamism? Judgments of the ECtHR on ‘hot returns’ and humanitarian visas as a focal point of contemporary European asylum law and policy. *International Journal of Refugee Law*, 32(4), 569–596. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eeab004>
- Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 18 Aralık 1990, 2220 U.N.T.S. 3.
- Üner v. the Netherlands*, başvuru no. 46410/99 (AİHM [BD], 18 Ekim 2006).
- Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, başvuru no. 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87 ve 13448/87 (AİHM, 30 Ekim 1991).
- Voeten, E. (2020). Populism and backlashes against international courts. *Perspectives on Politics*, 18(2), 407–422. <https://doi.org/10.1017/S1537592719000975>
- Wiener, A. (2014). *A theory of contestation*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-55235-9>
- Wilsher, D. (2012). *Immigration detention: Law, history, politics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511794360>
- X and X v. État belge*, C-638/16 PPU sayılı dava, ECLI:EU:C:2017:173 (ABAD [BD], 7 Mart 2017).
- Z.A. and Others v. Russia*, başvuru no. 61411/15, 61420/15, 61427/15 ve 3028/16 (AİHM [BD], 21 Kasım 2019).